

T.C.

İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

UZUN KERVAN ROMANI (DİONİS TANASOĞLU)
METİN-TERCÜME VE GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE
FİİL İSTEMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALPER KARA

0810080001

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Danışmanı: YARD. DOÇ. DR. OKTAY SELİM KARACA

NİSAN 2011

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE ÖZET.....	I
YABANCI DİL ÖZET.....	II
ÖNSÖZ.....	III
1. Giriş	1
1.1 Problem Durumu.....	6
1.2. Araştırmanın Amacı.....	7
1.3. Araştırmanın Önemi.....	7
1.4. Varsayımlar.....	7
1.5. Sınırlılıklar.....	7
1.6. Tanımlar.....	8
2.Gagavuz Türkçesinde istemi farklılaşan filler.....	14
2.1.Yönelme hâl eki yerine yükleme hâl ekinin kullanılması.....	14
2.2. Yükleme hâl eki yerine yönelme hâl ekinin kullanılması.....	22
2.3.Yönelme hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması.....	23
2.4. Yükleme hâl eki yerine yalın hâlde kullanılması.....	25
2.5.Bulunma hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması.....	27
2.6.Vasıta hâli yerine çıkma hâli kullanılması.....	28
2.7.Vasıta hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması.....	29
2.8. Bulunma hâl eki yerine çıkma hâl ekinin kullanılması.....	30
2.9.Yönelme hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması.....	31
2.10.Çıkma hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması.....	33
2.11.Yalın hâl yerine yükleme hâl ekinin kullanılması.....	34
2.12.Vasıta hâl eki yerine yükleme hâl ekinin kullanılması.....	35
2.13.Yalın hâl yerine çıkma hâl ekinin kullanılması.....	36
2.14.Çıkma hâl eki yerine yönelme hal ekinin kullanılması.....	36
2.15.Yalın hâl yerine bulunma hâl ekinin kullanılması.....	37
2.16. Bulunma hâl eki yerine yönelme hâl ekinin kullanılması.....	39
2.17. Yalın hâl yerine yönelme hâl ekinin kullanılması.....	39
2.18.Yalın hâl yerine vasıta hâl ekinin kullanılması.....	41
2.19. Çıkma hâl ekinin eşitlik eki yerine kullanımı.....	42
2.20. Yalın hâl yerine çıkma hâl ekinin +e kadar yapısıyla oluşumu.....	42

2.21. İyelğin fazla kullanımı.....	43
2.22. Bulunma hâl eki yerine iyelik kullanılması.....	44
2.23. Sayılardan sonra gelen +IAr ile +CA eşitlik eki yerine vasıta hâl ekinin kullanılması.....	44
2.24. Yalın hâl yerine ilgi hâl ekinin kullanılması.....	45
2.25. Eski Türkçedeki +In vasıta hâl eki yerine +DAn Çıkma hâl ekinin kullanılması.....	46
2.26. Bulunma hâl eki yerine eşitlik ekinin kullanılması.....	47
2.27. Yükleme hâl ekinin fazladan kullanılması.....	48
2.28. Eşitlik hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması.....	49
2.29. Eşitlik hâli yerine vasıta hâlinin kullanılması.....	50
2.30. İlgi hâli yerine çıkma hâlinin kullanılması.....	50
2.31.3 tekil şahıs iyelik (+I-) eki yerine yalın hâlde kullanımı (İyelğin kullanılmaması).....	50
2.32. İyelik ekinin farklı kullanımları.....	51
2.33. İyeliksiz tamlama.....	52
2.34. İlgi hâli yerine yalın hâlde kullanılması:(İlgi ekinin kullanılmaması).....	54
2.35. Çıkma hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması.....	55
2.36. Yükleme hâl eki yerine çıkma hâl ekinin kullanılması.....	56
2.37. Çıkma hâl eki yerine vasıta hâl ekinin kullanılması.....	57
2.38. Vasıta hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması:(Vasıta hâl ekinin kullanılmaması).....	57
2.39. Yönelme hâl eki yerine vasıta hâlin kullanılması.....	58
2.40. Eşitlik hâl eki yerine çıkma hâl ekinin kullanılması.....	58
2.41. Yükleme hâl eki yerine bulunma hâlinin kullanılması.....	59
2.42. Bulunma hâl eki yerine yükleme hâlinin kullanılması.....	59
2.43. Çıkma hâl eki yerine vasıta hâlinin kullanılması.....	60
2.44. Eşitlik eki yerine yönelme hâlinin kullanılması.....	60
2.45. Eşitlik eki yerine yalın hâlin kullanılması.....	61
2.46. Yönelme hâl eki yerine vasıta hâlinin kullanılması.....	61
2.47. Bulunma hâl eki yerine 3. Tekil iyelik ekinin kullanılması.....	61
2.48. İlgi hâl eki yerine yönelme hâlinin kullanılması.....	62
3. Sonuçlar.....	63
4. Gagavuz Türkçesinde kiril alfabesiyle yazılan Uzun Kervan adlı romanın	

birinci bölümünün Latin harflerine çevirisi.....	73
5. Uzun Kervan adlı romanın Gagavuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılması.....	164
Kaynakça.....	252
Fiil istem hâl ekleri dizini.....	254

KISA ÖZET

GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE İSTEMİ FARKLILAŞAN FİLLER

Alper Kara

Tezimizde Gagavuz Türkçesindeki isimlerin fiillere bağlanırken hangi hâl eklerini aldığı, yani istem konusu işlenmiştir.

Çalışmamız temel olarak dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde hâl ekleri ve istemle ilgili kısaca bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde, Gagavuz Türkçesine ait kiril harfleriyle yazılan Uzun Kervan adlı tarihi romanın ilk bölümünün Latin harflerine çevirisi yapılmıştır. Üçüncü bölümde, Latin harflerine çevrilen bu roman Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

Dördüncü bölümde ise eserin çevrilen kısmından yola çıkarak Gagavuz Türkçesinde istemleri farklılaşan fiillerin bulunduğu cümleleri göstermeye çalıştık. İstem değişikliği olan fiillerin bulunduğu cümleler eserden seçilip farklı olan istem kelime üzerinde koyu renkli harfle gösterilmiştir. Sonra da istem değişikliği olan cümlenin Türkiye Türkçesindeki karşılığı verilerek istem değişikliğine dikkat çekilmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde istem farklılaşmasının Gagavuz Türkçesindeki yerini ve önemini ortaya koyduk. Bundan sonra istem ile ilgili yapılacak çalışmalara da yardımcı olması açısından önemli olacağını düşünmekteyiz.

Anahtar kelimeler: İstem, Gagavuz Türkçesi, Türkiye Türkçesi, hâl ekleri, isim, fiil, istemi farklılaşan fiiller.

ABSTRACT

GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE İSTEMİ FARKLILAŞAN FİLLER

Alper Kara

In our thesis; it is explained that nouns take which appendixes when connecting verbs so subject of valenz in Gagavuz Turkish.

Basically; our study consists of three sections.

In the introductory section called as first section; a brief state of knowledge are given about appendixes and valenz. In the second section; the first part of the historical novel named as Uzun Kervan which had been written in Cyrillic letters belongs to Gagavuz Turkish is translated to Latin alphabet. In the third section; this novel translated to Latin alphabet is translated to Turkey Turkish.

In the fourth section; in the light of translated part of novel, we have tried to show the sentences in which verbs are differing valenz. Sentences which have valenz differs has been chosen from novel and different valenz has been shown with different color. Then; valenz change has been displayed in sentence by giving Turkey Turkish.

In the last part of the study; we gave place to result section. We put in place in Gagavuz Turkish and the importance of the work we have done. The valenz study is important that it shows the features of Gagavuz Turkish. We think that it will be important in terms of being an example in the study related to valenz from now on.

Key words: Valenz, Gagavuz Turkish, Turkey Turkish, appendixes, noun, verb, valenz differing verbs.

ÖNSÖZ

Gagavuz Türkçesi, Türk lehçelerinden Oğuz Grubuna ait bir şivedir. Gagavuz Türkçesi çoğunlukla Moldova'daki Gagavuz Yeri Özerk Bölgesinde yaşayan Gagavuzların kullandığı bir şivedir.

Gagavuz Türkçesi ile ilgili daha önce çalışılmamış bir konuda yüksek lisans tezi hazırlamaya karar verdik. Çalışmamızda istemi farklı olan fiiller incelenmiştir. Bir fiilin (çekimli veya isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil şekli) bir cümlede hangi durumlardan etkilenerek yüklem olduğu, dil terminolojisinde istem (valenz) terimiyle ifade edilmektedir.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde hâl ekleri ve istemle ilgili bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde Gagavuz Türkçesine ait olan “Uzun Kervan” adlı romanının ilk bölümü Kiril alfabesinden Latin alfabesine çevrilmiştir.

Üçüncü bölümde romanın transkribe edilen bölümü Gagavuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Dördüncü bölümde ise ele aldığımız romanın ilk bölümüne dayanarak Gagavuz Türkçesinde istem farklılaşmasını ortaya koyduk. Yine bununla birlikte Gagavuz Türklerinin yazı dili özelliklerini göstermeye çalıştık. Çalıştığımız tezin Türkoloji çalışmalarına bir parça da olsa katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Böylece Gagavuzların en önemli edebî eserlerinden biri olan “Uzun Kervan” adlı romanı Gagavuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktararak bu alanda çalışma yapacaklara faydalı olabilecek bir metin ortaya koyduk.

Yüksek lisans yapmama karar vermemde bana yardımcı olan, Gagavuz Türkçesi ile ilgili birçok bilgi veren, bu alana beni teşvik eden değerli hocam Yard. Doç. Dr. Nadejda Chirli'ye teşekkürlerimi sunarım.

Bu alanda yaptığım çalışmanın kaynağını bana temin eden saygı değer hocam Prof. Dr. Nevzat Özkan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tez süresince bana her konuda yardımcı olan değerli danışman hocam Yard. Doç. Dr. Oktay Selim Karaca'ya şükranlarımı sunarım. Yeri geldiğinde birçok yardımını gördüğüm ve beni olabildiğince motive eden Yard. Doç. Dr. Hacer Gülşen'e teşekkürü bir borç bilirim.

ALPER KARA
04-2011

1. GİRİŞ

İnsanoğlu yaşamı boyunca bulunduğu coğrafyalarda çeşitli engellerle karşılaşmış; yaşamlarını sürdürebilmek için her Őeye başvurmuşlardır. Yaşanan zorlu hayat Şartları zamanla insanları değişik coğrafyalara sürüklemiştir.

Türkler tarih sahnesine çıktığı günden beri geniş coğrafyalarda yaşayan bir millettir. Buralarda yaşanan hayat her zaman kolay olmamış, insanlar zor Őartlarda mücadele etmeye başlamışlardır. Türk toplulukları geçen zaman içinde değişik yerlerde yaşamış ve bugün de yaşamaya devam etmektedir.

Türkler, tarih boyunca yaşadığı sosyal siyasi ve kültürel sebeplerden dolayı farklı dillerden etkilenmişlerdir. Bu yazı dillerinden birisi de Gagavuz Türkçesidir. Gagavuz Türkçesi; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Trkmencesi ile birlikte Batı, Güney-Batı veya Oğuz Grubu olarak adlandırılan Őiveler arasında yer alır.¹

Gagavuz Türkleri uzun bir süre yazılı edebiyata sahip olamamışlardır. 1918 yılına kadar Basarabya'da yaşayan Gagavuzlar Rusça ğrenmişler, Rusça kitapları okumuşlardır.² 1919'dan sonra Gagavuz ocukları Romen okullarında Latin Romen harfleri ile eğitim görmüşlerdir. 30 Temmuz 1957'de SSCB Moldovya SSC Yüksek Sovyeti'nin kararıyla D.N. Tanasoğlu ve L.A. Pokrovskaya tarafından Rus alfabesine birkaç harf ilave edilerek kril esaslı Gagavuz alfabesi hazırlandı.³ Bugün Gagavuzlar Türk Dünyası için hazırlanan Latin esaslı ortak alfabeyi kabul etmişlerdir.⁴

¹ Nevzat zkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:657, 1996) 2.

² Nevzat zkan, a.g.e., 34.

³ Nevzat zkan, a.g.e., 34.

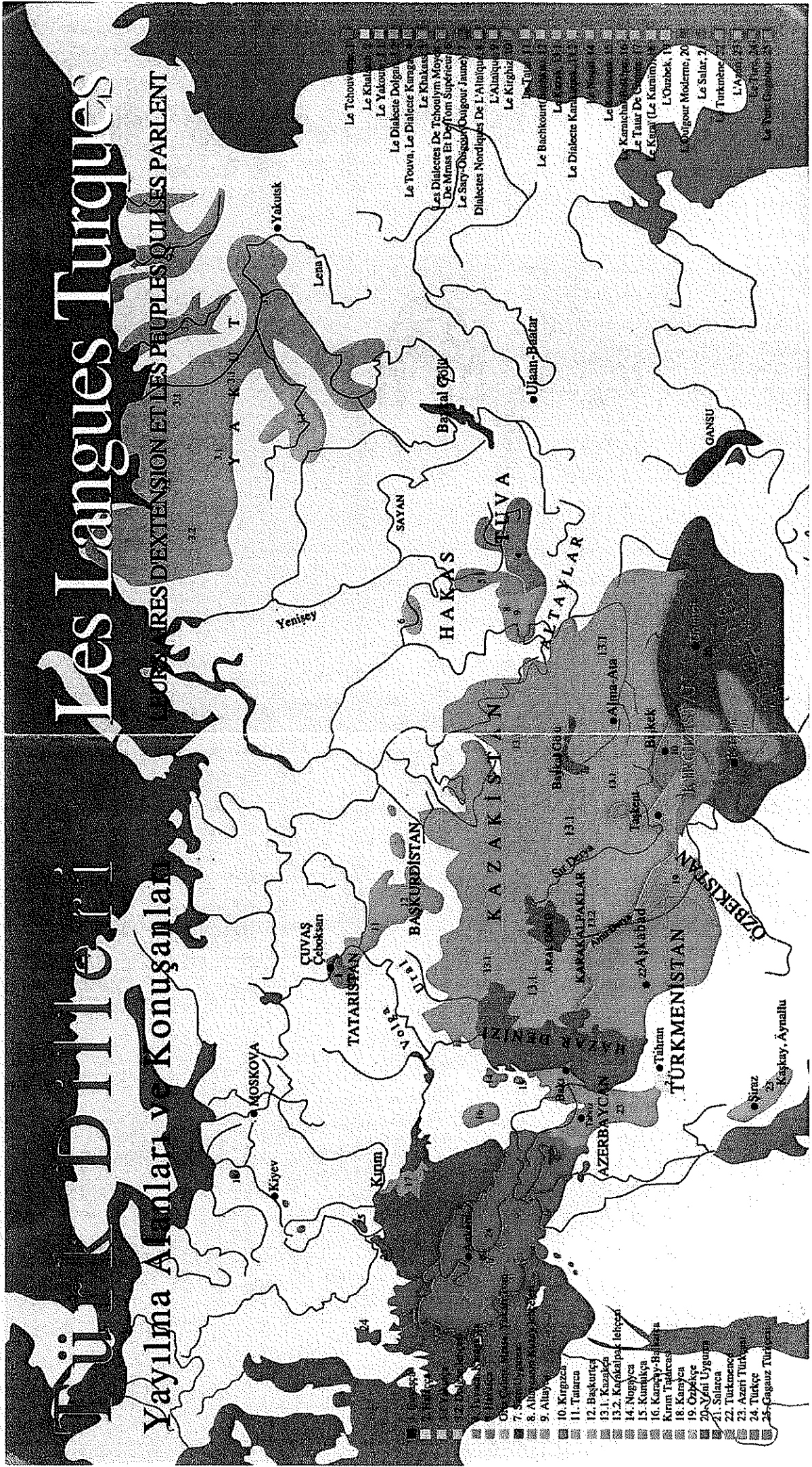
⁴ Nevzat zkan, a.g.e., 34.

Türk Dilleri

Yayılma Alanları ve Konuşanlar

Kes Längues Turques

LES ARES D'EXTENSION ET LES PEUPLES QUI LES PARLENT

- 1. Le Tchouvi
- 2. Le Kirghiz
- 3. Le Kirghiz
- 4. Le Kirghiz
- 5. Le Kirghiz
- 6. Le Kirghiz
- 7. Le Kirghiz
- 8. Le Kirghiz
- 9. Le Kirghiz
- 10. Le Kirghiz
- 11. Le Kirghiz
- 12. Le Kirghiz
- 13. Le Kirghiz
- 14. Le Kirghiz
- 15. Le Kirghiz
- 16. Le Kirghiz
- 17. Le Kirghiz
- 18. Le Kirghiz
- 19. Le Kirghiz
- 20. Le Kirghiz
- 21. Le Kirghiz
- 22. Le Kirghiz
- 23. Le Kirghiz
- 24. Le Kirghiz
- 25. Le Kirghiz

- 1. Kirgizce
- 2. Kazakça
- 3. Kazakça
- 4. Kazakça
- 5. Kazakça
- 6. Kazakça
- 7. Kazakça
- 8. Kazakça
- 9. Kazakça
- 10. Kazakça
- 11. Kazakça
- 12. Kazakça
- 13. Kazakça
- 14. Kazakça
- 15. Kazakça
- 16. Kazakça
- 17. Kazakça
- 18. Kazakça
- 19. Kazakça
- 20. Kazakça
- 21. Kazakça
- 22. Kazakça
- 23. Kazakça
- 24. Kazakça
- 25. Kazakça

Çalışmamızda çeviri alfabesi olarak kullandığımız karakterlerin

Kiril Latin karşılığı şöyledir:

Türkiye Türkçesi	Gagavuz Türkçesi
a	Aa
b	Бб
c	Жж
ç	Чч
d	Дд
é	Ее
e	Ää
f	Фф
g	Гг
ğ	--
h	Хх
ı	Ыы
i	Ии
j	Жж
k	Кк
l	Лл
m	Мм
n	Нн
o	Оо
ö	Öö
p	Пп
r	Рр
s	Сс
ş	Шш
t	Тт
u	Уу
ü	Üü
v	Вв
y	Йй
z	Зз
á	Ээ
ts	Цц
sç	Щщ
yu	Юю
ya	Яя
yo	Ёё

Not: Ээ (Ruşça kelimelerde Türkçedeki “e” sesinin karşılığıdır.)

Á: yarı geniş “a” sesi. (Nevzat Özkan)

Цц, sç, Щщ, Юю, Яя (Ruşça kelimelerde kullanılmaktadır.)

Gagavuz Türkçesinin iki ağzı bulunmaktadır.

- a) Merkez ağzı: Çadır-Lunga ve Komrat bölgelerinde konuşulur. Yazı dili, merkez ağzına dayanır, Gagavuz Türkçesinde görülen arka damak ünlüsü “açık e(ä)” merkez ağzının önemli bir özelliğidir.⁵
- b) Güney ağzı: Valkaneş bölgesinde konuşulur. Yazı dilinin büyük ölçüde merkez ağzına dayandırılmasına rağmen Güney ağzının bazı ses özellikleri de göz önüne alınmıştır.⁶

Baskakov, türlü siyasi bölünmelere tabi olan Gagavuz Türklerinin konuştuğu ağızların hepsinde Oğuz Türkçesinin özelliklerini tespit etmekle beraber, yaşadıkları ülkeye göre Gagavuz Türkçesi ağızlarında bulunan *İslav (Rus, Bulgar, Ukrayna) Romen ve Yunan* dillerinden alınan unsurlara da dikkat çeker.⁷

Atanas Manof, Gagavuz Türkçesini tarihi Türk şivelerinden *ilk Bulgar ve Kuman Türkçesi* ile yaşayan Türk şivelerinden *Gacal ve Türkiye Türkçesi* ile mukayese eder.⁸ Ayrıca ilk Bulgar Türkçesi ile Gagavuz Türkçesi arasında d / Ø ses denkliliğini gösterebilecek; dilan > ilan, digetik > itlik gibi örnekler verir. Kuman Türkçesinden verilen örneklerden en çarpıcı olanı “katsan” kelimesidir.⁹ Bu kelime tarihi Türk şivelerinde ve Karadeniz ağızlarında kaçan ~ haçan ~ açan şekillerinde görülür. Gagavuz Türkçesinde açan şekliyle cümle başı bağlacı olarak kullanılmaktadır.¹⁰

“Gagavuz Türklerinin etnik yapısı gibi konuştukları şive de *Peçenek, Kuman, İlk Bulgar, Uz Türklerine* has özellikleri bünyesinde taşımaktadır. Selçuklu Türklerinden bir grubun Dobruca’ya yerleşmesi ile başlayan güneyden gelen Türk tesirleri Yıldırım Beyazid’in Gagavuz Devleti’ni (Özi Eyaleti) ele geçirmesiyle devam etmiş, Fatih’in Balkanlarda kurduğu kesin Osmanlı hâkimiyetiyle yoğunlaşmıştır.¹¹ Bu dönemde Gagavuz Türkçesi; Hıristiyanlaştırılan Müslüman topluluklar, Osmanlı kültür dili ve bu kültür çevresi içinde gelişen *Karamanlıca* eserler vasıtasıyla *Arapça, Farsça* kelimeler almıştır.”¹²

⁵ Nevzat Özkan, a.g.e., 36.

⁶ Nevzat Özkan, a.g.e., 36.

⁷ Nevzat Özkan, a.g.e., 37.

⁸ Nevzat Özkan, a.g.e., 37.

⁹ Nevzat Özkan, a.g.e., 37.

¹⁰ Nevzat Özkan, a.g.e., 38.

¹¹ Nevzat Özkan, a.g.e., 38.

¹² Nevzat Özkan, a.g.e., 38.

20. yüzyılın ilk yarısında başlayan Gagavuz Türkçesinde bir yazı dili hâline getirme çabaları bu yüzyılın ortalarında kesin bir sonuca ulaşmıştır. Yüzyıllarca bir konuşma ve sözlü edebiyat dili olarak kullanılan Gagavuz Türkçesi, 20. yüzyıl gibi kavramların çeşitlendiği ve karmaşıklaştığı bir zamanda birden bire yazı dili hâline getirilince, yeni kavramların karşılanması için demir perdenin hâkim dili Rusçaya başvurulmuş, bu dilden Rusça asıllı ve bu dile ait Batı dillerinden giren çok sayıda kelime alınmıştır.¹³

Bugünkü Gagavuz Türkçesi, bir yönüyle tarihi Türk şivesine has pek çok arkaik özelliğin ve kelimenin kullanıldığı, bir başka yönüyle de tarihi ve sosyal şartların getirdiği bazı zorlamalarla *fonetik*, *morfoloji* ve *sentaks* bakımından *Slav dillerinin* ve bu dillerle gelen Batı *dilleri* kaynaklı kelimelerin ağır baskısı altında varlığını sürdürmeye çalışan bir Türk şivesidir.¹⁴

UZUN KERVAN

Gagavuz Türkçesi Türkiye’de diğer lehçelere oranla az çalışma yapılan lehçelerden birisidir. Bugün dünyada Gagavuz Türkçesi üzerinde çeşitli konularda çalışmalar yapılmaktadır. Biz de Gagavuz Türkçesi ile ilgili farklı bir konuda çalışma yapmayı uygun bulduk. Gagavuzların en önemli ve tek romanı olan Uzun Kervan’ın ilk bölümünü esas alarak istemi farklılaşan fiiller konusunu inceledik. Uzun Kervan Gagavuzlara ait şimdiye kadar yazılan tek romanıdır. 1985’te yayınlanan roman Gagavuz tarihini anlatan bir antoloji niteliği taşımaktadır. Oğuzların Orta Asya’dan çıkışlarından itibaren bugün yasadıkları Bucak topraklarına gelinceye kadar başlarından geçen olaylar anlatılmaktadır. Romanın yazarı olan Diyonis Tanasoğlu, anlatıcı rolünü yüklediği yaşlı bir insanın ağzından çevresindeki insanlara uzun bir dönemin tarihini aktarırken okuyucunun muhtemel sorularını biraz da monotonluğu kırmak hevesiyle sordurur ve cevaplar.¹⁵

Romanın adından da anlaşılacağı gibi Gagauzlar, asırlarca yollarına devam eden bir kervanla sembolize edilmektedir. Gagauzlar’ın Asya’da göçebe hayattan, Avrupa’daki çiftçi hayatlarına kadar başlarından geçen olaylar, her türlü felaketler,

¹³ Nevzat Özkan, a.g.e., 39.

¹⁴ Nevzat Özkan, a.g.e., 39.

¹⁵ Hülya Argunşah, *Çağdaş Gagauz Edebiyatı Antolojisi*, (Kayseri: 1997) 9.

düşmanlarla mücadeleleri, Bucak'a yerleşmeleri, buradaki hayatları, 1906'da Çarlığa karşı yaptıkları ayaklanmaları, ömrü sadece 10 gün olan bir devlet kurmaları uzun uzun anlatılır.¹⁶

Uzun Kervan, Gagauzlar arasında büyük ilgi görür. Halkına, bilinmeyen birçok meselenin kapısını açar; halkın tarihini, atalarını, geçmişini, yaşanmış olan o uzun yolculuğu bu roman sayesinde öğretir.¹⁷

Uzun Kervan'ın ortaya koyduğu önemli bir sonuç da Gagauz Türkçesiyle roman yazılabileceği noktasındadır. Tanasoğlu'nun bu faaliyeti Gagauz yazarlara cesaret vermiş olmalıdır. Ancak, önce az sayıdaki aydınlarının siyasi meselelerle de uğraşmak zorunda kalışları, etnografik ve folklorik çalışmaların da bu grup tarafından sürdürülmek zorunda oluşu- çünkü "kimlik" endişesinin cevaplanması gerekmektedir- ve son olarak örnek yokluğu bu edebiyatta romanın yazılmasını güçleştirdiği gibi hikâyenin gelişmesini de engellemektedir.¹⁸

Roman üç bölümden oluşur: "Uzak dedelär", "Balkanda yurtluk" ve "Bucak kırı"dır. Yazar bu üç bölümü ihtiyar Gagauz'a sorulan sorular ve onun cevaplarıyla birbirine bağlar.

Roman teknik olarak zayıftır. İçerisinde verilen tarihî bilgilerin yoğunluğuyla zaman zaman âdeta bir tarih kitabını andırır. Hatta bazen dipnotlarda romanın kurgu dünyasına aykırı olsa bile açıklamalar yapılır. Tanasoğlu'nun bu eserdeki amacı sadece Gagavuz Türkçesiyle ilk roman yazmak değildir. O bu kitabıyla aynı zamanda Gagavuz halkına kendi tarihiyle ilgili bir denemeyi de sunmak istemiştir. Uzun Kervan'ın diğer önemli bir noktası ise Gagavuz Türkçesiyle roman yazılabileceğidir.

Problem Durumu

Araştırmamız Gagavuz Türkçesinde fiillerin istem durumlarıyla ilgilidir. Gagavuz Türkçesinde hangi fiillerin doğru istemlerle hangi fiillerin farklı istemlerle kullanıldığı belli değildir. Bu belirsizliği ortaya koymak gerekir.

¹⁶ Hülya Argunşah, a.g.e., 9.

¹⁷ Hülya Argunşah, a.g.e., 9.

¹⁸ Hülya Argunşah, a.g.e., 9.

Gagavuz Türkçesinde fiiller isimlere bağlanırken çeşitli hâl ekleriyle birbirine bağlanır. Fakat bazı yerlerde fiillerin isme bağlanırken aldığı hâl ekleri farklılık göstermektedir. Bu problemin hangi fiiller tarafından oluştuğunu tespit etmek gerekir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın öncelikli amacı Gagavuz Türkçesindeki Uzun Kervan adlı eserin ilk bölümünü Türkiye Türkçesine Tercüme etmektir. Bunun yanında incelenen bölümdeki cümlelerde istemi farklılaşan fiiller incelenecektir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Gagavuz Türkçesinin tek romanı olan Dionis Tanasoglu'nun kaleme aldığı üç bölümden oluşan Uzun Kervan adlı eserin ilk bölümünü Türkçeye aktarmaktır.

Bu çevirdiğimiz kısmı esas alarak Gagavuz Türkçesindeki istemleri farklılaşan fiiller gösterilmektir.

1.4. Varsayımlar

Araştırmamız Gagavuz Türkçesinin oldukça hacimli bir eserine dayanmaktadır. Bu yüzden üç bölümden oluşan eserin sadece ilk bölümünü esas alarak çalışmamızı oluşturduk.

Araştırmamızda istemleri farklı olan fiillerin eserin geri kalan kısmında da benzer fiillerin istemlerinin farklılaştığı düşünülmektedir.

Çalışmamız istemle ilgili çalışmalarla birlikte özellikle Gagavuz Türkçesinde hem fiillerle hem de hâl ekleriyle ilgili çalışmalarda öncelikli kaynak olması beklenmektedir.

1.5. Sınırlılıklar

Araştırmamızı Gagavuz Türkçesine ait olan Dionis Tanasoğlu'nun kaleme aldığı Uzun Kervan adlı romanla sınırladık.

Roman üç bölümden oluşmaktadır. Biz eserin ilk bölümünü esas alarak istemi farklılaşan fiiller incelenecektir.

1.6.Tanımlar

İstem: Bir fiilin (çekimli veya isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil şekli) bir cümlede hangi durumlardan etkilenerak yüklem olduğu, dil terminolojisinde istem (valenz) terimiyle ifade edilmektedir.

İstem farklılaşması: Bir cümlede fiilin isme bağlanırken ismin aldığı hâl ekini değiştirmesiyle oluşur. Fiillin isteminden dolayı isim olması gerekenden farklı bir hâl ekiyle kullanılır. Buna istem farklılaşması denir.

LİTERATÜRDE İSTEM İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Türkiye'de istemle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlar aşağıda gösterilmiştir.

1. Halil Uzunboy, Türkmen Türkçesinde İstem (Valenz), İstanbul Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009. (Yüksek Lisans Tezi)
2. Dursun Ahmet Atacık Türkiye Türkçesinde İstem (Valenz), İstanbul, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008. (Yüksek Lisans Tezi)
3. Feyzi Çimen Özbek Türkçesinde İstem (Valenz), Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009. (Yüksek Lisans Tezi)

Özbek Türkçesinde İstem adlı çalışmada Türkiye Türkçesinde bulunan Özbekçe fiillerin istem durumları, Türkiye Türkçesinde bulunmayan Özbekçe fiillerin istem durumları ele alınarak incelenmiştir.

Türkiye Türkçesindeki İstem adlı çalışmada ise Türkiye Türkçesinde bulunan Türkçe kökenli fiillerin istem durumları Türkiye Türkçesinde bulunan yabancı kökenli fiillerin istem durumları incelenmiştir.

Türkmen Türkçesinde İstem adlı çalışmada da Türkmen Türkçesinde kullanılan fiillerin istem alma şekilleri ve istem alabildiği hâlde istem bulundurmayan şekilleri belirlenmiştir. Burada yapılan çalışmaya on eser taranarak ulaşılmıştır.

Yapılan üç çalışmada da fiillerden yola çıkarak taranan belli başlı eserlerden cümleler alınmış ve kelimenin anlamı açıklanmıştır. Her üç çalışmada da istemle ilgili bilgiler verildikten sonra fiillerin istemleri, bu istemlerin örneklerle gösterilmesi, bu konu üzerinde yapılan yeni çalışmaları oluşturmuştur.

Hepsi içerik bakımından birbirine benzese de her biri farklı lehçelere ait olduğu için istem konusu açısından önemli bir yere sahiptir. İstemle ilgili yapılan bu çalışmalarda üçünde de sayısal bilgiler verilmiş ve çalışmanın sonuna konuyla ilgili bir de dizin eklenmiştir.

Bizim çalışmamızın bunlardan iki önemli farkı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Gagavuz Türkçesiyle yazılan tek tarihi romanı Türkiye Türkçesine aktarmak, ikincisi de bu romandan tespit ettiğimiz istemleri farklı olan fiillerin yer aldığı cümlelerin tespit edilmesidir.

Çalışmamızda istemleri farklılaşan fiillerin yer aldığı cümleleri belli başlıklar altında topladık ve cümlelerin Türkçe karşılığını vererek istem farklılaşmasını gösterdik. Bu değişikliği göstermek için her iki cümlede de farklılık gösteren ekler ve istemi farklılaşan fiil kalın (siyah) olarak gösterilmiştir. Önemli bir romandan istemi farklı olan fiilleri tespit etmemiz çalışmamızı en önemli kısmını oluşturmuştur.

Hâl kategorisi Türk dillerinin ayırıcı özelliklerindedir. Bu durum Eski Türkçeden başlayarak Türkçenin her kolunda var olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de varlığını sürdürmektedir. Hâl kavramı Çağdaş Türk lehçelerinde farklı isimlerle ifade edilmektedir.

Türk lehçelerinde (veya şivelerinde) hâl kelimesinin ismin hâli anlamındaki karşılığı şöyledir: Türk: durum, hâl, Azerbaycan: hâl, Türkmen: düşüm, Gagavuz: hâl, Özbek: kelişik, Uygur: keliş, Tatar: kiliş, Kazak: septik, Kırgız: cöndölömö, Karakalpak: seplev, Karaçay-Balkar: boluş.¹⁹

¹⁹ Nevzat Özkan, *Uygur Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde Hâl Ekleri Görev Değişikliği* 300.

Bir Gagavuz Türkçesi okul kitabında, ismin hâlleri; Temel “yalın”, Sabilîk “ilgi”, Dorudak “yönelme”, Gösterek “yükleme”, Erlik “bulunma”, Çıkış “çıkma” olmak üzere altı grupta incelenmektedir.²⁰

Tahsin Banguoğlu, yeni Türkçede +*ilk*, +*CI*, +*mSI* gibi ekler bir yana bırakılırsa on kadar ad hâli vardır demektir. Bunları söz dizimindeki işlevliklerine göre ikiye ayırır: *İççekim hâlleri*, *Dışçekim hâlleri*. İççekim hâllerini kim sorusuna verdikleri cevaba göre; *kim hâli*, *kimi hâli*, *kime hâli*, *kimde hâli*, *kimden hâli*, *kimin hâli*, olarak altı gruba ayırır. Daha az işlek çekim eklerinin meydana getirdiği dışçekim hâllerini de; *kimle hâli*, *kimce hâli*, *kimli hâli*, *kimsiz hâli* olarak adlandırır.²¹

Doğan Aksan başkanlığındaki komisyonun hazırladığı ve TDK'nın yayınladığı Sözcük Türleri adlı eserde, başlıca dillerde 15-20'ye kadar çıkan ad durumlarının Türkiye Türkçesinde altı çeşit olduğu ifade edilmektedir. Bunlar; Yalın durumu, Belirtme durumu, Yönelme durumu, Kalma durumu, Çıkma durumu, Tamlayan durumu, Eşitlik durumu'dur.²²

A. Dilaçar, +*dan*, +*den* hâl eklerinden hareketle ismin hâllerini adlandırma konusunda şunları söylemektedir.” Bu morfemin, yani şeklin birçok görevi bulunduğu için “-*dan*, -*den hâli*” terimini bırakarak ve Latince ablativus'un “*ayrılma*, *uzaklaşma*” anlamına geldiğini düşünerek, bu hâle düpedüz “*ayrılma hâli*”, “*uzaklaşma hâli*”, “*kopma hâli*”, “*çıkma hâli*” demek doğru olmayacaktır. “*Çıkma*, *ayrılma*, *kopma*, *uzaklaşma*” gibi kavramlar ablatif'in tek bir görevini anlatır, onun bilimsel tanımlamasına esas olamaz. Tutulması gereken yol, bu hâle –*den hâli* demek ve onun türlü görevlerini göstermektir.²³

Hâl (casus) isimlerin fiillerle veya isimlerin isimlerle olan çeşitli münasebetlerini bildiren bir gramer kategorisidir.²⁴

Zeynep Korkmaz ise hâl kavramını ismin cümle içinde bulunduğu dil bilgisi şekli; yalın veya eklerle genişletilmiş olarak aldığı geçici durum olarak tanımlamaktadır.²⁵

²⁰ Nevzat Özkan, *a.g.e.*, 300.

²¹ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:528, 2007) 326.

²² Doğan Aksan, *Sözcük Türleri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1977) 38.

²³ A. Dilaçar, *Grammer Tanımı Adı Kapsamı Türleri Yöntemi Eğitimindeki Yeri ve Tarihçesi*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989) 95.

²⁴ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, (İstanbul: 1998) 226

²⁵ Gülsev Sev, *Tarihi Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007) 34.

A. V. Gabain, Eski Türkçenin Gramerinde hâl eklerini belirsiz, ilgi, yaklaşma, yükleme, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik, yön hâli olmak üzere dokuz başlık altında incelemektedir.²⁶

Hâl ekleri, sık sık kullanılan ve cümlelerin anlamına tesir eden isim çekimi ekleridir. Eğer bir cümlede geçen hâl eklerinden biri gerçek fonksiyonu ile anlaşılabilirse, o cümleye verilen anlam da yanlış olur.²⁷

Türklerin çeşitli milletlerle birlikte yaşamaya başlamaları ve gelişen süreçte doğal olarak her yönden etkileşim içinde olmuşlardır. Bu etkileşimden en çok etkilenen dilleri olmuştur. Dilin diğer düzeylerinde olduğu gibi hâl eklerinin görev alanlarında da farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Anadolu ağızlarında yaygın olarak görülen ve bazı diğer Türk boylarının Türkçelerinde de benzer şekilde karşımıza çıkan hâl ekleri arasındaki görev değişikliğinin ve Gagavuz Türkçesindeki durumuna geçelim:

Türkiye’de Türk dilleriyle araştırmalarda bulunan dil uzmanları hâl eklerinin sınıflandırılması konusunda çeşitli görüşler ortaya çıkarmıştır. Fakat çalışmamızda Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’ın Türkiye Türkçesinde yaptığı sınıflandırmayı Gagavuz Türkçesinde istemi farklılaşan fiilleri gösterirken kullanmayı uygun gördük. Bu sınıflandırma şöyledir: Yalın durum, İlgi durumu, “Yükleme durumu, Yönelme durumu, Bulunma durumu, Çıkma durumu, Vasıta durumu, Eşitlik durumu.

Gagavuz Türkçesindeki ismin hâlleri ve aldıkları ekler şunlardır:

Yalın Hâl: İsimlerin hâl eklerinden herhangi birini almamış şeklidir.

Örnek: Her bir arı *bal(-)* yapmaz.

İlgi Hâli: İlgi hâli ekleri, ünsüzle biten kelimelerden sonra +In ünlüyle biten kelimelerden sonra +nIn ünsüz düşmesi ve ünlü benzeşmesi sonucu +An’dır.

Örnek: Çalışkan *kuşun* yuvası verilirmiş.

Yükleme Hâli: Yükleme hâli eki, çoğu zaman ek alır, bazen eksizdir. Ekleri +ı,+i, +u, +ü, +yu, +yü, +yı, +yi bazen de +a, +e olarak karşımıza çıkmaktadır. Kelime ünsüzlerle biterse +ı, +i, +u, +ü kelime +ak, +ek ile biterse +a, +e belirtme hâl eki kullanılır, bazı kelimelerde ise +nı belirtme hâl eki kullanılmıştır. Bazı hâllerde ek ünlüsü düşer ve geriye yardımcı ses +y+ kalır.

²⁶ Gülsev Sev, a.g.e., 37.

²⁷ Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997) 16.

Örnek: Bana *gözünü* kıptı.

Yönelme Hâli: Yönelme hâli eki her zaman eklidir. Ekleri +(y)A'dır. Bazen sonda +A düşmesi sebebiyle sadece yardımcı ses +y+ kalır.

Örnek: Git sor bir *kimseyä*.

Bulunma Hâli: Bulunma hâli her zaman ek alır. Ekleri +DA'dır.

Örnek: Gölgeler yok olur *erdä*.

Uzaklaşma Hâli: Uzaklaşma hâli her zaman ek alır. Ekleri +DAn'dır.

Örnek: Tavşan gelmiş *yamaçtan*.

Vasıta Hâli: Vasıta hâli eki + n vasıta ekinin kalıplaşması sonucu ortaya çıkan ve bu ekin +I ünsüzünün +m ve +n ünsüzleriyle benzeşmesiyle oluşan +(I)LAN ekleridir.

Örnek: Zimba keskin *bıçaklan* ayırdı eti kemiklârdän.

Eşitlik Hâli: Eşitlik hâli eki +CA'dır. Bu eke iyelik yönelme hâli gibi başka çekim eklerinin eklenmesiyle +cA+sI+A, +cA+n+A şekilleri de ortaya çıkmıştır.

Örnek: Geçirmiş adam *adetçä* yas.

Yön Gösterme Hâli: Yön gösterme hâli ekleri +rA, +ArI'dır.

Örnek: *Beri, dışarı, geeri, içeri, ileri, sora, yukarı*.

ÇALIŞMAMIZDA UYGULANAN PLAN

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır:

Birinci bölümde hâl ekleri, istem ve Gagavuz Türkçesiyle ilgili bilgiler verilmiş ve tezin tamamında işlenecek yöntem açıklanmıştır.

İkinci bölümde eserdeki fiillerin istemimin farklılaştığı cümleleri tespit ettik. Çalışmamızı yaptığımız ererin ilk bölümünden aldığımız cümlelerdeki hâl ekleri ve fiiller kalın (siyah) olarak gösterildi. Ardından bu cümlelerin Türkçe karşılıkları verilerek istem farklılaşması yaşanan hâl eki gösterilmiş, fiil isteminin açıklaması yapılmıştır.

Üçüncü bölümde Kiril alfabesinden Latin alfabesine çevrilen Uzun Kervan adlı eserin ilk bölümünü Gagavuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktardık.

Dördüncü bölümde Gagavuz Türkçesine ait Gagavuz Türklerini anlatan, Gagavuz Türkçesinin en önemli romanı "*Uzun Kervan*" adlı eserin ilk bölümünü Kiril alfabesinden Latin alfabesine çevirdik.

Son bölümde ise Gagavuz Türkçesindeki istemi farklılaşan fiillerle ilgili olan çalışmamızın sonuçlarını maddeler halinde gösterdik. İstemi farklılaşan fiiller sırayla verilmiştir. Bunun yanında iyelik ekleriyle ilgili bir de gruplandırma yapılmıştır. Çalışmamızı oluşturan istemi farklılaşan fiilleri de üç grup içinde gösterdik.

Tezimizde yüklemeleri fiil olan cümlelerde isimlere eklenen hâl eklerinin değişimleri, istemi incelenecektir. Türkiye Türkçesindeki hâl eklerinin Gagavuz Türkçesinde de benzer hâl eklerini aldığı gözlemlenmiştir. Fakat Gagavuz halkının çeşitli milletlerle etkileşimi ve göçebe hayat sürmeleri onların dil yapılarını da önemli ölçüde değişikliğe sürüklemiştir. Dil yapısındaki önemli değişikliklerden biri de hâl eklerinin görev alanının farklılık göstermesidir. Hâl eklerinin değişkenliğini göstermek için Türkiye Türkçesini de göz önüne alarak incelememizi yaptık. Yukarıda adı geçen eserden aldığımız örnek fiil cümleleri üzerinde farklılıkları gösterdik. Bu cümleleri Türkiye Türkçesine çevirerek gerçek farklılığın nasıl oluştuğunu göstermeye çalıştık.

GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE

İSTEMİ FARKLILAŞAN

FİİLLER

1. Yönelme hâl eki yerine yükleme hâl ekinin kullanılması:

Yönelme hâli ismin kendisine yaklaşma ifade eden fiillere bağlanmak için girdiği hâldir.²⁸ Yönelme hâl eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de aynı hâl eklerini almaktadır. Ekleri +(y)A'dır. Bazen sonda +A düşmesi sebebiyle sadece kaynaştırma ünsüzü +y+ kalır.²⁹

Kimi durumlarda da kelimelerin yönelme hâl eki +A yerine +I yükleme hâl eki kullanılmaktadır. Bu Gagavuz Türkçesinde oldukça yaygın olan istem farklılaşmasıdır. Bu kullanımın dile yerleştiği ve dilin önemli bir özelliği olduğu açıkça görülmektedir. Türkiye Türkçesindeki +A yönelme hâl eki Gagavuz Türkçesinde +I yükleme hâl eki olarak değişir. Bu durum fiillerden kaynaklanmaktadır. Cümledeki fiilin isimle olan bağlantısında ismin alacağı hâl ekinin değişmesine sebep olur. Fiilin istemi bu durumu gerçekleştirir ve farklılaşmış olur. Tespit ettiğimiz örnekler:

Üret-, (Öğret-):

Devletimizi genişletecez nekadar taa çok, *üredecez* başka kır insannarnı (insanlarına) da, nasıl taa iy yaşamaa (U.K. 10).

Türkiye Türkçesi: Devletimizi genişleteceğiz, bozkır halklarına da daha iyi yaşamayı *öğreteceğiz*.

²⁸ Zeynep Korkmaz, Ahmet B. Ercilasun, Hamza Zülfiyar, İsmail Parlatur, Mehmet Akalın, Tuncer Gülensoy, Necat Birinci, *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003) 138.

²⁹ Nevzat Özkan, a.g.e., 122.

Geç-:

Bagdadlılar, Horezmlilər durmáárlar haylak, hep yolláárlar dervişlerini Oguzların arasına da avalandırárlar *geçsinnär* İslamı da olárlar Halifeliin din insannarı.(U.K.68).

Türkiye Türkçesi: Bağdatlılar ve Harezmliler boş durmayıp misyonerlerini hep Oguzların arasına gönderirler, propaganda yaparlar İslam'a *geçsinler* de Halifeliğin tebası olsunlar.

Gel-:

Tä te o duvarlardan *gelelim* buyanı dooru, geçip Mongoliyeyi, bizim Altayı (U.K. 1).

Türkiye Türkçesi: Ta o Moğolistan'ı, bizim Altay'ı geçip o duvarlardan bu tarafa doğru *gelelim*.

Gel-:

Bu zaman da işidildi dışardan şamata burayı *gelerlär* (U.K.87).

Türkiye Türkçesi: Bu zamanda gürültü işitildi, dışardan buraya *gelirler*.

Bak-:

Hep yalvarardı şindiki yabgunun uşakları ihtiar nāneyä, angısı *bakardı* onnarı.(U.K.8).

Türkiye Türkçesi: Şimdiki yabgunun çocukları onlara *bakan* ihtiyar nineye hep yalvarırdı.

Taşın- (Sürüklen-):

Ama şindi dā, iki binin üstünä yıldan sora, sansın işiderim o gezici arabaların odun dingillerdä üsek tafta tekerleklerin gıcırdamasını, ordan orayı *taşınarak* (U.K. 3).

Türkiye Türkçesi: Şimdi de iki bin yıldan sonra, sanki o göçebe arabaların odun dingilli yüksek tahta tekerleklerin (kağnıların) oradan oraya *sürüklenerek* gıcırdamasını işitirim.

Gez-:

Kendileri bir uzun kervan gibi *gezärdilär* ordan orayı yaşamak zoorlarınnan (U.K.38).

Türkiye Türkçesi: Kendileri bir uzun kervan gibi, oradan oraya yaşamak için mücadele ederek *gezerlerdi*.

Sürü- (Getir-):

Kolverin bizi, neçin burayı *sürüdünüz*, hırsızlar! (U.K.77).

Türkiye Türkçesi: Bırakın bizi, neden buraya *sürüdünüz*, hırsızlar!

Gir-:

O saklı *girdi* burayı, aldadıp bekçileri (U.K.86).

Türkiye Türkçesi: O buraya bekçileri aldatıp gizlice *girdi*.

Gir-:

Ama tâ burayı *girdi* hanın «aaretlik» kızı Zülferi (U.K. 86).

Türkiye Türkçesi: Ama buraya Hanın «ahiretlik» kızı Zülferi *girdi*.

Gir-; Bak-:

Burayı *girer* kendi Çağay-Han Titsi-Gözlän hem İçkannan, *bakárlar* esirli kızları (U.K.79).

Türkiye Türkçesi: Çağay Han Titsi Göz'le İçkan'la buraya *girer*, esir kızlara *bakarlar*.

Kapla- (Al-):

Bizi öbürünün erini *kapláár* (U.K.72).

Türkiye Türkçesi: Bizi öbürünün yerine *alır*.

Kıy-:

Menevşä akılsız gibi hızlanár Kıpçakların üstünä, nânda taa çokluk *kıyár* duşmannarı, yavklusunun ölümü için! (U.K.85).

Türkiye Türkçesi: Menevşe akılsız gibi Kıpçakların üstüne saldırır, yavklusunun ölümünden dolayı düşman nerede daha çoksa düşmanlara *kıyar*.

Betfa et- (Beddua et-):

İhtiar ana-boba *betfa edertlär* İçkanı hayınnık için, Gülyäriyi dâ satılması için (U.K.89).

Türkiye Türkçesi: İhtiyar ana baba hainlik için, Gülyari'ye teslim olduğu için, İçkan'a da hainlik ettiği için *beddua ederler*.

Gez-:

Kim toprak işleer, ama kim dâ ordan orayı *gezer* bütün senselesinnän...(U.K.39).

Türkiye Türkçesi: Kimi toprak işler, kimi de oradan oraya bütün ailesiyle *gezer*.

Geç-:

Yırtış kırlarından ama kalkınmaa başláár Kıpçaklar bütününä, da *geçmää* buyanı Sır-Dereyâ dooru (U.K.68).

Türkiye Türkçesi: Bütün Kıpçaklar İrtiş bozkırlarından hareket ederek bu tarafa, Sır Derya Nehri'ne doğru *geçmeye* başlar.

Getir-:

Türlü aadlar *getirdilär* Oguzlar burayı eski erlerindän, küy aadları, kimi derelerä, göllerä, topraklara koydular Oguz-Türk aadı, angıların sora bekim kullandı Kıpçaklar da, Tatarlar da, zerä büün dâ Bucaan içi dolu eski Türk-Oguz aadlarınnan (U.K.92).

Türkiye Türkçesi: Oğuzlar buraya eski yerlerinden türlü adlar *getirdiler*; köy adları, kimi derelere, göllere, topraklara Oğuz Türk adı koydular, sonra belki Kıpçaklar, Tatarlar da kullandı, çünkü bugün de Bucak'ın içi eski Türk Oğuz adlarıyla doludur.

Yaşa-:

Onnarın arasına Oguz-han erleştiirdi askerın saa kanadını da ondan buyanı bu peçeneklär kendi başına *yaşamáárlar*, ama senseleşerlär Oguzlarlan barabar yurtluu koruyárlar, onnardan da bülä taa sora erlerni diyştirerlär, düüşerlär kıpçaklarlan, angıları dedilär onnara «Karakalpaklar»... (U.K.51).

Türkiye Türkçesi: Oğuz Han onların arasına askerın sağ kanadını yerleştiirdi, ondan buyana Peçenekler kendi başına *yaşamazlar* ama Oğuzlarla beraber boylaşırılar, yurtluğu korurlar. Onlardan da böyle daha sonra yerlerini değiştirirler. Kıpçaklarla savaşırlar. Onlara «Karakalpaklar» dediler...

İnan-:

Gülyäriyi ama *inanmáár* da üfkeylän tükürer bu maskaranın gözlernä (U.K.86).

Türkiye Türkçesi: Ama Gülyari'ye *inanmaz* da öfkeyle bu maskaranın gözlerine tükürür.

Bak-:

Çorbacı hastalansın, kul-karılar, kızlar hem adamnar *bakárlar* onu, düzüp masus şatra bir tarafta, kurendän dışarı (U.K.57).

Türkiye Türkçesi: Sahibi hastalandığında kul kadınlar, kızlar ve adamlar obanın dışında bir tarafta özel bir çadır kurup ona *bakarlar*.

Bak-:

Ne otlaycáklar var, helal mallarmızı *bakmaa*!(U.K.72).

Türkiye Türkçesi: Helal mallarımıza *bakmak* için nice otlaklar var!

Bak-:

En büyü koca-karı, hepsinä sahibe, ikincisi orta-karı, içerlerni *bakár*, en genci sevgi-karı (U.K.20).

Türkiye Türkçesi: En büyüğü koca kadın hepsine, kocasına; ikincisi orta kadın ev işlerine *bakar*.

Kapla- (Yerleş-):

Korkmayın, oğlar,-uslandırdı insanı Og-Ogul,-onnar Orhon deresinä, Selenga kırlarna pek özenmeyceklär çıkmaa, ama *kaplárlar* taa aşağıdaki erleri, (U.K.5).

Türkiye Türkçesi: Og-Ogul insanı sakinleştirdi: Korkmayın Oğuzlar! Onlar Orhun Nehri'ne, Selenge bozkırlarına çıkmaya pek özenmiyordular; ama daha aşağıdaki yerlere *yerleşecekler*.

Koy-:

Cucannar düzärlär kavi bir hanlık-devlet da *koyárlar* komşularını ödesinnär onnara vergi—hayvan, yapa, deri, demir, altın hem çok işlär taa, (U.K.6).

Türkiye Türkçesi: Juan Juanlar bir hanlık, güçlü bir devlet kurmuşlardı. Kendilerine ödesinler diye komşularına vergi *koymuşlardı*: hayvan, yapağı, deri, demir, altın ve benzeri...

Koy-:

Kagan bakardı masada döşeli bir incecik, ama geniş derinä da, çizip-çizip bişey, ordan orayı *koyardı* fasülâ tanelerni, sansın «kuran» oyunu düzerdi. (U.K.22).

Türkiye Türkçesi: Kağan incecik döşeli ama geniş bir masada derine bir şey çizip bakardı, fasulye tanelerini oradan oraya *koyardı*. Sanki “Kuran” oyunu oynardı.

Gel-:

Tez dâ ona orayı *geldilär* Hosroy şahın yollanma adamnarı tekliflän. (U.K.23).

Türkiye Türkçesi: Ona, hemen Hosroy Şah’ın gönderdiği adamlar bir teklifle oraya *geldiler*.

İilt- (Eğdir-):

Hep o yıllarda İstemi-Kagan oollarınnan, geçip İtil derenin suyunu, kapladı Hazarları, bütün Poyraz Kavkazı, *ilitti* Azak Bulgarlarını. (U.K.26).

Türkiye Türkçesi: İstemi Kağan o yıllarda hep oğullarıyla İdil Nehri’ni geçip Hazarları ve bütün Kuzey Kafkas’ı işgal etti. Azak Bulgarlarına baş *eğdirdi*.

Gel-:

Orada yaşäär eski Vizantiyelär, orayı çoktan *geldiydi* Asparuh-Han Azak Bulgarlarınnan, (U.K.92).

Türkiye Türkçesi: Asparuh Han, Azak Bulgarlarıyla oraya çoktan *gelmişti*, Bulgar Çarları kurmuştu.

Çık-:

Burayı ama *çıkâr* Naali, bozuk akılı korkudan. (U.K.89).

Türkiye Türkçesi: Ortalık sessizleşti; ama Naali buraya *çıkâr*.

Zeetle- (Eziyet et-):

İçeri itirdilär Oldanın bobasını, anasını hem Naaliyi da çekettilär *zeetlemää* ilkin ihtiyarları türlü zeetlärän. (U.K.89).

Türkiye Türkçesi: İlk önce ihtiyarlara türlü *eziyetlere* başladılar

Gel-:

Burayı *gelerlär*. Adımnar yaklaşárlar. (U.K.87).

Türkiye Türkçesi: Buraya *gelirler*, adımları yaklaşır.

Getir-:

Ya *getirin* burayı öbürlerini dá! (U.K.89).

Türkiye Türkçesi: Ya öbürlerini de buraya *getirin!*

Gir-:

—Oh, dostum Karaca, nasıl burayı *girdin?* (U.K.87).

Türkiye Türkçesi: -Oh, dostum Karaca, buraya nasıl *girdin?*

(Bir yere doğru) Hayda- (Sür-):

Çooyunu esirlää aldılar da *haydadılar* buyanı kendi kırlarna çıraklık etsinnär Oguz beklernä, işlesinnär kasabalarda çorbacılar. (U.K.51).

Türkiye Türkçesi: Çoğunu esir aldılar ve kendi bozkırlarında Oğuz beylerine hizmetçilik etsinler, kasabalarda iş sahipleri için çalışınlar diye bu tarafa *sürdüler*.

Hayda- (Sür-):

Bu erlär başlardılar kumnan örtülmää, angısını rüzgerlär *haydardılar* buyanı üülen tarafından, karakumnardan, kızgın çöllerdän. (U.K.43).

Türkiye Türkçesi: Onları rüzgârlar güney tarafından, kara kumlardan, kızgın çöllerden bu yana doğru *sürerlerdi*.

Göç- (Gez-):

İnsan ölä dä *göçär* ordan orayı hayvannarınnan, ama kendi zaatına, kendini beslemää, bakmaa. (U.K.11).

Türkiye Türkçesi: İnsan kendini beslemek, kendine bakmak için hayvanlarıyla oradan oraya *gezer*.

Bak-:

Biz mallarımızı *bakalım* lâzım, hem bunca uşak —onnarı doyurmaa, giydirmää lâzım, —laf dayardı ihtiyar Oguzlar. (U.K.11).

Türkiye Türkçesi: Bizim mallarımıza *bakmamız* ve bunca çocuğu doyurup giydirmemiz lazım diye konuşurdu İhtiyar Oğuzlar.

Bak-:

Ne otlaycáklar var,—Helal mallarmızı *bakmaa!* (U.K.72).

Türkiye Türkçesi: Helal mallarımıza *bakmak* için nice otlaklar var!

Gel-:

Makar ani Oguzistanı brakıp buyanı *geldi.* (U.K.70).

Türkiye Türkçesi: Oğuzlar, Oğuzistan'ı bırakmak suretiyle buraya *geldi.*

Gez-:

Kendileri bir uzun kervan gibi *gezärdilär* ordan orayı yaşamak zorlarınnan. (U.K.38).

Türkiye Türkçesi: Kendileri bir uzun kervan gibi, oradan oraya yaşamak için mücadele ederek *gezerlerdi.*

Bak-:

Kocası dedi ydi ona *baksın* hayvannarı, bare biräz zeedelensinnär. (U.K.27).

Türkiye Türkçesi: Kocası ona, hayvanlara *baksın*, bari biraz çoğalsınlar demişti.

Bak-:

Karıyı ama *bakarlar.* (U.K.21).

Türkiye Türkçesi: Ama kadına *bakarlar.*

Savaş- (Katlan-):

—Angıları islä, angıları da kahırlı... Ama hepsi yaşamaa isteer, hepsi zorunu güder, zorunu *tamamnamaa savaşár*, ölä, nicä kurulu dünnä, hem nicä buyur eder başlar, zengin beklär hem beylär, hem insanın da dayanmasına görä, o da bitmeyincä... (U.K.43).

Türkiye Türkçesi: Bazıları iyi bazıları da sıkıntılı... Ama hepsi yaşamak ister, hepsi zorluğa *katlanır.*

Üret- (Öğütle-):

İran şahı diyl boşuna hep *üredärdi* oolları, ki istärkän Türklerdän bişey çıkartmaa, istediini yapmaa. Annaşsınnar ilkin onnarın karılarınınan da butakım tutsunnarmış diplomatlı Kaganlıklan. (U.K.21).

Türkiye Türkçesi: İran şahı boşuna değil, oğullarına hep Türklerden bir şey çıkartmak, istediğini yaptırmak için ilk önce onların kadınlarıyla anlaşmaları gerektiği şeklinde *öğütlerdi*. Bu kağanlıkla diplomatik işleri kadınlarla yürütmeyi benimsesinler.

Gezdür- (Oradan oraya):

Kurenneri düzdülär taa çok vakıda, ama ilkyazdan taa kışadan bu hayvancılar hep *gezdirerlär* malları ordan orayı otlaycak ardına. (U.K.28).

Türkiye Türkçesi: Daha sonra uzun zamanda ilkbahardan kışa kadar obalarını kurdular. Bu hayvancılar mallarını otlatmak için hep oradan oraya otlak arayıp *gezdirirler*.

2. Yükleme hâl eki yerine yönelme hâl ekinin kullanılması:

Türkiye Türkçesinde yükleme hâl ekleri +I ekidir. Gagavuz Türkçesi de aynı eki kullanmakla birlikte kendine ait yükleme hâl eklerini de kullanmaktadır. Ekleri +I'dır.³⁰ Bazı hâllerde ek ünlüsü düşer ve geriye kaynaştırma ünsüzü +y+ kalır.³¹ Bazı kelimelerde +yu, +yü, +yı, +yi bazen de +a, +e olarak karşımıza çıkmaktadır. Kelime ünsüzlerle biterse +ı, +i, +u, +ü kelime +ak, +ek ile biterse +a, +e hâl ekleri kullanılır. Fakat bazı yerlerde ise kelimelerin yükleme hâl eki yerine yönelme hâl ekinin alıp fonksiyonunu değiştirerek yükleme hâl anlamı taşıdığı gözlenmiştir.

Gagavuz Türkçesindeki isim soylu sözcüklere eklenen +I yükleme durum eki yerine +A yönelme durum eki kullanımıyla oluşan bir istem farklılaşmasıdır. Yaygın olarak görülmesi de dilde var olduğunu ve bu şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz.

Gagavuz Türkçesinde nadiren bulunan istem değişikliğidir. Eserimizde buna iki örnek tespit ettik:

³⁰ Nevzat Özkan, a.g.e., 122.

³¹ Nevzat Özkan, a.g.e., 122.

1. *Düşün-*:

Oldan-Batırın anası, Benä-Hatun, haliz ana, uşak bakmasını pek sevär hem becerär, evi tutmaa hatırlı, lafı da uygun, ama gözleri yaş erdä, ooluna *düşündükçä* sulanârlar, zerä çok onun da bir arvadı ona gelin, çok ta evladı baksın, büütsün...(U.K.74).

Türkiye Türkçesi: Oldan Batırın anası Bene Hatun halis ana, çocuk bakmasını çok sever ve iyi becerir. Evi hoş tutmayı bilir, sözü de düzgündür; ama oğlunu *düşündükçe* gözlerinin yaşı yerededir. Çünkü onun gelini çok, onun da bir karısı ona gelindir. Bakıp büyütecek evladı da çok...

2. *Geç-*:

«İy Bulgarlar» *geçtilär* Dnepra dersinä; (U.K.38).

Türkiye Türkçesi: “İyi Bulgarlar” Dinyeper Nehri’ni *geçtiler*.

3. Yönelme hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması:

Yönelme durumu, kelime gruplarında ve cümlelerde fiildeki hareketin yöneldiği adın içinde bulunduğu durumdur.³² Türkiye Türkçesinde genel olarak fiilin yönünü gösterir.

Gagavuz Türkçesinde yönelme hâli her zaman eklidir. Eki +(y)A’dır. Bazen sonda +A düşmesi sebebiyle sadece kaynaştırma ünsüzü +y+ kalır.³³ Bu kullanımlarının yanında kimi zaman da yönelme hâli kullanmadan sözcükler yalın hâlde kullanılmıştır. Yine aynı anlamı taşımaya çalışmıştır.

Türkiye Türkçesindeki yönelme hâl eki +A yerine Gagavuz Türkçesinde kelimenin yalın hâlde kullanıldığı bir yapıdır. Fiilin isteminden kaynaklanan bu durum isme gelen hâl ekini kendi isteğine göre değişime uğratmıştır. Gagavuz Türkçesinde çokça kullanılan bir yapıdır. Eserimizde bu kullanıma sekiz örnekte rastladık. İstemi değişen bu fiiller ve buldukları cümleler aşağıda sırasıyla verilmiştir.

³² Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007) 280.

³³ Nevzat Özkan, a.g.e., 122.

Bölün- (Ayrıl-):

«Üç Oguz hanı bozuşup ayrıldılar da üç pay(-) *bölündü* bu çokluk Oguz halkı...»

(«Oguzname») (U.K.66).

Türkiye Türkçesi: “Üç Oğuz Han’ı kavga edip ayrıldılar ve bu kalabalık Oğuz halkı üç gruba *ayrıldı...*” (Oğuzname)

Bölün-:

Kubrat-han öldüynän, *bölündüydü* dört pay(-)(U.K.38).

Türkiye Türkçesi: Kubrat Han öldüğünde Bulgar devleti dört parçaya *bölünmüştü*.

Yalvar-:

Baaşla onu bana, büyük han, Tamah *yalvardı* Titsi-Göz.(-) (U.K.79).

Türkiye Türkçesi: Büyük han, başıyla onu bana, Tamah Titsi Göz’e *yalvardı*.

(Yardıma) Git-:

Hem bilmiş, kollamış Çagay-han, o yaban göçücülerin hırsız başı, nezaman yollasın o kapıcı ordularını hem dä o miskin Titsi-Gözü—Sıcak havalı bir güpägündüzdä, açan Oldan-Batır *gitmişti* Oguz askerinnän Peçeneklerä karşı Urus Batırına dostuna yardım.(-) (U.K.76).

Türkiye Türkçesi: Oldan Batır, Oğuz askeriyle Peçeneklere karşı dostu Rus Batırına yardıma *gitmişti* ki o yaban göçebelerin hırsız başı bunu kollayıp öğrenen Çagay-Han, havanın sıcak olduğu bir günde, bir güpegündüz o kapıcı ordularını ve o miskin Titsi Göz’ü yollamış.

Böl-:

Da butakım Oguzlar *böldülär* Peçenekleri iki pay(-) (U.K.51).

Türkiye Türkçesi: Bir takım Oğuzlar Peçenekleri ikiye *böldüler*.

(Yetişinceye kadar) Yaşa-:

Hakoguzlar da duramadılar çok burada, ama düzdülär ail, küycäz da *yaşadılar* taa genä üstlernä etişincä(-) ilerki Kıpçak bölükleri. (U.K.92).

Türkiye Türkçesi: Hak Oğuzlar da burada çok duramadılar; ama aileler ve boylar kurdular. İlerdeki Kıpçak bölükleri yine üstlerine gelinceye kadar köyde *yaşadılar*.

Üret- (Öğret-):

Demir biz verdik onnara, ama kendimizä dä topladık, siläh düzdük, askerlää **ürettik** hepsini Oguz Türkleri(-) dä. (U.K.7).

Türkiye Türkçesi: Biz onlara demiri verdik; ama kendimize de topladık. Oğuz Türklerine de askerliği **öğrettik**.

Zeetle- (Eziyet et-):

Kaplanmış halkları(-) pek çirkin *zeetleyip* soyardılar. (U.K.40).

Türkiye Türkçesi: İşgal edilen yerlerin halklarına çok kötü *eziyet edip* soyarlardı.

4. Belirtme hâl eki yerine yalın hâlde kullanılması:

Belirtme durumu, geçişli fiil taşıyan bir cümlede, fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur.³⁴

Gagavuz Türkçesinde de yükleme hâl ekleri Türkiye Türkçesindeki ekleri kullanmaktadır. Çoğu zaman ek alır, bazen eksizdir. Bazı hâllerde ek ünlüsü düşer ve geriye kaynaştırma ünsüzü +y+ kalır.³⁵

Türkiye Türkçesindeki +I hâli yerine Gagavuz Türkçesinde de aynı ek kullanılmasına rağmen eksiz bulunduğu yerler de vardır. Gagavuz Türkçesinde ise eksiz bulunduğu yerlerde de yükleme görevini üstlenir. Sözcüklerin yalın hâlde kullanılmasıyla oluşan istem farklılaşmasıdır. Eserde de birçok örnek tespit ettik. Aşağıda çeşitli örneklerle istemi farklılaşan fiiller cümle içinde gösterilmiştir.

Topla-:

Bir gündän sora Eträk *topladı* kurultay.(-) (U.K.63).

Türkiye Türkçesi: Etrek bir gün sonra kurultayı *topladı*.

³⁴ Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007) 277.

³⁵ Nevzat Özkan, a.g.e., 122.

İste-:

Bän dä *istämeerim* sensiz kalma(-) (U.K.82).

Türkiye Türkçesi: Ben de sensiz kalmayı *istemiyorum*.

Topla-:

Hem dä bän lâzım *toplayım* kurultay(-) da sorayım kayıllık (U.K.63).

Türkiye Türkçesi: Hem benim de kurultayı *toplayıp* izin almam lazım.

Boya-:

Nasıl ama *boyáárlar* ipler(-) Oguzlar? (U.K.53).

Türkiye Türkçesi: Ama Oguzlar ipleri nasıl *boyarlar*?

Isıt-:

Böcek toumnarı(-) güneštä *yısdárlar* birkaç gün da çıkár küçük kurtçazlar, angılarna deerlär böcek (U.K.53).

Türkiye Türkçesi: Böcek tohumlarını güneşte birkaç gün *ısıtırlar* ve küçük kurtçuklar çıkar.

Geç-:

Lâzımmış ama *geçmää* iki büyük su derä.(-) (U.K.90).

Türkiye Türkçesi: Ama iki büyük su deresini *geçmek* lazımmış.

Ver-:

Demir(-) biz *verdik* onnara, ama kendimizä dä topladık, siläh düzdük, (U.K.7).

Türkiye Türkçesi: Biz onlara demiri *verdik*; ama kendimize de topladık.

Konuş-:

Yapár toy-*konuşmak*, nanı topláár asker beklerin da laf yapár onnarlan devlet işleri (-) için, fikirlerinnän diyşerlär. (U.K.41).

Türkiye Türkçesi: Han devlet işlerini *konuşmak* için asker beylerini toplar, onlarla fikir alış verişi yapar.

Söyle-:

Söyleyim män bir ilin(-): «Ata-tay, mata-tay, incä bälli kara tay»—bir solukta serdi Ulduz. (U.K.46).

Türkiye Türkçesi: Ulduz ben bir kolayını **söyleyeyim** diyerek: “Ata-tay, mata-tay, ince belli kara tay.”dedi.

Götür-:

Şahın adamnarı kalktılar gitmää da **götürmää** eski Persiyanın İsfahanı başçalarına, Anuşirvan-şahın gözäl hem pek zengin seraylarna cenk için haber.(-) (U.K.24).

Türkiye Türkçesi: Şah’ın adamları, eski Pers’in İsfahan bahçelerine Anuşirvan Şah’ın güzel ve pek zengin saraylarına gidip savaş haberini **götürmek** için kalktılar.

5. Bulunma hâli yerine yalın hâlin kullanılması:

Bulunma hâli ismin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösteren hâldir.³⁶ Bu hâl her zaman eklidir. Eki +**DA**’dır.

Yönelme hâli gibi bulunma hâlinde olan isim, fiilin bildirdiği hareketin yerini gösterir. Bazı durumlarda fiilin ifade ettiği işin zamanını bildirir.³⁷ Bu özelliklerinin yanında yalın hâlde kullanılarak bulunma hâl görevini yapmaktadır.

Gagavuz Türkçesinde çok yaygın olmayan bir istem değişikliğidir. Türkçedeki +**DA** bulunma hâl eki yerine kelimenin yalın olarak kullanılmasıyla oluşmuştur. Eserimizde sadece iki örnek tespit ettik. Bunlar “**geç-**” ve “**toplan-**” fiillerinin kullanıldığı cümlelerdir. Bu cümlelerin fiilleri istemlerini değiştirerek isimlerin hâl eklerini değiştirmiştir. Cümle içinde isim-fiil ilişkisinde isim +**DA** bulunma hâl ekini alması gerekirken fiilin istemiyle isim yalın hâlde kullanılmıştır. İstemi farklılaşmıştır. Bu istemi farklılaşan fiiller aşağıda verilmiştir.

Geç- (Dön-):

Geri bu kervan **geçti** ertesi yılın, 922-ci yılın, güzün(-) (U.K.65).

Türkiye Türkçesi: Bu kervan ertesi yıl, 922 yılının güzünde geri **döndü**.

³⁶ Muharrem Ergin, *Üniversiteler için Türk Dili* (İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, 2002) 266

³⁷ Nevzat Özkan, a.g.e., 123.

Toplan-:

Kır(-) dolu insan, başladılar baarma, türlü seslär çıkarma, kahır sesleri, acı seslari, Tengri-gökä taparak yaban bakışlarlan. (U.K.30).

Türkiye Türkçesi: Bozkır'da **toplanan** insanlar, kurt bakışlarıyla Tanrı'ya taparak bağırma, türlü sesler, üzüntü ve acı sesler çıkarmaya başladılar.

6. Vasıta hâli yerine çıkma hâli kullanılması:

İsmin fiile bir vasıta olduğunu gösteren hâlidir. Bu ek ismi fiile bağlar.³⁸ Vasıta hâlinde olan isim, fiilin hareketinin kendi vasıtasıyla, kendini ifade ettiği zamanda ve kendisinin ortaklığı ile yapıldığını belirtir.³⁹ Yani, vasıta hâlindeki isim, hareketin “nasıl”, “ne zaman”, “ne ile” yapıldığı hususlarında görev alır.⁴⁰

Gagavuz Türkçesinde vasıta hâli eki **ile** vasıta edatıyla + **n** vasıta ekinin kalıplaşması sonucu ortaya çıkan ve bu ekin +**I** ünsüzünün +**m** ve +**n** ünsüzleriyle benzeşmesiyle oluşan +(I)IAn ekidir. Eski Türkçeden beri kullanılan +**n** vasıta eki Gagavuz Türkçesinde yerini +**DAn** uzaklaşma hâline bırakmak üzeredir.⁴¹

Eserimizde tek örneğe rastladık. Türkiye Türkçesindeki vasıta hâli “+IA” yerine çıkma hâli +**DAn** ekinin kullanımıyla ortaya çıkan istem farklılaşmasıdır. Tek bir örnekte bulunsa da istem farklılaşan fiil olarak dilde bulunduğu bir göstergesidir.

Diştir- (Değistir-):

Türlü panayır, işlarni onnar alârlar komşu çiftçi insannarından **diştirip** hayvannık maasullarna (U.K.11).

Türkiye Türkçesi: Onlar, komşu çiftçi halklarla türlü pazar mallarını, hayvanlarını mahsullerine karşılık **değistirirlerdi**.

³⁸ Muharrem Ergin, *Üniversiteler için Türk Dili* (İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, 2002) 266.

³⁹ Himmet Biray, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim* (Ankara: Gramer Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları:24, 1999) 236.

⁴⁰ Himmet Biray, a.g.e., 236.

⁴¹ Nevzat Özkan, a.g.e., 123.

7. Vasıta hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:

Adın belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki oluş ve kılıfta “vasıta” olarak kullanıldığını veya “birliktelik” ifade ettiğini gösterme durumudur. Eki +(y)IA (<+(y)IE<ile)’dir.⁴²

Bu durum, Eski Türkçede +In / +Un ekiyle karşılanırdı. Ancak, +In +Un eki zamanla canlı kullanılışını yitirip *yazın, kışın, güzün, gücün*, “zorlukla” *ansızın, için için, ilkin* örneklerinde görüldüğü gibi kalıplaşmış zarflar oluşturduğundan, yerini ile edatına bırakmıştır. İşte burada vasıta durumu eki olarak ele aldığımız +(y)IA eki, bu ile edatının ekleşmesinden oluşmuştur.⁴³

Çalışmamızda bu istem değişikliği birkaç örnekte görülmüştür. Gagavuz Türklerinin, Ruslarla iç içe yaşadığı da düşünüldüğünde bu kullanımın Rusçadan kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Türkiye Türkçesinde kelimelerle birleşen vasıta eki “+IA” yerine sözcüklerin +DA bulunma durum ekini alarak kullanılmasıdır. Bu şekilde ortaya çıkan istem farklılaşmasıdır. Çalışmamızda bu gruba ait dört örnek tespit ettik.

Çık-:

Bölä avlara her kerä *çıkardı* kaganın genç karıları da, gözäl giyimni, düzinüklü, atlı ya da masus uygun yapılı iki tekerlekli arabacıklarda altınnan hem gümüşnän yaldızlı (U.K.18).

Türkiye Türkçesi: Böyle avlara her zaman kağanın güzel giyimli ve bakımlı genç kadınları da atlı ya da özel yapılmış altın ve gümüş yaldızlı iki tekerlekli arabalarla *çıkardı*.

Getir-:

Paalı parça hem ipek giyimnär, çadralar, paalı halatlar, şalvarlar, kalpaklar, çizmelär, türlü kuyumcu işleri, türlü meyvalar, hem başka işler dä—hepsini *getirärdilär* kervanda, böläki, hırsızlara yolda çıkıp önnerinä vardı ne soymaa, askercilerä dä vardı ne korumaa. (U.K.60).

⁴²Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007) 317.

⁴³Zeynep Korkmaz, a.g.e., 318.

Türkiye Türkçesi: Pahalı kumaş ve ipek giysiler, çardalar (giysi), pahalı kaftanlar, şalvarlar, kalpaklar, çizmeler, türlü kuyumcu işleri, türlü meyveler ve başka şeyleri de hepsini kervanla *getirirlerdi*. Böylece hırsızlar yolda önlerine çıkıp soymayacak askerler onları koruyacaktı.

Peyda ol- (Ortaya çık-):

Bakmışın, ansızdan *peyda olár* keçä abadan Kara Kalpaklılar atlı alçak, ama çapuk beygirlerdä, çirkin baarak, sıklık ederäk! (U.K.50).

Türkiye Türkçesi: Bakarsın ansızın keçe kumaştan Kara Kalpaklılar kısa ama hızlı atlı beygirlerle korkunç bir şekilde bağırarak, ıslık çalarak *ortaya çıkar!*

Kaçın- (Uğraş-):

İhtiar da yapardı başka işleri, ama Külen hem içer-ev işlerindä, hem dä hayvancılıkta *kaçınardı*, nice yalnız karı. (U.K.27).

Türkiye Türkçesi: İhtiyar da başka işleri yapardı; ama Külen hem ev işleriyle hem de hayvancılıkla *uğraşan* yalnız bir kadındı.

8. Bulunma hâl eki yerine çıkma hâl ekinin kullanılması:

Bulunma hâl eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de +DA ekiyle kullanılmaktadır. Fakat bazı durumlarda kelimeler +DAn çıkma ekini alarak bulunma görevinde kullanılmıştır. Türkiye Türkçesindeki kelimelerin sonuna eklenen +DA bulunma hâli yerine Gagavuz Türkçesindeki cümlelerde kelimenin sonunda +DAn çıkma hâl eki kullanılmıştır. Bunun sebebi de fiilin istemidir. Bu istem farklılığı Gagavuz Türkçesinde fazla yaygın değildir. Sadece bazı durumlarda görülmektedir. Eserin incelenen kısmında bu gruba ait tek örnek tespit ettik. “*Büyüt-*“ fiili istemi farklılaşarak ismin bulunma durum ekini almasına neden olmuştur. İstemi farklılaşan fiili aşağıda cümle içinde gösterilmiştir.

Büüt- (Büyüt-):

Buydur o büülü Kır, anı pek eski zamannardan geniş kucaklarında *büüdüp* kolverdi türlü senselelär, ordan orayı gezän imelik hem başka da yaşamak ihtizaları için koyun, hayvan (U.K.1).

Türkiye Türkçesi: O büyüü Kır budur. Çok eski zamanlarda geniş kucaklarında çeşitli aileler *büyütüp* çıkarmış. Oradan oraya gezen hem yemeklik hem de yaşamak için ihtiyaçları olan koyun, at ve yıldı hayvanları.

9. Yönelme hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:

Gagavuz Türkçesinde istemi farklılaşan fiillerin en çok bulunduğu gruptandır. Eserimizde on iki örnek tespit ettik. Türkiye Türkçesindeki +A yönelme durum eki yerine Gagavuz Türkçesinde +DA bulunma hâl ekini almasıyla oluşan bir istem farklılaşmasıdır. Çeşitli fiillerin bulunduğu bu cümlelerde fiil-isim arasındaki ilişkide fiillerin istemlerinin farklılaştığı görülmüştür. Aşağıda bu gruba ait örnekler gösterilmiştir.

Erleş- (Yerleş-):

Arabalar, kuru otları doldurulmuş deri çuvalar üstünde baalı biri birinâ, geçerdilär Dnepranın da öteyanına, Ros deresinin kırlarında da *erleşärdilär* (U.K.70).

Türkiye Türkçesi: Araplar, üstlerinde kuru otları doldurulmuş birbirine baalı deri çuvalarla Dinyeper'in öte yanına geçerlerdi. Rus Nehri'nin bozkırlarına da *yerleşirlerdi*.

Konak ol- (Konuk ol-):

Bän *konak olduydum* Kıyf beyindä Vladimirdä, tä diyl çoktan geçindi...(U.K.73).

Türkiye Türkçesi: Ben Kiev beyi Vlademir'e *konuk olmuştum*.

Erleştir- (Yerleştir-):

Hem dä *erleştirecän* senin Türkütlerini Oguzların arasında da koyacan onları eritsinnär nekadara çok demir bana o bayırlar içindän! (U.K.7).

Türkiye Türkçesi: Hem de senin Türkleri Oguzların arasına *yerleştireceksin*, onları koyacaksın bana o bayırlar içinden daha çok demir eritsinler.

Yazıl-, Dikil-:

Ordu bayraklarında *yazılı-dikiliydi* yabancı kafası inan hem kuvvet nişanı. (U.K.9).

Türkiye Türkçesi: Ordu bayraklarına kurt kafası ve kuvvet işareti *yazılıp dikilmişti*.

Erleştiril- (Yerleştiril-):

Yurtası, Kuruogun *erleştiriliydi* erdä, tekerleklerdän indirmişti onu, ki duracák erindä şansora. (U.K.12).

Türkiye Türkçesi: Kuruog'un çadırı yere *yerleştirilmişti*. Onu arabadan duracağı yere indirmişti ve artık yerinde duracak.

Bağlı (Bağla-):

Üç çift Kıpçak burası hazır durárlar *baalı* kalın direklerdä, gözleri kızmış-kızarmış, řıláárlar kuduz bakışınnan. (U.K.41).

Türkiye Türkçesi: Gözleri kızarmış parlak kızgın bakışlı üç çift Kıpçak, burada kalın direklere *bağlı*, hazır duruyordu.

Kapat- (Hapset-):

Nee? şah bakár bizi kır içindä *kapatmaa*? Bu olmaycák! (U.K.24).

Türkiye Türkçesi: Nee! şah, bizi bozkır içine *kapatmayı* mı ister? Bu olmayacak!

Kaldır- (Yükselt-):

Sora o mezar külün üstündä *kaldırardılar* topraktan tepä-kurgan. (U.K.29).

Türkiye Türkçesi: Sonra o mezar külünün üstüne topraktan tepe kurgan *yükseltirlerdi*.

Çekil-:

Eftaltilär *çekildilär* bayırlar içindä da pekleřtilär Nesef kalesindä. (U.K.16).

Türkiye Türkçesi: Ak Hunlar dağların içine *çekildiler* ve Nesef kalesinde toplandılar.

Geçir-:

Kimi kervannarı Oguz kervan-başları *geçirärdilär* Rosların memleketindä(U.K.38).

Türkiye Türkçesi: Kimi kervanları, Oğuz kervanbaşları Rusların memleketine de *geçirirlerdi*.

Erleş- (Yerleş-):

Arabalar, kuru otları doldurulmuş deri çuvallar üstündä baalı biri birinä, geçerdilär Dnepranın da öteyanına, Ros deresinin kırlarında da *erleřärdilär*. (U.K.70).

Türkiye Türkçesi: Araplar, üstlerinde kuru otlarla doldurulmuş birbirine bağlı deri çuvallarla Dinyeper'in öte yanına geçerlerdi. Rus Nehri'nin bozkırlarına da *yerleşirlerdi*.

Koy-:

Asker taburunu İstemi-Kagan *koydu* Talas derenin alçaklarında. (U.K.23).

Türkiye Türkçesi: İstemi Kağan asker taburunu Talas Nehri'nin açıklarına *koydu*.

10. Çıkma hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:

İsmi, kendinden uzaklaşma ifade eden fiillerle ilgi kurduğu hâldir.⁴⁴ Bu istem farklılaşmasına Gagavuz Türkçesinde birkaç yerde rastlamamaktayız. Çok yaygın olmasa da eserimizde dört cümlede görülmüştür. Türkiye Türkçesindeki sözcüklerin sonuna eklenen +**DAn** çıkma hâl eki yerine +**DA** bulunma durumu ekinin kullanılmasıyla oluşan bir başka istem farklılaşmasıdır. İstemi farklılaşan fiillerin bulunduğu cümleler aşağıda verilmiştir.

Ayrı-:

Cenkta da onun dolayında *ayrılmaz* bulunur da düşürer hep 300 askerci. (U.K.43).

Türkiye Türkçesi: Üç yüz asker savaşta da onun etrafından *ayrılmaz*, dövüşmez hep yanında bulunur.

Zanaatlan- (Yap-):

Nicä: Aaçta kemiktä, taşta gercikli oymak, türlü işlar kamuştan, hasır otundan-papurdan, gevrek söğütän, ottan, susaklardan, sasarkalardan; örmä, dikmä-iřlemä, dokuma işleri, kuymculuk altından, gümüşän hem dägercikli basım deridä, metalda, türlü applikatsiya işlemeleri; siläh-tüfek işleri-kılıç, kalkan, güüslük-zaa, kuşak, baş kabı-şlem; elbetki, ev düzüntülerinnän dä *zanaatlanardılar* (U.K.44).

Türkiye Türkçesi: Nice: Ağaçtan, kemikten ve taştan güzel oyma *yaparlardı*. Hasır otundan, hasırdan, gevrek söğütten, ottan ve kabaklardan türlü işler; örme dikme işleri ve dokuma işleri, altından kuyumculuk, gümüşten deri üzerine baskı; metalde

⁴⁴ Nevzat Özkan, a.g.e., 123.

türlü süs işleri yaparlardı: silah tüfek işleri, kılıç kalkan, kuşak, önlük, miğfer tabii ki ev eşyaları yapmakla da uğraşırlardı.

Ayrı-:

Cenk'tä dä onun dolayında ***ayırılmaz*** bulunár da düüşmer hep 300 askerci. (U.K.43).

Türkiye Türkçesi: Üç yüz asker savaşta da onun etrafından ***ayırılmaz***, dövüşmez hep yanında bulunur.

Kaçır-:

Oğuz orduları becerikli sarıp hem ayırıp bölük-bölük Peçenek ordularını ensärdilär her erdä da bitkidä ***kaçan-kaçan ettilär***. (U.K.51).

Türkiye Türkçesi: Oğuz orduları Peçenek ordularını bölük bölük ayırıp sararak yenerlerdi. Sonunda her yerden onları ***kaçırdılar***.

11. Yalın hâl yerine yükleme hâl ekinin kullanılması:

Yalın hâl Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de kelimelerin eksiz kullanımlarıdır. Kelimenin yalın hâlde kullanılması yerine Gagavuz Türkçesinde sözcüklerin +I yükleme ekini almasıyla oluşmuştur. Çeşitli fiillerin istemiyle oluşmuştur. İstemi farklılaşan bu fiillerin buldukları cümleler aşağıda verilmiştir.

Ense- (Yen-):

Birdä, 439-cü yılda Muganı hanı ansızdan ***enseer*** Kitayların bir hanı, Tobo, da alár kuvedi elinä (U.K.6).

Türkiye Türkçesi: Bir de 439'da Çinlilerin bir hanı olan Tobo, ansızın yanına bir kuvvet toplayarak Mugan(-) Han'ı ***yenmiş***.

Ol-:

Og-uzu düzeriz, og-uzu ***oláriz!*** (U.K.5).

Türkiye Türkçesi: Oğuz'u kurarız, Oğuz(-) ***oluruz!***

Hayda- (Sürükle-):

Ama Titsi-Göz hem Yası-Baş kendilernä gelip, *haydadılar* ordularını Oguzların aillernä, yakıp-soyárlar, ne önnernä rasgeler, da kinni kavráárlar esirlää Oldan-Batırın bobasını, anasını, Naaliyi hem gelinini Gülyäriyi.(U.K.86).

Türkiye Türkçesi: Ama Titsi Göz ve Yası Baş kendilerine gelip ordularını Oğuz ailelerine sürdürdüler, önlerine ne rast gelirse yakıp soyarlar; Oldan Batırın babasını, anasını, Naali'yi ve gelini(-) Gülyari'yi kötü esirliğe *sürüklerler*.

Kullan- (Yap-):

Kendileri ama kervan alış-verişliini *kullanmazdılar*. (U.K.38).

Türkiye Türkçesi: Kendileri kervan ticareti(-) *yapmazlardı*.

12. Vasıta hâl eki yerine yükleme hâl ekinin kullanılması:

Türkçede vasıta hâl eki ismi fiile bağlar. Gagavuz Türkçesinde vasıta hâli ile edatıyla +n sesiyle kalıplaşması sonucu ortaya çıkan durumudur. Bu ekin +I ünsüzünün +m ve +n ünsüzleriyle benzeşmesiyle oluşan +ıAn ekleridir.⁴⁵

Cümle içindeki hem ünlü ile hem de ünsüzlerle biten kelimelerin sonuna aynı şekilde gelen eklerden biridir. Fakat kimi yerlerde +ıAn vasıta hâl eki kullanılmamıştır. Bunun yerine +I yükleme hâl eki kullanılmıştır. Gagavuz Türkçesinde pek rastlamadığımız bu durum incelediğimiz eserin bir cümlesinde görülmüştür. Aşağıda bu değişimin örneği cümle içinde gösterilmiştir.

İç çek-:

—Prost et, ana toprak! Prost edin Urus kardaşlarım!—durgudup beygirini da geri dönüp bakarak o dumannı genişlerä, derin *içinä çekti* can acısını Oldan-Batır... (U.K.91).

Türkiye Türkçesi: —Oldan Batır atını durdurup geri dönüp o dumanlı düzlüklerine bakarak can acısıyla derince *iç çekti*... Toprak ana, affet! Rus kardeşlerim affedin!

⁴⁵ Nevzat Özkan, a.g.e., 123.

13. Yalın hâl yerine çıkma hâl ekinin kullanılması:

Yalın hâldeki bir isim karşıladığı nesne ve kendisine tabi olan isim dışında hiçbir münasebet ifade etmez.⁴⁶

Gagavuz Türkçesindeki istemi farklılaşan fiiller grubundan birisidir. Bu istem farklılığı kelimenin yalın hâlde kullanılması gerekirken +**DAn** çıkma hâl ekini alarak kullanılmasından oluşmuştur. Aşağıda bu gruba ait çeşitli örnekler verilmiştir.

s(Sonra) Etiş- (Var-):

Taa da 70 gündän sora bu Bulgarlar *etişlär* Bagdada yaz ortasında, pek zoor dayanıp oradaki büyük sıcaklara (U.K.59).

Türkiye Türkçesi: Bu Bulgarlar, yaz ortasında oradaki aşırı sıcaklara çok zor dayanarak yetmiş gün(-) sonra Bağdat'a *varırlar*.

(Sonra) Aara- (Ara-):

Onun adını *aaraycáklar* iki bin yıldan sora da istoriyanın tozlu sergennerindä, da üreneceklär o eski dedelerin yaşamasını gelän Türk senselelerin bilgicileri, yazıcıları, okuyucuları... (U.K.30).

Türkiye Türkçesi: İki bin yıl(-) sonra tarihin tozlu sayfalarında onun adını *arayacaklar*. O eski ataların yaşayışını gelecek Türk boylarının bilgeleri, yazarları, okuyanları öğrenecekler...

Ol-:

İki gündän sora *olacák* sefer toyu-konuşmak. (U.K.24).

Türkiye Türkçesi: İki gün(-) sonra sefer şenliği *olacak*.

14. Çıkma hâl eki yerine yönelme hâl ekinin kullanılması:

Ekin temel fonksiyonu çıkma, uzaklaşma ayrılma, bildirmektir. Ancak bu ekin, Ergin'in ifade ettiği gibi pek çok özel fonksiyonu vardır: “ yer, menşe’, cins, terkip, başlama, mahrumiyet, yokluk, vasıta, zaman, sebep, tarz, miktar ölçü, değer,

⁴⁶ Ahmet Buran, *Türk Gramerinin Sorunları 2* (Anlara: Türk Dil Kurumu, 1999) 270.

kıymet, bedel, parça, kısım, karşılaştırma, korku, ürküntü, hoşlanma, vazgeçme, aitlik, çeşit, vasıf, tercih, görüş, noktainazar... vb.”⁴⁷

Gagavuz Türkçesinde de +**DAn** çıkma hâl eki olarak kullanılmakla beraber bazı durumlarda isim çıkma yerine yönelme hâl ekini alır. Gagavuz Türkçesinde az görülen bir istem farklılaşmasıdır. Çalışmamızdaki üç örnekte bu gruba ait istem farklılıklarını ortaya koyduğunu gördük. Bu örnekler aşağıda gösterilmiştir.

Çek- (Gel-):

Ama ordu-askerlerin ardına kagan *çekardı*. (U.K.10).

Türkiye Türkçesi: Askerlerin ardından kağan *geliyordu*.

Git-:

O aalayışın, ayıflanmaların arasında, ani çıkardılar binnär insanın içindän *gidärkän* vurulmuş gibi acıdan ölünün ardına, zoordu annamaa, (U.K.77).

Türkiye Türkçesi: O ağlayışın, hayıflanmaların arasında, acıdan ölünün ardından vurulmuş gibi *giderken* binlerce insanın içinden çıkardılar.

Etış- (Yetiş-):

Ozaman Oguz atlıları ilin kıvrık kılıçlarlan, uzun mızraklarlan hem uzak atan yaylarlan dakışardılar ardlarna da *etiştirip* islä silkärdilär onardan hepsin kapmışları (U.K.39).

Türkiye Türkçesi: Oğuz atlıları o zaman hafif kıvrık kılıçlarla, uzun mızraklarla ve uzağa atabilen yaylarla arkalarından *yetişip* takışardılar, onların hepsinin askerlerini iyi alt ederdiler.

15. Yalın hâl yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:

Bu istem farklılaşması birçok örnekte bulunmaktadır. Türkiye Türkçesindeki kelimenin yalın hâli yerine Gagavuz Türkçesindeki +**DA** hâl ekinin kullanılmasıyla oluşan istem farklılaşmasıdır. Gagavuz Türkçesinde fiillerin istemlerinden dolayı

⁴⁷ Gülsev Sev, 5. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 2* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/2, 2004) 2655.

+DA bulunma hâl ekini aldıkları hâlde yalın hâli ifade ederler. Bu gruba ait tespit ettiğimiz altı istemi farklılaşan fiil ve buldukları cümleler aşağıda gösterilmiştir.

Ol-:

O benim *olacák*, hem tezdä!__kestirdi han (U.K.79).

Türkiye Türkçesi: Han cevap verdi: O benim *olacak*, hem de hemen!(-)

Yaşa-:

Yaşáárlar onnarlan iy komşulukta. (U.K.44).

Türkiye Türkçesi: Onlarla iyi komşuluk(-) yaparak *yaşarlar*.

Ihtır- (Bak-):

Uruslarlan İy komşulukta da *ihtırárlar* mallarını, aylelerini, (U.K.71).

Türkiye Türkçesi: Ruslarla iyi komşuluk(-) yapıp mallarına ve ailelerine *bakarlar*.

(Saz) Çal- :

Düdüktä *çalmaa*, kobuzda, dutarda, zurnada çalmaa, becererlär; (U.K.47).

Türkiye Türkçesi: Düdük(-) *çalmak*, kopuzla ve dutarla zurna çalmayı da becerirler.

16. Bulunma hâl eki yerine yönelme hâl ekinin kullanılması:

+ DA ekiyle karşılanan bulunma durumu, genellikle fiildeki oluş ve kılışın yerini bildiren ad durumudur. Ancak, buradaki yer kavramı, yalnızca somut bir yer kavramı değildir. Fiildeki harekete sahne olan her türlü somut ve soyut kavramları karşılayan adlar bulunma durumuna girebilir.⁴⁸ Dolayısıyla bu durum, eklendiği ad ile fiil arasındaki bağlantı özelliği açısından, bulunma ve yer gösterme kavramına

⁴⁸ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007)289.

koşut olarak zaman, iş, süreklilik, içinde olma, tarz bildirme, karşılaştırma, gösterme, vasıta, amaç, sebep vb. ifadeleri de içine alır.⁴⁹

Gagavuz Türkçesinde bulunma hâl eki kendi görev alanından çıkıp farklı bir hâl anlamını taşımaktadır. Gagavuz Türkçesinde bulunma hâli yerine yönelme hâli kullanıldığı durumlar bulunmaktadır. Bu istem farklılığı birkaç cümlede kendini göstermiştir. Türkçedeki +DA bulunma hâl eki Gagavuz Türkçesinde de aynı biçimde kullanılmaktadır. Fakat farklı durum ekleri de aldığı görülmüştür. Bulunma durum eki +DA yerine yönelme +A hâl ekini alarak bulunma görevini karşılamak üzere ortaya çıkar. Aşağıda iki örnekte istem farklılaşması gösterilmiştir.

Ol- (Olan):

Bu, üz yaşın üstünä Oguz dädu, çok kırlar aşmıştı senselelerinnän, buralara yetişincä, çok ölümnü kavraşmaklar geçirmişti türlü duşmannarlan (U.K.72).

Türkiye Türkçesi: Bu yüz yaşın üstündeki Oğuz dede, boylarıyla çok bozkırlar aşmıştı. Buralara yetişinceye kadar türlü düşmanlarla çok can kaybının olduğu mücadeleler yaşamıştı.

Otur-:

Attı bakışını kagan taa uzak ondan bir erä, nända *oturadı* perslar, (U.K.24).

Türkiye Türkçesi: Kağan onlardan daha uzak bir yerde *oturan* Perslere bir bakış attı.

17. Yalın hâl yerine yönelme hâl ekinin kullanılması:

Gagavuz Türkçesinde bir başka istem farklılaşması da yönelme hâlinde kullanılan yalın hâli ifade eden cümlelerin bulunmasıdır. Cümlelerdeki fiillerin istemi yalın olması gerekirken fiillerin istemi isme yönelme ekini aldırılmıştır. Böylece fiillerin istemleri farklılaşmıştır. Beş örnekte de olsa bu kullanımın varlığı ve istem farklılaşması bulunmaktadır. İstemi farklılaşan fiiller cümle içinde aşağıda bulunmaktadır.

⁴⁹ Zeynep Korkmaz, a.g.e., 289.

Yardıma çık-:

...Ozaman Oguz askeri tez *çıkár yardıma* yeni kınaza Vladimirä Peçenekleri barabar (U.K.67).

Türkiye Türkçesi: O zaman Oğuz askerleri, Peçeneklere karşı yeni knyaz(-) Viladamir'e hemen *yardıma çıkar*.

Koru- (Soy-):

Böläki, hırsızlara yolda çıkıp önnerinä vardı ne soymaa, askercilerä dä vardı ne *korumaa* (U.K.60).

Türkiye Türkçesi: Böylece hırsızlar(-) yolda önlerine çıkıp *soyamayacak* askerler onları koruyacaktı.

Ver- (Kurban et-):

—Gülyäri kendisini kurbana *verdi* Naaliyi kurtarsın deyni hem bizi dä. (U.K.89).

Türkiye Türkçesi: Gülyari Naali'yi ve bizi kurtarmak için kendisini *kurban(-) etti*.

Git-:

Gidelim tezliyä hanın konaklarına da kurtaralım senin ayleni, Batır! (U.K.88).

Türkiye Türkçesi: Batır, "Tez(-) Han'ın konaklarına *gidelim* senin aileni kurtaralım!" dedi.

Yat-:

Bän kabaatlıyım, —yavaş, ama kuşkulu dedi kocasına Külen *yattıynan* geceyä kuru hem çetin deri döşeklerdä yurtanın bir duvarı boyunda. (U.K.14).

Türkiye Türkçesi: Külen, gece(-) çadırın bir duvarı boyunca bulunan kuru ve sert döşeklerde düşünceli bir şekilde *yatarken* kocasına yavaşça: "Ben kabahatliyim!" dedi.

Bulun-:

Kaganlun annıkları etişärdilär eftalitlerin («Biaz Hunnarın») erlerinä, angıların kuvedi altında çoktan *bulunardı* eski Sogdiana hem Buhara; Horezm padişaalun da annıklarına, angısı bulunardı Sır-Derenin hem Amu-Derenin aralarında. (U.K.15).

Türkiye Türkçesi: Kağanlığın sınırları Ak Hunların topraklarına ulaşmıştı. Eski Sogd ve Buhara çoktan onların kuvveti altında bulunuyordu. Harezmi padişahlığının sınırları(-) Sır ve Amu Derya nehirlerinin arasında *bulunuyordu*.

18. Yalın hâl yerine vasıta hâl ekinin kullanılması:

Gagavuz Türkçesine ait incelediğimiz çalışmada bu gruba ait beş cümlede karşımıza çıktı. Örneği az da olsa bu cümleler görülmesi çalıştığımız istemi farklılaşan fiillerin olduğunu açıklamayı bakımından önemlidir. Türkiye Türkçesindeki kelimelerin yalın hâlde kullanılması Gagavuz Türkçesinde de aynı özellikler taşımaktadır. Fakat Gagavuz Türkçesinde bazen kelimenin *i+IAN* vasıta hâli eki alarak kullanıldığı görülmüştür. Bu gruba ait çalışmamızdaki örnekler aşağıda verilmiştir.

Peyda ol- (Takıl-):

Onun da ardına ama hep *peyda olardı* birâr başka araba sürülerinnän, (U.K.12).

Türkiye Türkçesi: Onun da ardına hep başka araba sürüleri(-) *takılırdı*.

Kalk- (Aç-):

Bu çokluk Oguzları, o ani en kaviydilär dä Bükür Kırım bu yarısında, halifecilär savaşlar düüşsüz imana getirmää, zerä cenklän *kalkmaa* üstlernä sakınárlar.(U.K.52).

Türkiye Türkçesi: Halifeler, Oguzları Büyük Bozkır'ın bu yarısında savaşızsız(-) imana getirmek için mücadele ederler. Çünkü üzerlerine savaş *açmaya* çekinirler.

Yaşa-:

Nända yaşar toprak işleyän insannar, zerä bu Cucanlar kendileri işlemää sevmeerlär, hazırlan *yaşamaa* bakárlar. (U.K.5).

Türkiye Türkçesi: Toprak işleyen insanlar burada yaşar; çünkü bu Juan Juanlar kendileri işlemeyi sevmiyorlardı. Hazır(-) bulduklarıyla *yaşamaya* bakıyorlardı.

19. Çıkma hâl ekinin eşitlik eki yerine kullanımı:

Gagavuz Türkçesinde fek fazla görünmeyen bir özelliktir. Türkiye Türkçesindeki +CA eşitlik eki yerine Gagavuz Türkçesinde +DAn çıkma hâl ekinin kullanılmasıyla meydana gelmiştir. Bunun oluşmasında fiilin etkisi vardır. Çalışmamızda tek bir cümlede karşımıza çıkmıştır. “*Koy-*” fiili cümlede ismin alması gereken eşitlik eki yerine çıkma hâl ekini almasına neden olduğunu gördük. İstemi farklılaşan fiilin bulunduğu örnek aşağıdadır.

Koy-:

Bunnar nasaatlaşarkan burada Fadlan *koymuştu* saklıdan bir kulakçı seslesin, ne sölenner onnar için (U.K.63).

Türkiye Türkçesi: Bunlar burada onlar hakkında konuşurken, Fadlan onların ne söylediğini dinleyip anlatması için gizlice bir haberci *koymuştu*.

20. Yalın hâl yerine çıkma hâl ekinin +e kadar yapısıyla oluşumu:

Türkiye Türkçesinde sözcükler yalın hâlde kullanılırken Gagavuz Türkçesinde +e kadar yapısının çıkma eki olarak kullanıldığı görülmüştür. Çalışmamızda bu gruba üç örnek tespit edilmiştir. Bunlar aşağıda cümle içinde verilmiştir.

Örü- (Yürü-):

Bulgar yollanmışların başı Abdallah annattı Etrākā, ani *örümüslär* burayadan 80 gün! (U.K.59).

Türkiye Türkçesi: Bulgar adamların başı Abdullah, Etrek’e buraya(-) kadar seksen gün *yürüdüğünü* anlattı.

Yaşa-:

Hem dā haliz dā ani, Oguz-han *yaşamış* yakın ikiyüz yaşınadan, bu da eer aslısaydı! (U.K.50).

Türkiye Türkçesi: Bu da gerçekse, halis Oğuz Han iki yüz yaşına(-) kadar *yaşamış*.

Karış-:

—Var bir söz, —ekledi Gülkız, angısı şindiyeädän *karışmazdı* bu atışmıklara: —«İt hürär, kervan geçär...».(U.K.46).

Türkiye Türkçesi: Şimdiye kadar(-) bu atışmalara *karışmayan* Gülkız ekledi: “Bir söz var, İt ürür, kervan yürür.” dedi.

21.İyelğin fazla kullanımı:

İyelik ekleri ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğu ifade eden işletme eklerine denir.⁵⁰

Gagavuz Türkçesindeki iyelik ekleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tamlamaları kurarken kullanılmaktadır. Sözcüklere getirilen iyelik ekleri bazı cümlelerde Türkiye Türkçesinden farklı olarak bazen gereksiz olduğu yerde, bazen de iki defa üst üste gelerek kullanılmaktadır. Bu durum Gagavuz Türkçesinin önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkmıştır. Bunun örnekleri aşağıda sırasıyla verilmiştir.

İyelik ekinin gereksiz kullanımı:

Ertesi *günü* kervan yollandı poyraz taraflarna dooru (U.K.64).

Türkiye Türkçesi: Ertesi *gün(-)* kervan kuzeye doğru yollandı.

İki iyelik ekinin üst üste gelmesi:

Ama *aklısına* getirip, nicä Yabgu-han Yımal-Küçüü kabletmişti saklıda islamı da az kalmıştı Oguz beyleri fırlatsınar onu devlettän dışarı, düşünüp durgundu (U.K.62).

Türkiye Türkçesi: Ama Yabgu Han'ın Yımal Küçüü'nün gizlice İslam'ı kabul etmesinden sonra Oğuz beylerinin az kalsın onu devletten sınır dışı edecekleri *aklına(-)* geldi ve düşünüp durdu.

İki iyelik ekinin üst üste gelmesi:

Oldan-Batır ölmeycek, o falaycák *hepsinizi*, maskaralar! (U.K.88).

Türkiye Türkçesi: Oldan Batır ölmeyecek, o *hepinizi(-)* parçalayacak, maskaralar!

⁵⁰ Zeynep Korkmaz, Ahmet B. Ercilasun, Hamza Zülfikar, İsmail Parlatır, Mehmet Akalın, Tuncer Gülensoy, Necat Birinci, *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003) 135.

İki iyelik ekinin üst üste gelmesi:

Şalvir iileräk sırttı Titsi-Göz, saklayarak *aslısını* (U.K.77).

Türkiye Türkçesi: Titsi Göz kurnazca eğilerek *aslını(-)* saklayarak sırttı.

İki iyelik ekinin üst üste gelmesi:

Kagan kendisi giyimni eşil atlastan halatlan, başkabak, sade bir dar yalabık şirit baaláár *annısını* hem uzun omuzlarnadan saçlarını (U.K.18).

Türkiye Türkçesi: Kağan yeşil atlastan kaftan giymiş, başının üst tarafı tıraşlı, *alnına(-)*uzun omuzlarından dökülen saçlarını sadece dar parlak bir kurdele bağlardı.

22. Bulunma hâl eki yerine iyelik kullanılması:

Gagavuz Türkçesinde bulunma hâl ekleri Türkiye Türkçesinde olduğu gibi +DA şeklinde kullanılmaktadır. Fakat kimi yerlerde bu özelliğinden çıkarak farklı özellikleri de gösterebilmektedirler. Çalıştığımız eserde bu grup için tek bir cümlede bulunma hâl eki yerine üçüncü tekil iyelik ekinin kullanıldığını görmekteyiz.

Dur-:

Üç çift Kıpçak burası hazır *durárlar* baalı kalın direklerde, gözleri kızmış-kızarmış, şıláalar kuduz bakışınnan (U.K.41).

Türkiye Türkçesi: Üç çift Kıpçak burada kalın direklerde bağlı *dururlar*, gözleri kızarmış, kuduz bakışıyla parlarlar.

23. Sayılardan sonra gelen +IAr ile +CE eşitlik eki yerine vasıta hâl ekinin kullanılması:

Türkçede +CA eki çeşitli görevlerde kullanılmaktadır. Eklendiği ad ile fiili veya başka bir ad arasında nicelik, yani büyüklük ve miktar yönünden karşılaştırmaya dayanan bir eşitlik ilişkisi kurar.⁵¹

⁵¹ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007) 326.

İstemi farklılaşan fiiller grubunda sayılardan sonra gelen +CA eşitlik eki yerine +IAn vasıta hâl ekinin kullanılması Gagavuz Türkçesinde pek bulunmayan bir özelliktir. Eserimizde tek örnek tespit ettik. Bu grubun tek örnek olsa da önemli ve değişik bir istem farklılaşması oluşu için Gagavuz Türkçesinde önemli yere sahiptir.

Yaşa-:

E şimdiki vakıta, — afediniz, anı keserim lafınızı, —o Büyük Kırım genişlerinde üzlän halk, millionnan insan *yaşäär*?! (U.K.2).

Türkiye Türkçesi: Affedersiniz, lafınızı kesiyorum. Ee, şimdi o Büyük Bozkır'ın genişlerinde yüzlerce halk, milyonlarca insanlar mı *yaşıyor*?

24. Yalın hâl yerine ilgi hâl ekinin kullanılması:

Gagavuz Türkçesinde bulunan bir başka istemi farklılaşan fiillerin bulunduğu gruptur. Türkiye Türkçesindeki kelimenin hâl eki almadan kullanılması gerekirken Gagavuz Türkçesinde kelimenin ilgi hâlini alarak kullanılmasıdır. Aşağıda istemi farklılaşan fiiller cümle içinde gösterilmiştir:

Kal-:

Aşunanın Türkütlerindän salt aadı *kaldıydı* oguzların arasında... ama eski Kidan-Mongol dilini, angısınan onnar geldiylär Kitaydan, kaybettiylär şansora da lafedärdilär oguzların dillerindä (U.K.7).

Türkiye Türkçesi: Oğuzların arasında Aşuna(-) Türkütlerinin sadece adı *kalmıştı*. Çin'den getirdikleri eski Kidan-Moğol dilini kaybetmiş, Oğuzların dilinde konuşuyordular. Komşular şimdi hepsine Oğuz Türkleri diyordu.

İşit-:

Ama şindi dä, iki binin üstünä yıldan sora, sansın *işiderim* o gezici arabaların odun dingillerdä üsek tafta tekerleklerin gırcıdamasını, ordan orayı taşınarak (U.K.3).

Türkiye Türkçesi: Şimdi de iki bin(-) yıldan sonra, sanki o göçebe arabaların odun dingilli yüksek tahta tekerleklerin (kağnıların) oradan oraya sürüklenerek gıcırdamasını *işitirim*.

25. Eski Türkçedeki +In vasıta hâl eki yerine +DAn çıkma hâl ekinin kullanılması:

Gagavuz Türkçesinde bulunan bir başka istem farklılaşmasından birisidir. Eserimizde birkaç örnek tespit ettik.

Öldür-:

972- dä ama oradaki Peçeneklär ansızdan hem hayınca *öldürerlär* Svyatoslavı (U.K.67).

Türkiye Türkçesi: Oradaki Peçenekler 972’de ansızın ve haince Svyatoslav’ı *öldürürler*.

Gül-:

Menevşä da ansızdan *güldü*, ama tez utandı da (U.K.76).

Türkiye Türkçesi: Menevşe de ansızın *güldü*; ama çabucak utandı.

Dur-:

Birdä, cadılar *durgundular* ansızdan... (U.K.80).

Türkiye Türkçesi: Bir de cadılar ansızın *durdular*.

Kavra-:

Kızım, o ateş atlamalara pek sokulma! *Kavrır* ansızdan bir atlı olan, kim olsa, da nâbarız?__deardi hep anası, Benä-hatun (U.K.74).

Türkiye Türkçesi: Anası Bene Hatun, hep: “Kızım, o ateşten atlamalara pek sokulma! Ansızın atlı bir adam *kavrarsa* ne yaparız?” derdi.

Dart- (Çek-):

Külen soyundurár bekin halatını, ama o da ansızdan *dartár* Külenin üstündän eskicä yufka halatı da kavráár onu kavi kucaana... (U.K.27).

Türkiye Türkçesi: Külen, beyin kaftanını çıkarır; ama o da ansızın Külen'in üstündeki hafif eski kaftanı kavrayarak onu güçlü göğsüne doğru *çeker*...

Peydalan- (Ortaya çık-):

Da te, bir ansızdan kıpçaklar *peydalanárlar* oguzların arkasında.(U.K.66).

Türkiye Türkçesi: Bir ara Kıpçaklar, Oğuzların arkasından ansızın *ortaya çıktı*.

26. Bulunma hâl eki yerine eşitlik ekinin kullanılması:

Gagavuz Türkçesinde eşitlik hâli eki, +CA'dır.⁵² Bu eke iyelik, yönelme hâli gibi başka çekim eklerinin eklenmesiyle +cA+sI+n+A, +cA+n+A şekilleri de ortaya çıkmıştır.⁵³

+CA eşitlik ekinin Gagavuz Türkçesinde bulunma hâl eki yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu cümlelerdeki "dur-" fiili istemi +CA eşitlik eki değil +DA bulunma hâl ekiyle kurulmuştur. İncelediğimiz eserde bu gruba ait iki örnekle karşılaştık. İstemi farklılaşan fiiller aşağıda mevcuttur.

Dur-:

Kalanı *durárlar* ayakça hanın iki tarafında hem ardında (U.K.42).

Türkiye Türkçesi: Diğerleri hanın iki tarafında ayakta ve ardında *dururlar*.

Dur-:

Karı zooru duyup, er aaráár, bulár nedän tutunsun ellerinnän ki ayakça *durabilsin* döşeli bişeylän bir erin üstündä. (U.K.55).

Türkiye Türkçesi: Bir yerin üstünde elleriyle tutunup ayakta *durabileceği* bir döşeli yer arar.

⁵² Nevzat Özkan, a.g.e., 124.

⁵³ Nevzat Özkan, a.g.e., 124.

27. Yükleme hâl ekinin fazladan kullanılması:

Yükleme hâl eki hem Türkiye Türkçesinde hem de Gagavuz Türkçesinde belirli hâl ekleriyle bir kelime üzerinde yalnız bir defa kullanılabilir. Gagavuz Türkçesinde ise bu kural bozulmuş ve belirtme hâl eki iki defa üst üste aynı kelimedede kullanılabilir. Belirtme ekinin bu şekilde iki defa aynı isim üzerinde kullanılması olayı tek örnekte görüldüğü için belki bir imla hatasıdır.

Gagavuz Türkçesinde incelediğimiz eserde bu gruba ait tek örnek aşağıdadır.

Yaşa-:

Emba deresinin boylarında *yaşardı* Kangarlar (Peçeneklär), Aral denizin dolayında en çokluk olduydular şansora Oguzlar (U.K.35).

Türkiye Türkçesi: Emba Nehri'nin(-) boylarında (Kangarlar) Peçenekler *yaşardı*. Oguzlar, artık Aral Denizi'nin etrafında toplanmışlardır.

28. Eşitlik hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:

Bu ek esas itibarıyla, gibilik, kadarlık, görelilik vb. bildiren eski bir hâl, zarf ve sıfat ekidir.⁵⁴ İsmi benzerlik, eşitlik, gibilik, bildiren hâlidir.⁵⁵ Eşitlik hâlinde ismi isme bağlar.

Gagavuz Türkçesinde eşitlik hâl eki de diğer hâl ekleri gibi görev değişikliğine uğramıştır. Gagavuz Türkçesinde eşitlik hâli eki, +CA'dır. Bu eke iyelik, yönelme hâli gibi başka çekim eklerinin eklenmesiyle +cA+sl+n+A, cA+n+A şekilleri de ortaya çıkmıştır.⁵⁶ Fakat Gagavuz Türkçesinde bu fonksiyonundan çıkarak bulunma hâl eki yerine kullanıldığı durumlarda mevcuttur. Aşağıda bunun örnekleri verilmiştir.

Kablet- (Kabul et-):

Ama aklısına getirip, nicä Yabgu-han Yınal-Küçüü *kabletmişti* saklıda islamı da az kalmıştı Oguz beyleri fırlatsınar onu devlettän dışarı, düşünüp durgundu. (U.K.62).

⁵⁴ Zeynep Korkmaz, Ahmet B. Ercilasun, Hamza Zülfiyar, İsmail Parlatır, Mehmet Akalın, Tuncer Gülensoy, Necat Birinci, *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003) 116.

⁵⁵ Nevzat Özkan, a.g.e., 124.

⁵⁶ Nevzat Özkan, a.g.e., 124.

Türkiye Türkçesi: Ama Yabgu Han'ın Yınal Küçüü'nün gizlice İslam'ı *kabul etmesinden* sonra Oğuz beylerinin az kalsın onu devletten sınır dışı edecekleri aklına geldi ve düşünüp durdu.

Bulun-:

Bân kabaathlıyım, —yavaş, ama kuşkulu dedi kocasına Külen yattıynan geceyâ kuru hem çetin deri döşeklerdâ yurtanın bir duvarı boyunca. (*bulunan*)(U.K.14).

Türkiye Türkçesi: Külen, gece çadırın bir duvarı boyunca *bulunan* kuru ve sert döşeklerde düşünceli bir şekilde yatarken kocasına yavaşça: “Ben kabahatliyim!” dedi.

29. Eşitlik hâli yerine vasıta hâlinin kullanılması:

Türk lehçelerinde isimlere eklenerek birbirinden ayrı vazifeleri ile türlü edatların (gibi, kadar, göre, ile, tarafından, bakımından, üzere, sonra, vb.) yerini tutan +ça eki, mevsuk ilk metinlerde başlıca eşitlik (mukayese) ilişkisi kurmaktadır. Eklendiği kelimelerin nitelik farklarından yahut mukayese ve benzetmenin tarzından ileri gelen bazı özellikler, ekte görev kaymaları doğurmuş; ya da birtakım başka etkiler ekin yeni görevler kazanmasına sebep olmuştur.⁵⁷

Gagavuz Türkçesinde eşitlik eki kendi görevinin yanında vasıta hâli yerine de kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde eşitlik hâli +CA'dır.⁵⁸ Fakat bu görevini bazen vasıta hâlini alarak da üstlenmiştir. Aşağıda bu istem farklılığının tek örneği gösterilmiştir. Tek örnek bulunmasına rağmen önemli istem farklılaşmalarından birisidir.

Yaşa-:

Üzlerlän yıl *yaşadıydılar* Atlay'ın kırlarında Hun senseleleri, komşu olarak eski kitaylarlan, taa eni eradan ileri. (U.K.3).

Türkiye Türkçesi: Hun boyları, komşu olarak eski Çinlilerle Altay bozkırlarında yüzlerce yıl *yaşamış*.

⁵⁷ Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 629, 1995) 14.

⁵⁸ Nevzat Özkan, a.g.e., 124.

30. İlgi hâli yerine çıkma hâlinin kullanılması:

İlgi hâli eklendiği adla başka bir ad arasında ilgi bağı kuran ad durumudur.⁵⁹ Bu durum ya iki adın yan yana getirilmesiyle eksiz olarak ya da ünsüzle biten ad kök ve gövdelerinden sonra **+In / +Un**, ünlüyle bitenlerden sonra **+nIn / +nUn** ekinin getirilmesiyle karşılanır.⁶⁰ Gagavuz Türkçesinde de aynı ekleri alarak kullanılmaktadır. İlgi hâli ekleri ünsüzle biten kelimelerden sonra **+In** ünlüyle biten kelimelerden sonra **+nIn** ünsüz düşmesi ve ünlü benzeşmesi sonucu **+An**'dir.⁶¹

Gagavuz Türkçesi ilgi hâlinin bu özellikleri yanında **+DAn** çıkma hâl ekini de alarak ilgi hâli olarak kullanabilmektedir. Eserin incelediğimiz bölümünde bu gruba bir örnek tespit ettik.

Silk- (Alt et-):

Ozaman Oguz atlıları ilin kıvrık kılıçlarlan, uzun mızraklarlan hem uzak atan yaylarlan dakışardılar ardlarna da etiştirip islâ *silkârdilâr* onardan hepsin kapmışları (U.K.39).

Türkiye Türkçesi: Oğuz atlıları o zaman hafif kıvrık kılıçlarla, uzun mızraklarla ve uzağa atabilen yaylarla arkalarından yetişip takışıldılar, onların hepsinin askerlerini iyi *alt ederdiler*.

31. 3.tekil şahıs iyelik (+i-) eki yerine yalın hâlde kullanımı (İyeliğin kullanılmaması):

Adlardaki işletme eklerinden biri de iyelik ekleridir. İyelik ekleri ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu gösteren çekim ekidir.⁶² Bu ekler, adın karşıladığı nesnenin karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve adlar ile adlar arasında bağlantı kuran eklerdir.⁶³

⁵⁹ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007) s.23.

⁶⁰ Zeynep Korkmaz, a.g.e., 23.

⁶¹ Zeynep Korkmaz, a.g.e., 23.

⁶² Muharrem Ergin, *Üniversiteler için Türk Dili* (İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım, 2002) 262.

⁶³ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007) 259.

Gagavuz Türkçesinde tespit ettiğimiz bir başka özellik de üçüncü tekil iyelik eklerinin kullanılmaması olmuştur. Tamlamalarda ilgi çeken bir başka özellik diyebiliriz. Aşağıdaki tek örnekte üçüncü tekil kişi iyelik ekinin kullanılmaması söz konusudur.

De-:

Daalıklı Altayda ama yaşardı o senselelär, angılar geleceydilär Hunnarın erinä, düzeceydiler pek büyük hem kavi bir devlet-padişaalık, Eski Türk kaganlığını, da onnara *deyceydiler* «Oguz-Türkütler(-)», eski Türklär (U.K.4).

Türkiye Türkçesi: Hun topraklarına gelecek çok büyük bir devlet olan Eski Türk Kağanlığını kuracak o boylar Altay dağlarında yaşıyordu. Onlara da “Oğuz-Türkleri”, “Eski Türkler” *diyecektiler*.

32. İyelik ekinin farklı kullanımları (Gereksiz kullanımı):

İyelik ekleri ismin karşıladığı varlığın kime veya neye ait olduğunu şahıslar hâlinde gösteren eklerdir.⁶⁴

İyelik ekleri Türkiye Türkçesinde tamlamalarda tamlanan görevinde karşımıza çıkmaktadır. Gagavuz Türkçesinde de aynı özelliklerini sunmakla birlikte farklı kullanımlarını da tespit ettik. Bu kullanım iyelik ekinin kullanılmaması gereken yerlerde de kullanılmasıdır. Bu da iyelik ekinin bir başka özelliğini göstermiştir.

Eserimizdeki tek örnek cümlede bahsedilen kullanımı aşağıdadır.

Zoorlat-(Zorlaştır-):

Kırgezennik yaşamasını *zoorladardı* türlü canavar hayvannarı da, haliz yabanılar, angıları bölä vakıtlarda taa da çok salınardılar sürülerin üstlernä (U.K.43).

Türkiye Türkçesi: Böyle zamanlarda sürülere daha çok saldırarak, türlü canavarlar(-) ve kurtlar bozkır göçebe hayatı *zorlaştırdı*.

⁶⁴ Nevzat Özkan, a.g.e., 129.

33. İyeliksiz tamlama (İyelik ekinin kullanılmaması):

Gagavuz Türkçesinde çokça görülen yapılarından. Çalışmamızda on üç örnekte görmekteyiz. Gagavuz Türkçesinde bazen kelimelere eklenen iyelik eklerinin eklenmediği görülmüştür. Aşağıdaki örnekte isim tamlamasının tamlanan bölümünü oluşturan kelimelerin iyelik eklerini almadıklarını görmekteyiz. Türkiye Türkçesinden farkı iyelik eklerin kullanılmamasıdır. Bu da Gagavuz Türkçesine ait önemli bir özelliktir.

Oguzların bölä zorlarını görüp, Üülen tarafından Horezmin şahları o eski duşmannar, o Ganzevi şahları, başláarlar genä el kaldırmaa *Oguz devletin(-)* (Oğuz devletinin üzerine üstünä) (U.K.67).

Türkiye Türkçesi: O eski düşmanlar, güneydeki Harzem'in Şahları, o Gazneli Şahları, ilk önce Gazneli Mahmut sonra da Alp Tekin Şah Oğuzların böyle sıkıntılarını görünce Oğuz *devletinin üstüne* saldırmaya başlarlar.

Düzüler baalantı *Rus devletin(-)* kınazinnan Svyatoslavlan Hazarlara hem Bulgarlara karşı... (U.K. 67).

Türkiye Türkçesi: Hazarlara ve Bulgarlara karşı *Rus devletin* komutanı Svyatoslav'la bağlantı kurulur.

Taa o ilkyaz Orhon hem *Selenga derelerinin(-)* kırları doldular oguz yurtalarinnan, şatralarinnan, toprak bordeyelerinnän (U.K.5).

Türkiye Türkçesi: O ilkbaharda Orhun ve *Selenga nehirlerinin* bozkırları Oğuz otağlarıyla, çadırlarıyla ve toprak barakalarıyla doldu.

Açan onnar savaşardılar Sır-Dereyä çıkmaa da kaplamaa *Oguz senselelerin(-)* kırlarını burada. (U.K.37).

Türkiye Türkçesi: Onlar Sır Derya Nehri'ne çıkmak, burada *Oğuz boylarının* bozkırlarını işgal etmek için savaşırlardı.

Urularlar da iy komşuluu başlaár *oguzlar*.(-) (U.K.66).

Türkiye Türkçesi: *Oğuzların* Ruslarla da iyi komşuluğu başlar.

Azak denizin(-) boyunda da kalan Bulgarlar, bak Eski Bulgar devleti. (U.K.38).

Türkiye Türkçesi: *Azak Denizi'nin* çevresinde kalan Bulgarlar işte Eski Bulgar devletidir.

Hepsinin *kirgezennerin*(-) *arasında* salt onnar üüşmeerlär başka senselelerin, halkların üstlerinä, (U.K.44).

Türkiye Türkçesi: Bütün bozkır *göçebelerinin arasında* başka boyların ve halkların üstlerine sadece onlar saldırmazlar.

Bölä kışlaklar var çok şansora —Oguz *beylerin*(-) *konakları*. (U.K.41).

Türkiye Türkçesi: Artık Oğuz *beylerinin konaklarının* bulunduğu böyle kışlıklar çok var.

Sekizinci hem dokuzuncu asirlerdä *Aral denizin*(-) hem İtil deresinin *kırlarında* onnar düzmüşülär senselä birlii. (U.K.50).

Türkiye Türkçesi: Onlar sekiz ve dokuzuncu asırlarda *Aral Denizi'nin* ve İdil Nehri'nin bozkırlarında bir boy birliğı kurmuşlardı.

Hayvancılıktan başka, may *hepsi Oguz senseleleri*(-) eskidän taa zanaatlanárlar dutçuluklan, böcek büütmesinnän, ipek-bürüncük ipi çıkarmaa deyni, da türlü giyimnär hem ev donaa işlerini yapmaa kendilerinä. (U.K.53).

Türkiye Türkçesi: *Oğuz boylarının* hepsi mayıs ayında hayvancılıktan başka eskiden dutçulukla, ipek böceğı besleyerek, ipek ipini çıkararak türlü giysiler ve kendilerine ev eşyaları yapmakla uğraşırlar.

Haliz dâ ani, ordan orayı gezeräk bu eni kırların içindä, uygun er aarayrak, hak-Oguzlar tä erleşerlär Don hem *Dnepra derelerin*(-) *aralarında*, urup Peçenekleri Günbatısına dooru taa öteyâ . (U.K.70).

Türkiye Türkçesi: Hak Oğuzlar, bu yeni bozkırların içinde oradan oraya gezerek, uygun yer arayarak Peçenekleri batıya doğru öteye vurup *Don ve Dinyeper nehirlerinin* aralarında yerleşirler.

Oldan-Batırın anası, Benä-Hatun, haliz ana, uşak bakmasını pek sevär hem becerär, evi tutmaa hatırlı, lafı da uygun, ama *gözleri yaş(-)* erdä, ooluna düşündükçä sulanârlar, zerä çok onun da bir arvadı ona gelin, çok ta evladı baksın, büütsün... (U.K.74).

Türkiye Türkçesi: Oldan Batırın anası Bene Hatun halis ana, çocuk bakmasını çok sever ve iyi becerir. Evi hoş tutmayı bilir, sözü de düzgündür; ama oğlunu düşündükçe *gözlerinin yaşı* yerededir. Çünkü onun gelini çok, onun da bir karısı ona gelindir. Bakıp büyütecek evladı da çok...

Çagay-Han çıkâr, *öbürler(-)* dä ardına. (U.K.79).

Türkiye Türkçesi: Çagay Han çıkar, *öbürleri* de artlarına çıkar.

34. İlgi hâli yerine yalın hâlde kullanılması: (İlgi ekinin kullanılmaması)

İlgi hâli eki +I olabildiği gibi eksiz de olabilir. İlgi hâli ekleri ünsüzle biten kelimelerden sonra +In ünlüyle biten kelimelerden sonra +nIn ünsüz düşmesi ve ünlü benzeşmesi sonucu +An'dır.⁶⁵

Gagavuz Türkçesinde çokça bulunan istem değişikliğidir. Eserimizde altı örnekte görürüz. Türkiye Türkçesindeki ilgi eki +In yerine kelimenin yalın hâlde kullanımıyla oluşan bir istem farklılaşmasıdır. Aşağıdaki birkaç örnekte bu kullanımı tespit ettik.

Altay annadâr, ani ona lâzım *bunar(-) hepsi*, zerä tezdä o «Ergennik» denemelerini geçecek (U.K.75).

Türkiye Türkçesi: Altay ona *bunların hepsinin* lazım olduğunu anlatır; çünkü o çabucak “Ergenlik” denemelerini geçecek.

Dikti gözlerini ona *han(-) oolu* İçkan (U.K.88).

Türkiye Türkçesi: *Han'ın oğlu* İçkan ona gözlerini dikti.

⁶⁵ Nevzat Özkan, a.g.e., 121.

Bu *kendi han(-)*, sesindän tanıyırım, öldürecekler seni, Batır, kaç! (U.K.87).

Türkiye Türkçesi: Bu *Han'ın kendisi*, sesinden tanırım, seni öldürecekler, Batır kaç!

Sekizinci hem dokuzuncu asırlardä *Aral denizin(-)* hem İtil deresinin kırlarında onnar düzmüşülär senselä birlii (U.K.50).

Türkiye Türkçesi: Onlar sekiz ve dokuzuncu asırlarda *Aral Denizi'nin* ve İdil Nehri'nin bozkırlarında bir boy birliği kurmuşlardı.

Eftalitlär çekildilär *bayırlar(-) içindü* da pekleştilär Nesef kalesindä. (U.K.16).

Türkiye Türkçesi: Ak Hunlar *dağların içine* çekildiler ve Nesef kalesinde toplandılar.

Ertesi günü kagan geçirtti vizanti misafirlerini başka bir masus *yurta(-) içerlernä*, donaklı hep gözäl renkli ipek gözlärlän. (U.K.35).

Türkiye Türkçesi: Kağan, ertesi gün Bizans misafirlerini ipek bezlerle süslü ve güzel renkli başka *çadırın içine* geçirtti.

35. Çıkma hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması:

Çıkma hâli Gagavuz Türkçesinde her zaman ekli olarak kullanılmaktadır. Fakat kimi durumlarda bu durumun dışına çıkarak eksiz kullanıldıkları da tespit edilmiştir. Fiillerin istemleri ismin aldığı hâl ekini değiştirebilmektedir. Bu grupta da fiilin istemiyle isim +**DAn** çıkma hâl eki yerine eksiz olarak kullanılmıştır. Fiilin istemi hâl ekini değiştirmiştir. İstemi farklılaşan fiiller "*çtkar-*" ve "*brak-*" aşağıda cümle içinde verilmiştir.

Çtkar-:

Avarlar hem Ugurlar ama bu sıra pek çirkin, karşı koydular, da zoor ensedi onnarı Türk ordularını hem kouladı Yayık deresi(-) aşırı, *çtkıp*, taa büyük bir dereyâ İtilä (U.K.16).

Türkiye Türkçesi: Avarlar ve Ogurlar bu aralar korkunç bir şekilde karşı koydular. Türk orduları onları zor yendi ve Yayık Nehri'nden *çıkartıp* daha büyük bir nehre, İdil'e kovaladı.

Bırak-:

—Türküt orduları erindä durmaycáklar! —Danıştıydı Bumän sofracılara. —Biz ilerleycez saa tarafına da, sol tarafına da, nicä izin *brakmış* bizim büyük dedemiz Aşuna Türküt üz yıl geri(-)!(U.K.10).

Türkiye Türkçesi: —Türküt orduları yerinde durmayacak! Bumin sofracılara yüz yıl öncesinden birçok iz *brakmış* bizim büyük dedelerimiz Aşuna Türkütleri gibi: “Biz sağ tarafa da sol tarafa da ilerleyeceğiz.” dedi.

36. Yükleme hâl eki yerine çıkma hâl ekinin kullanılması:

Gagavuz Türkçesinde +I yükleme hâl eki olarak kullanılmaktadır. Fakat bunun uygulanmadığı yerler de bulunmaktadır. Yükleme hâl eki yerine ismin +**DAn** çıkma hâl ekini alması oldukça dikkat çekmiştir. Bunun sebebi fiilin isteminin farklılık göstermesidir. Buradaki cümle içindeki fiillerin istediği, isme gelmesi gereken hâl ekinden farklı bir hâl eki almasıyla oluşmuştur.

Çalışmamızda bu gruba ait üç örnek bulduk. İki cümlemiz “*boz-*“ fiili bir cümlemiz ise “*kur-*” fiili ile kurulmuştur. Bu cümlelerdeki akıl, meydan ve komşuluk isimleri fiilin isteminden dolayı yükleme hâl eki yerine çıkma hâl ekini alarak kullanılmıştır. İstemi farklılaşan fiillerin bulunduğu cümleler aşağıda sırasıyla verilmiştir.

Bozul- (Yitir-):

Naali, onun gözâl kızçazı, akıldan *bozulmuştu* ani korkudan, atılmış bir punara da kaybelmişti. (U.K.91).

Türkiye Türkçesi: Naali büyük kız elbiselerini kucağında tutardı. Onun güzel kızcağızı korkudan aklını *yitirmişti*. Bir suya atlamış, kaybolmuştu.

Düz- (Kur-):

Bak Oguzlar *düzdüydülär* kâmil ilin atlı asker, hızlı hem ansızdan peyda olan dümanın arkasında hem hep ölä hızı yok olan düüş kırından. (U.K.39).

Türkiye Türkçesi: İşte Oguzlar mükemmel hafif atlı asker hızlı düşmanın arkasında ansızın ortaya çıkan ve öyle hızlı yok olan savaş meydanı *kurmuşlardı*.

Boz-:

Hem en çok eftalilər *bozardılar* komşuluu; bu barbar devleti, İranın da komşuluundan. (U.K.16).

Türkiye Türkçesi: En çok Ak Hunlar komşuluğu bozardı, bu barbar devlet, İran'la da komşuluğu *bozardı*.

37. Çıkma hâl eki yerine vasıta hâl ekinin kullanılması:

Çıkma durum eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de isimler +**DAn** çıkma hâl ekini alarak kullanılır. Bu durumun farklılık gösterdiğini çalışmamızda tespit ettik. Çalışmamızdaki tek bir cümlede isme gelmesi gereken +**DAn** çıkma hâl eki yerine isme +**ıAn** vasıta hâl ekini alarak kullanması dikkat çekmiştir. Bu farklılık fiilin, ismin aldığı hâl ekini istemesiyle oluşmuştur. İstemi farklılaşan bu fiil "*bağlan-*" fiilidir. Aşağıda cümle içinde verilmiştir.

Baalan- (Bağlan-):

Baalandılar ona bütün üreklän! (U.K.71).

Türkiye Türkçesi: Ona gönülden *bağlandılar!*

38. Vasıta hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması: (Vasıta hâl ekinin kullanılmaması)

Gagavuz Türkçesinde +**ıAn** vasıta hâl eki olarak kullanılır. Çalışmamızda bu durumun farklılık gösterdiğini tespit ettik. İsimlere gelen vasıta hâl ekinin kullanılmadığını, kelimenin yalın hâlde olduğunu tespit ettik. Bu cümledeki "*açıl-*"

fiilinin istemi farklılaşarak yalın hâlde kullanılmıştır. İstemi farklılaşan bu fiilimiz aşağıda verilmiştir.

Açıl-:

Şamatalı(-) ***açılâr*** aar kapular da içeri dikiler kendi Çagay-Han sırdarak. (U.K.87).
Türkiye Türkçesi: Ağır kapılar gürültüyle ***açılır***. Çagay Han sırtarak içerde belirir.

39. Yönelme hâl eki yerine vasıta hâlin kullanılması:

Gagavuz Türkçesinde +A yönelme hâl eki olarak isimlere eklenir. Ama bazen ismin yönelme hâli yerine +**ILAN** vasıta ekini aldığı da görülmüştür. Çalışmamızda “***uruş-***“ (***savaş-***) fiili isteminden dolayı vasıta hâl ekini almasına neden olmuştur. İstemi farklılaşan fiil aşağıda cümle verilmiştir.

Uruş- (Savaş-):

Tä nicä en ilkiniki ***uruşmakta*** Avarlar**lan** hem Ugurlar**lan** 558-dä Aral hem Ural kırlarna yakın, hem nicä eftalitlerä karşı. (U.K.17).

Türkiye Türkçesi: İlk olarak 558’de Aral ve Ural bozkırlarına yakın Avarlara, Ogurlara ve pek çok kez de Ak Hunlara karşı ***savaşmıştı***.

40. Eşitlik hâl eki yerine çıkma hâl ekinin kullanılması:

Eşitlik eki hem Gagavuz Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde +CA şeklinde kullanılır. Fakat Gagavuz Türkçesinde kimi yerlerde ismin aldığı bu çekim eki farklı bir hâl eki ile kullanılmıştır. “***Sal-***“ fiilinin isteminden dolayı +**DAN** çıkma hâl ekini alarak kullanılmıştır. Aşağıda çalışmamızda bulduğumuz tek bir örnek gösterilmiştir.

Hıstır- (Sal-):

Hazarlar ama bir nedän sora başladılar saklıdan ***hıstirmaa*** Oguzların üstünä Kıpçakları Yırtuş kırlarından. (U.K.66).

Türkiye Türkçesi: Hazarlar bir zaman sonra gizlice Kıpçakları İrtiş bozkırları'ndan Oğuzların üzerine *salmaya* başladılar.

41. Yükleme hâl eki yerine bulunma hâlinin kullanılması:

Bu grupta Gagavuz Türkçesine ait çalıştığımız eserin bir cümlesinde fiilin isteminin değiştiğini gördük.

Cümlede fiilin istemi ismin +I yükleme hâl eki yerine +DA bulunma hâl ekini almasıyla farklılık gösterir. Buradaki fiilin Gagavuz Türkçesinde açıkça verilmediği ortadadır. Biz cümlenin Türkiye Türkçesini vererek bu özelliği gösterdik. Fiilin sebep olduğu bu farklılaşma tek örnekte olsa bu grubun varlığını kanıtlamaktadır. Aşağıda istemi farklılaşan “*bulundur-*“ fiili gösterilmiştir.

Bulundur-:

Büyük cuvaplı işleri kararlamaa deyni, topláárlar Divanı, Etrekin izinidä gözä. (U.K.56).

Türkiye Türkçesi: Büyük sorumluluk gerektiren işleri kararlaştırmak için divanı toplarlar. Etrek'in iznini de göz önünde *bulundururlar*.

42. Bulunma hâl eki yerine yükleme hâlinin kullanılması:

Bulunma hâl eki hem Gagavuz Türkçesinde hem de Türkiye Türkçesinde +DA ekleriyle kullanılmaktadır. Fakat Gagavuz Türkçesinde bazı durumlarda bu değişmektedir. Fiilin isteminden dolayı farklı bir hâl ekini alır. Bu şekilde isme gelen hâl eklerinin değişmesi fiilden kaynaklanmaktadır. Çalışmamızdaki bu grubun istemi farklılaşan “*görün-*“ fiili aşağıda verilmiştir.

Görün-:

Kırlar geniş, pelinni hem türlü otlı, ordan da arayı yalılık gümeleri *görünür*. (U.K.19).

Türkiye Türkçesi: Geniş bozkırlar yavşan ve türlü otlarla örtülüdür. Oradan da arada ağaç kümeleri *görünür*.

43. Çıkma hâl eki yerine vasıta hâlinin kullanılması:

İsmin çıkma hâl eki yerine vasıta hâl ekini alarak kullanılması nadir görülen bir durumdur. Bu durum çalışmamız içinde tek bir yerde bulunmuştur. “*İç-*“ fiili bu durumun ortaya çıkmasındaki fiildir. Buraya gruba ait tek örnek bulunabilmiştir. Aşağıda tespit ettiğimiz fiilin örneği mevcuttur.

İç-:

Oğuz-han, ihtiar şansora gerää gibi, ama çetin hem kayretli, hep haberlârdi onnarı vazgeçsinnâr, ama onnar öldürârdilâr onun adamnarnı, kesip kafalarını, kemik taslarınnan kumıs *içârdilâr*. (U.K.51).

Türkiye Türkçesi: Oğuz Han artık ihtiyardı; ama güçlü ve gayretlidir. Hep onlara vazgeçmeleri için haber gönderirdi; ama onlar, onun adamlarını öldürürlerdi. Kafalarını kesip kafataslarından kımız *içerlerdi*.

44. Eşitlik eki yerine yönelme hâlinin kullanılması:

İsmin eşitlik eki yerine fiilin isteminin farklılaşması sonucunda yönelme hâl ekini almasıyla gerçekleşmiştir. Bu gruba ait tek bir örnek bulduk. “*Anıl-*“ fiili burada aslında “*kal-*“ anlamında kullanılmaktadır. Ama yine de anılmak fiili olarak baktığımızda da istemi farklılaşmaktadır. Aşağıda bu grubun örneği gösterilmiştir.

Anıl- (Kal-):

Türküt Yurtluunu bir bobasının—İstemi-Yabgu-Kaganın süret-tenini geçirer insanın aklında tutmasına, yıllara *anılmaya*, Dünnâ istoriyasının büyük kiadına. (U.K.30).

Türkiye Türkçesi: Türküt vatanının bir babası İstemi Yabgu Kağan’ın resmini insan aklında yıllarca *kalması* için dünya tarihinin büyük kâğıdına geçirirler.

45. Eşitlik eki yerine yalnız hâlin kullanılması:

Eşitlik eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Gagavuz Türkçesinde de olduğu aynı ekleri almaktadır. Çalışmamızın önemli istem farklılaşmalarından birini oluşturmaktadır. Çalışmamızda tek bir istemi farklılaşan fiil tespit ettik. “**Kaç-**” fiili burada ismin eşitlik eki alması gerekirken eşitlik ekini almamasına neden olmuştur. “**Kaç-**” fiilinin ismi etkilediğini, ismin ek almasına izin vermediğini görüyoruz. Aşağıda istemi farklılaşan “**kaç-**” fiilinin bulunduğu cümle gösterilmiştir.

Kaç-:

Kavi Çuri-han bir zoorda **kaçıp** kaybeler habersiz.(-) (U.K.34).

Türkiye Türkçesi: Güçlü Çuri Han, zor bir zamanda habersizce **kaçıp** kaybolur.

46. Yönelme hâl eki yerine vasıta hâlinin kullanılması:

Çalıştığımız istem grupları içerisinde istemi farklılaşan fiiller gruplarından biridir. Tezimizin çeşitli gruplarında olduğu gibi burada da sadece tek bir yerde karşımıza çıktı. “**Bak-**” fiilinin isteminin çokça farklılaştığını görmüştük. Burada da fiilin isteminin farklılık göstermiştir. Fiilin isteminden dolayı isim yönelme hâl eki yerine vasıta hâlini alarak kullanılmıştır. Aşağıda bunun örneği verilmiştir.

Bak-:

Hayvan güdän sä kırcı bir karıyı uşaklar**lan** gücülä **bakabilär**. (U.K.21).

Türkiye Türkçesi: Hayvan güden ise bozkırcı bir kadına ve çocuklarına güçlkle **bakabilir**.

47. Bulunma hâl eki yerine 3. Tekil iyelik ekinin kullanılması:

Gagavuz Türkçesinin en dikkat çekici istemi farklılaşan fiiller grubundan birisidir. Fiilin isteminin ismin bulunma hâl eki yerine üçüncü tekil iyelik ekini almasıyla oluşmuştur. Oldukça önemli olan bu yapı çalışmamızda tek bir yerde karşımıza çıktı.

“*Dur-*“ fiili cümlede yüklem olmuş ve ismin aldığı hâl ekini değiştirmiştir. Fiilin isteminin farklılaşması ve özellikle ismin diğer hâl eklerinden farklı olarak iyelik eklerinden birini alması önemli bir özelliktir. Aşağıda bunun örneği verilmiştir.

Dur-:

Üç çift Kıpçak burası hazır *durárlar* baalı kalın direklerde, gözleri kızarmış-kızarmış, şıláárlar kuduz bakışınan. (U.K.41).

Türkiye Türkçesi: Gözleri kızarmış parlak kızgın bakışlı üç çift Kıpçak, burada kalın direklere bağlı, hazır *duruyordu*.

48. İlgi hâl eki yerine yönelme hâlinin kullanılması:

İlgi hâli yerine yönelme hâlinin kullanıldığını iki örnekte tespit ettik. “*Ol-*“ ve “*al-*“ fiillerinin istemleri farklılaşmış ve ismin aldığı hâl ekini değiştirmiştir. Tespit ettiğimiz örnekler aşağıdadır.

Ol-:

Kurban...kurban...! Ölsün birkimsey, kurban hayvanını keserlär, masus pişirip iyerlär bir parçasını da gömerlär ölüylän kuyuna, *olsunmuş* öbür dünnedä ona.(U.K.20)

Türkiye Türkçesi: Kurban... Kurban...! Bir kimse öldüğünde kurban keserler, mahsus pişirip yerler. Bir parçasını da ölüyle birlikte mezara gömerler; çünkü öbür dünyanın onun *olduğuna* inanılırmış.

Kabul et- (Al-):

Bulunár Kaganlun elindä o hem dä istemäzdi, ki Vizantiya *kabletsin* Kitay mallarını da zenginnesin. .(U.K.21).

Türkiye Türkçesi: O hem Bizans’ın Çin mallarını *alıp* zenginleşmesini de istemezdi.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Gagavuz Türkçesi, Batı Türkçesi Grubunda yer alan şivelerden birisidir. Türkiye’de Gagavuz Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar pek fazla değildir. Gagavuz Türkçesi Türkiye Türkçesine en yakın lehçe olarak bilinmektedir. Gagavuz Türkçesinin Türkiye Türkçesine yakın olması ve bu alanda fazla çalışma yapılmaması bu lehçe üzerinde bir çalışma yapmamızı sağladı.

Bugüne kadar bu eser üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Eserin tam çevirisi bulunmamaktadır. Prof. Dr. Hülya Argunşah sadece eserin içinden bazı bölümleri Latin alfabesine çevirmiş eserle ilgili bilgiler vermiştir.⁶⁶ Biz üç bölümden oluşan bu tarihi romanın ilk bölümünü Kiril Alfabesinden Latin alfabesine aktardık. Ardından Türkiye Türkçesine aktardık. İstemle ilgili çalışmamızı da bu çevirdiğimiz ilk bölüme göre inceledik. Yükleme fiil olan cümleleri inceledik. İstemi farklı olanları tespit ettik. Ardından istemi farklılaşan bu fiil cümlelerini çeşitli başlıklar altında topladık. Adlandırdığımız başlıklar fiilin istediği istemin olması gerekenden farklı olmasına göre düzenlenmiştir.

Bulunan istemi farklılaşan fiillerin değişikliği verilmiş ve istem değişikliği incelenen fiil cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir. Böylelikle istem değişikliğinin Türkçesi de verilerek karşılaştırılmıştır. Cümlelerdeki istem değişikliği koyu renklerle gösterilmiştir.

Konu ile ilgili ulaştığımız sonuçlar:

1. Tezimizin en önemli özelliği Gagavuz Türkçesinin tek romanı olan Dionis Tanasoglu’nun kaleme aldığı üç bölümden oluşan Uzun Kervan adlı eserin ilk bölümünü Türkçeye aktarmak ve bu çevirdiğimiz kısmı esas alarak Gagavuz Türkçesindeki istemleri farklılaşan fiilleri ortaya konmuştur.

⁶⁶ Hülya Argunşah, Çağdaş Gagavuz Edebiyatı Antolojisi (Kayseri: Kayseri Üniversitesi Yayınları, 1997) 32.

2. Bizim çalışmada önemli olan yüklem olan fiillerin isteminin değişmesi, olması gerekenden farklı olarak isme gelen hâl eklerinin farkını göstermek ve bunun Gagavuz Türkçesine ait önemli bir özellik olduğunu anlatmaktır.
3. Çalışmamızda istemi farklılaşan fiillerin yüklem olduğu cümleler eserden seçilerek Türkçe karşılıkları verilerek gösterilmiştir.
4. Gagavuz Türkçesindeki hâl ekleri Türkiye Türkçesindeki hâl ekleriyle aynıdır. Fakat en önemli özelliklerden birisi bazı fiillerin istediği hâl eklerinin farklılık göstermesidir. Türkiye Türkçesine göre farklı hâl eklerini alarak kullanılmasıdır.
5. Hâl eklerindeki bu değişiklikler fiillerden kaynaklanmaktadır. Bunun sebebi de Gagavuzların tarih boyunca çeşitli coğrafyalarda, farklı milletlerle bir arada yaşamaları ve uzun zaman göçebe hayatı yaşadıkları için yazı dilini oluşturamamalarıdır.
6. Fiillerin istemlerinin değişmesi elli bir başlık altında incelenmiştir. Her grupta ele alınan hâl eki ile ilgili bilgi verilmiştir. Tespit edilen cümlelerdeki fiilin istediği hâl eki koyu renkli harfle gösterilmiş ve Türkçesi karşılıkları da verilerek karşılaştırma yapılması sağlanmıştır.
7. Oluşturduğumuz bazı başlıklarda bazen üç bazen iki bazen de tek örnek tespit ettik. Tek örnek bulmuş olsak da bunun istemi farklılaşan fiil olduğunu göstermek açısından önemli olduğunu düşünerek kaydettik.
8. İstem farklılaşmasında ortaya çıkardığımız önemli noktalardan biri de hâl eklerinin yanında iyelik ekleriyle ilgili farklılıklar gözlemlenmiş ve karşılaştırmalı olarak verilmiştir.
9. Tezimizde elimizden geldiği kadar örnekler vermeye çalıştık. Verilen her örneğin Türkiye Türkçesi karşılığı verilerek karşılaştırma yapılması sağlanmıştır.
10. İstemi farklılaşan fiillerin çeşitlilik göstermesi ve oldukça fazla olması bize Gagavuz halkının geçmişinden ve etkileşimde olduğu milletlerden aldıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir.
11. Bu çalışma Gagavuz Türkçesindeki hâl ekleri bölümüne ayrı bir pencereden bakmamızı sağlayacaktır.
12. İstem cümlede yüklem olan fiillerin cümle içindeki bağlantıları olan isimlerin hangi hâl ekini istediğidir. Gagavuz Türkçesindeki birçok fiilde ise bunun değişme gösterdiğini görmekteyiz.

13. Yine çeşitli dil bilgisi özelliklerinin de edebi eserde yer alması önemle üzerinde durulması gereken hususlardandır. Örneğin eserin işleyişine bakarak zamanların birbiriyle uyum sağlayamaması ve karmaşık bir hâlde işlenmesi ilginç olan konulardandır.
14. Özellikle cümle yapısının çok karışık olduğu, hâl eklerinin düzensiz olduğunu, imla işaretlerindeki yanlış ve gereksiz kullanımların çokluğu, bağlaçların ve edatların yerli yersiz kullanıldığı, tamlamalardaki karışıklıkları, Gagavuz Türkçesinin yazı dili olarak gelişimini tamamlamadığını gösterir.

Yazım yanlışları:

Örnek: Ozaman Oguz atlıları ilin kıvrık kılıçları, uzun mızrakları hem uzak atan yayları dakışardılar ardlarına da etiştirip islä silkärdilär onlardan *heispin* kapmışları.

Noktalama işaretleri:

Örnek: Siz ama toprak işlersiniz, var kasabalarınız, *daalıklarınız...?*

Bağlaç:

Örnek: Unudup kendisini, Savast-ozan annadâr Oguz-han için türlü büyük işler: Nicä sansın o pek çoktan yaşarmış gibi, Oguzların *ata-babası; nasıl o, çünkü*, kurtarmış Topraa fena duhlardan hem onların tisi hayvan yapılmalarından, güreşip-düşüp onların, nicä varmış çünkü «Birbuynuzlu» tisi hayvan, «Drakon» *hayvanı; Ani* Oguz-ata yaşarmış bu dünneâ şansora birkaç üz yıl... Hem dâ haliz dâ ani, Oguz-han yaşamış yakın ikiyüz yaşınadan, bu da eer aslısaydı!

Tamlama:

Örnek: Dikti gözlerini ona *han(-) oolu* İçkan

Bağlaç:

Örnek: Bilip *ama, ani* Oguzların beklerbeki Eträk hısımnı Bulgar yıldıvarınnan, düşündü kaçırmasın bu razgelişi *ki*, yollayıp Missiya Bulgarlara, hep bu zaman Eträki dâ çevirsin islama geçärkän o erlerdän.

15. İstem farklılaşmasını incelediğimiz bu çalışmamızda iyelik ekleriyle ilgili de çeşitli bilgiler aktarılmıştır. Hâl eklerinin iyelik ekleri yerine, iyelik eklerinin de hâl ekleri yerine kullanılması önemli bir özelliktir.
16. Hazırladığımız tezin Türk diline ve Gagavuz Türkçesine ait bundan sonraki araştırmalara yardımcı olacağını düşünüyoruz.
17. İstemi farklılaşan fiiller adlı tezimizin değişim gösterdiği istemi farklılaşan fiiller farklılıklarına göre aşağıda sırasıyla verilmiştir.

- 17.1. Yönelme hâl eki yerine belirtme hâl ekinin kullanılması:
- 17.2. Belirtme hâl eki yerine yönelme hâl ekinin kullanılması:
- 17.3. Yönelme hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması:
- 17.4. Belirtme hâl eki yerine yalın hâlde kullanılması:
- 17.5. Bulunma hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması:
- 17.6. Vasıta hâli yerine uzaklaşma hâli kullanılması:
- 17.7. Vasıta hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:
- 17.8. Bulunma hâl eki yerine uzaklaşma hâl ekinin kullanılması:
- 17.9. Yönelme hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:
- 17.10. Uzaklaşma hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:
- 17.11. Yalın hâl yerine belirtme hâl ekinin kullanılması:
- 17.12. Vasıta hâl eki yerine belirtme hâl ekinin kullanılması:
- 17.13. Yalın hâl yerine uzaklaşma hâl ekinin kullanılması:
- 17.14. Uzaklaşma hâl eki yerine yönelme hâl ekinin kullanılması:
- 17.15. Yalın hâl yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:
- 17.16. Bulunma hâl eki yerine yönelme hâl ekinin kullanılması:
- 17.17. Yalın hâl yerine yönelme hâl ekinin kullanılması:
- 17.18. Yalın hâl yerine vasıta hâl ekinin kullanılması:
- 17.19. Uzaklaşma hâl ekinin eşitlik eki yerine kullanımı:
- 17.20. Yalın hâl yerine uzaklaşma hâl ekinin +e kadar yapısıyla oluşumu:
- 17.21. İyeliğin fazla kullanımı:
- 17.22. Bulunma hâl eki yerine iyelik kullanılması:
- 17.23. Sayılardan sonra gelen +IAr ile +CA eşitlik eki yerine vasıta hâl ekinin kullanılması:
- 17.24. Yalın hâl yerine ilgi hâl ekinin kullanılması:

17.25. Eski Türkçedeki +In vasıta hâl eki yerine +DAn Uzaklaşma hâl ekinin kullanılması:

17.26. Bulunma hâl eki yerine eşitlik ekinin kullanılması:

17.27. Belirtme hâl ekinin fazladan kullanılması:

17.28. Eşitlik hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:

17.29. Eşitlik hâli yerine vasıta hâlinin kullanılması:

17.30. İlgi hâli yerine uzaklaşma hâlinin kullanılması:

17.31. 3. tekil şahıs iyelik (+i-) eki yerine yalın hâlde kullanımı (İyelğin kullanılmaması):

17.32. İyelik ekinin farklı kullanımları:

17.33. İyeliksiz tamlama (İyelik ekinin kullanılmaması):

17.34. İlgi hâli yerine yalın hâlde kullanılması: (İlgi ekinin kullanılmaması)

17.35. Uzaklaşma hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması:

17.36. Belirtme hâl eki yerine uzaklaşma hâl ekinin kullanılması:

17.37. Uzaklaşma hâl eki yerine vasıta hâl ekinin kullanılması:

17.38. Vasıta hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması: (Vasıta hâl ekinin kullanılmaması)

17.38. Yönelme hâl eki yerine vasıta hâlin kullanılması:

17.40. Eşitlik hâl eki yerine uzaklaşma hâl ekinin kullanılması:

17.41. Bulunma hâl eki yerine belirtme hâlinin kullanılması:

17.42. Uzaklaşma hâl eki yerine vasıta hâlinin kullanılması:

17.43. Eşitlik eki yerine yönelme hâlinin kullanılması:

17.44. Eşitlik eki yerine yalın hâlin kullanılması:

17.45. Yönelme hâl eki yerine ilgi ekinin kullanılması:

17.46. Yönelme hâl eki yerine vasıta hâlinin kullanılması:

17.47. Bulunma hâl eki yerine 3. Tekil iyelik ekinin kullanılması:

17.48. İlgi hâl eki yerine yönelme hâlinin kullanılması:

18. Eserde istemi farklılaşan birçok fiil bulunmaktadır. Fakat bazı fiillerin istemleri oldukça değişikliğe uğramıştır. Yükleme fiil olan cümlelerde İstemi farklılaşan doksan yedi farklı fiil olduğunu tespit ettik.

19. Çalışmamızda Gagavuz Türkçesinde hâl eklerinde olduğu gibi iyelik eklerinde de farklı kullanımların olduğu gözlemlenmiştir. Eserde bu gibi kullanımlara çokça rastladığımız için bu bilgiyi de çalışmamıza eklemeyi

uygun gördük. Bazı cümlelerde isimlerin iyelik eki alması gerekirken ek almadığını, bazen iyelik eki yerine hâl eklerinden birisini aldığını, bazen iyelik eklerinin iki kez üst üste kullanıldığını, bazen de iyelik eklerinin kullanılmadığını tespit ettik. Aşağıda iyelik ekleriyle ilgili bir sınıflama yapılmıştır:

İyelik ile ilgili istem değişikliği

1. İyeliğin fazla kullanımı:
2. Bulunma hâl eki yerine iyelik kullanılması:
3. 3. Tekil şahıs iyelik (+i-) eki yerine yalın hâlin kullanımı (İyeliğin kullanılmaması):
4. İyelik ekinin farklı kullanımları:
5. İyeliksiz tamlama:
6. Bulunma hâl eki yerine 3. Tekil iyelik ekinin kullanılması:
7. Belirtme hâl eki yerine 3. Tekil iyelik ekinin kullanılması:

20. Tezimizde en çok kullanılan istemi farklılaşan fiiller aşağıda yer verilmiştir.

1. Öğretmek	15. Koymak
2. Geçmek	16. Eğdirmek
3. Gelmek	17. Ceza vermek
4. Bakmak	18. Çıkmak
5. Gezme	19. Eziyet etmek
6. Sürmek	20. Hayda (Sürmek)
7. Girmek	21. Göçmek
8. Kaplamak	22. Katlanmak
9. Kıymak	23. Koymak
10. Beddua etmek	24. Gezdirmek
11. Getirmek	25. Bölünmek
12. Yaşamak	26. Yalvarmak
13. İnanmak	27. Gitmek
14. Yerleşmek	28. Bölmek

29. Korkmak
30. Soymak
31. Toplamak
32. İstemek
33. Boyamak
34. Isıtmak
35. Vermek
36. Konuşmak
37. Söylemek
38. Götürmek
39. Değiştirmek
40. Peyda olmak
41. Yerleşmek
42. Kaçınmak (Uğraşmak)
43. Konuk olmak
44. Büyütmek
45. Yazılmak-Dikilmek
46. Bağlamak
47. Kapatmak
48. Kaldırmak
49. Çekilmek
50. Ayrılmak
51. Zanaatlanmak
(Yapmak)
52. Kaçırarak
53. Esnemek (Yenmek)
54. Olmak
55. İç çekmek
56. Varmak
57. Aramak
58. Çekmek(Gelmek)
59. Yetişmek
60. Bulmak
61. İhtirmak (Bakmak)
62. Çalmak
63. Oturmak
64. Yardıma çıkmak
65. Soymak
66. Vermek
67. Gitmek
68. Bulunmak
69. Var olmak
70. Peydah olmak
71. Kalkmak(Açmak)
72. Yürümek
73. Karışmak
74. Durmak
75. Kalmak
76. İşitmek
77. Gülmek
78. Kavramak
79. Tartmak (Çekmek)
80. Kabul etmek
81. Silkmek (Alt etmek)
82. Demek
83. Zorlaştırmak
84. Çıkarmak
85. Bırakmak
86. Bozmak (Yitirmek)
87. Kurmak
88. Bağlanmak
89. Açılmak
90. Uruşmak (Savaşmak)
91. Solmak
92. Bulundurmak
93. Görüşmek

94. İçmek
95. Anılmak (Kalmak)
96. Kaçmak
97. Almak (Kabul etmek)

21. Gagavuz Türkçesinde istemi farklılaşan fiilleri çeşitlilik gösteren değişimlerine göre üç grup altında toplayabiliriz. Bunlar:

21.1. Yükleme fiil olan cümlelerde fiilin istem alması gerekirken, hâl eki almadan kullanımıyla oluşanlar:

İstemi olmayan fiiller

1. Yönelme hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması:
2. Belirtme hâl eki yerine yalın hâlde kullanılması:
3. Bulunma hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması:
4. Eşitlik eki yerine yalın hâlin kullanılması:
5. Vasıta hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması:(Vasıta hâl ekinin kullanılmaması)
6. Yönelme hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması:
7. Belirtme hâl eki yerine yalın hâlde kullanılması:
8. Bulunma hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması:
9. İlgi hâli yerine yalın hâlde kullanılması:(İlgi ekinin kullanılmaması)
10. Uzaklaşma hâl eki yerine yalın hâlin kullanılması:

21.2. Yükleme fiil olan cümlelerde Türkiye Türkçesinde fiil hâl eki istemediği hâlde Gagavuz Türkçesinde fiilin isme çeşitli hâl eklerini aldırmasıyla oluşanlar:

İstemi olan fiiller

1. Yalın hâl yerine belirtme hâl ekinin kullanılması:
2. Yalın hâl yerine uzaklaşma hâl ekinin kullanılması:
3. Yalın hâl yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:
4. Yalın hâl yerine ilgi hâl ekinin kullanılması:
5. Yalın hâl yerine vasıta hâl ekinin kullanılması:
6. Yalın hâl yerine uzaklaşma hâl ekinin +e kadar yapısıyla oluşumu:
7. Yalın hâl yerine yönelme hâl ekinin kullanılması:

21.3. Yüklemleri fiil olan cümlelerde fiil isim hâl eki isteyip de olması gerekenden farklı hâl eklerini aldırmasıyla oluşanlar:

İstemi değişen fiiller

1. Yönelme hâl eki yerine belirtme hâl ekinin kullanılması:
2. Belirtme hâl eki yerine yönelme hâl ekinin kullanılması:
3. Vasıta hâli yerine uzaklaşma hâli kullanılması:
4. Vasıta hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:
5. Bulunma hâl eki yerine uzaklaşma hâl ekinin kullanılması:
6. Yönelme hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:
7. Uzaklaşma hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:
8. Vasıta hâl eki yerine belirtme hâl ekinin kullanılması:
9. Uzaklaşma hâl eki yerine yönelme hâl ekinin kullanılması:
10. Bulunma hâl eki yerine yönelme hâl ekinin kullanılması:
11. Uzaklaşma hâl ekinin eşitlik eki yerine kullanımı:
12. Bulunma hâl eki yerine iyelik kullanılması:
13. Sayılardan sonra gelen +lAr ile +CA eşitlik eki yerine vasıta hâl ekinin kullanılması:
14. Eski Türkçedeki +In vasıta hâl eki yerine +DAn Uzaklaşma hâl ekinin kullanılması:
15. Bulunma hâl eki yerine eşitlik ekinin kullanılması:
16. Belirtme hâl ekinin fazladan kullanılması:
17. Eşitlik hâl eki yerine bulunma hâl ekinin kullanılması:
18. Eşitlik hâli yerine vasıta hâlinin kullanılması:
19. İlgî hâli yerine uzaklaşma hâlinin kullanılması:
20. Belirtme hâl eki yerine uzaklaşma hâl ekinin kullanılması:
21. Uzaklaşma hâl eki yerine vasıta hâl ekinin kullanılması:
22. Yönelme hâl eki yerine vasıta hâlin kullanılması:
23. Eşitlik hâl eki yerine uzaklaşma hâl ekinin kullanılması:
24. Bulunma hâl eki yerine belirtme hâlinin kullanılması:
25. Uzaklaşma hâl eki yerine vasıta hâlinin kullanılması:
26. Eşitlik eki yerine yönelme hâlinin kullanılması:
27. Yönelme hâl eki yerine ilgi ekinin kullanılması:

28. Yönelme hâl eki yerine vasıta hâlinin kullanılması:
29. Bulunma hâl eki yerine 3. Tekil iyelik ekinin kullanılması:
30. İlgı hâl eki yerine yönelme hâlinin kullanılması:

Yukarıda bulunan grupeandırılmış istemi farklılaşan fiiller tezin ana kısmında örnek cümlelerle açıklanmıştır.

İlk Kiat

Uzak Dedelär

I

Büük Kır

Masal gibi gelir, ama masal diyldir...

—Annatsana, ba dädü, ihtiar kauşçu-piyetçi! Bizim halkımızın o derin geçmiş zamannarı için nelär aklında tutársın. Nändan, biz çekileriz? Kimmiş bizim dedelerimiz? Nända, nicä yaşamışlar onnar.

—Ee, dostlarım bizim halkımızın kök-senseleleri eskidän, pek eskiden çıkacáklar. Ölä eskidän, ani unudulár şansora da hiç inanamarsınız, ki ne yok aslı işlär olmuşlar, deycez, iki bin yıldan zeedä geri o çoktankı Türk-oguzlarda, angıları peyda olmuşlardı eski Altayın legendalı erlerindä o zamannar. Masal gibi gelecek, ama masal diyldir...«Bir vakıtlar varmış... Bir vakıtlar yokmuş». Bölä çekediler sansın bizim masallar. E bän dä bölä çekedeyim, ama aslı gibi işleri annadayım.

Varmış o zamannar o uzak Günduusu erlerindä türlü yaşayan halklar. Ama hepsindän eski hem çoklukmuşlar Kitay insannarı. Onnar düzmüşülär koruntu için devlet annıklarında uzun hem üsek duvar —«Kitay duvarını». Tä te o duvarlardan gelelim buyanı dooru, geçip Mongoliyeyi, bizim Altayı. Bütün ortakı Aziyeyi, Aral hem Kaspika denizlerin kırlarını. Volga deresini, Donu, Dneprayı, çikalım bizim Dnestraya, Bucaklara, Tuna deresinä —hepbir geniş hem uzun tutár kır, Büük Kır! Onon hem Kerulen derelerindän taa Tunayadan! Buydur o büülü Kır, ani pek eski zamannardan geniş kucaklarında büüdüp kolverdi türlü senselelär, ordan orayı gezän imelik hem başka da yaşamak ihtizaları için koyun, hayvan, hergelä otladarak

zamannar uzunnuunda... Hem dä çooyu onnarın faydalı girdilär dünnä istoriyasına, tä nicä Türk-oguzlar, Kıpçaklar, Uygurlar, eski Bulgarlar...

—Onnardan, olmalı, çekiler şindiki Türk halkları, Bolgarlar....?

—Haliz: Kazahlar, Kırgızlar, Türkmennär... Bu Bük Kırım baş eriydi Altay toprakları, Kırları hem bayırları —Bük Altay. Hee, ne fiyıldarmış o derin zamannarda yaşamak o Altay alçaklarında, İrtiş, Ob' , Abakan, Enisey, Selenga, Orhon, Onon, Kerulen derelerin boylarında!

—E şindiki vakıtta, —afediniz, anı keserim lafınızı, —o Bük Kırım genişlerinde üzlän halk, millionnan insan yaşäär?!

—Dooru yaşäär, hem onnarın sayısında Bucak Gagouzları da, biz dä.

—Ama haliz kimnerdän kalmış bu Kırlar bükü insannara ya? Kimdi bu Kırların yaşayannarı o derin çoktankı zamannarda? Braktı mı onnar nişan, haber, kendi izlerin yaptıklarını gelän vakıtlara?

—Braktılar, elbetki, braktılar: anmak taşlarında, mezarlarında, küy erlerindä; ev, iş tedarıklarından, giyimnerindän, Türkülerindän, söyleişlerindän, masallarından, adetlerindän, eski söylemeklär, akliya getirmeklär—hepsi bunnar bir derin ayna gibi göstererlär bu Bük Kırların çoktankı meydannarı, nendan diri sansın bakárlar o uzaklardan Skiflar Sarmatlar, Hunnar hem Oguz —Türkutlär, Hazarlar hem eski Bulgarlar, Alannar hem Avarlar, Uygurlar hem Kırgızlar, Peçeneklär hem Kıpçaklar, eski Mongollar, Kidanılar—Tatarlar... Çooyu onnar bükü türlü halkların sensele atalarıdır. Hem, belliki, onnarın arasında bulunacak bizim Gagouzların da eski dedeleri.

—Sáyler, bizim istorirmız da o zamannardan çekeder, hep oralardan, eski Oguz dedelerimizin istoriyasından? Olsa ama bilelim taa yakından taa ufaktan, nelär nicä olmuş halkın istoriyasında.

—Ee, bu uzun, pek uzun istoriya. Onun halizlerni iy biler anılmış usta Zaman, bitmáz dä Ömür; onnar doldurárlar benim eski kauşumu o akıla getirmelárlán, anı kaybelmeerlár, sade unudulárlar. Ya çaaralım onnarı bizim derneemizä da barabar aklımıza getirelim hem diridelim o uzak senselelerimizin süretlerini, yaşayışını, savaşmalarını da görelim, nasıl etişmişik biz onnardan.

Nezamandan peydalanmış o Bük Altayın erlerindä, zoor aklına getirmää. Ama şindi dä, iki binin üstünä yıldan sora, sansın işiderim o gezici arabaların odun dingillerdä üsek tafta tekerleklerin gıcırdamasını, ordan orayı taşınarak. Örtülü keçe palaylan mı, deriylán mi, kibita, şatra esası, üklü neleri varlan, uşaklarlan, karırlarlan hem şamataylan, yannarı sora da adamnar atlı türlü beygirlerdä, geridän dä hayvan, koyun sürüleri, hergelelär otlayıp ilerleyrök kenarsız yaban kırların içindä hiç bilmeyrök nani dooru... da geçerök ölä 25-30 vyorst gündä...

—O Kırların, Bük Kırın, olarmış iki ömürü: birkaç üz yıl onnar eşilmiş, birkaç üz yıl da kuruyarmışlar. Açan eşilmişler, onnarın içi dolarmış insan, hayvan, kuş, düzülürmiş gür yaşamak, bük devletlär; açan da kuruymuşlar, bu insannar, çıkıp gidürmişlär başka erlerä, brakıp buralarını boş. Açan enidän yaşlık olarmış da kırlar eşerürmiş, burayı dolarmış da kalkınarmış eni insannar, başka senselelär, düzülürmiş başka devletlär, kulturalar.

Üzlerlän yıl yaşadıydılar Altay'ın kırlarında Hun senseleleri, komşu olarak eski kitaylarlan, taa eni eradan ileri. Dilleri onnarın benzürmiş eski Türk dillernä. Ama açan Kır kurduydu, Hunnarın da arasında olduydu bozuşmak, onnar daaldıydılar başka erlerä: Bir payı Üülen tarafına akıştıydı, Pársiyanın annıklarna

yakın erleřtiydilär; başka bir payı da kalkıp gittiydi Günbatısına, taa İtil deresinä çıkıp, sora da Evropaya etiřtiydilär Atilla hanın vakidında.

Büük Kır genä öldüydü...

Daalıklı Altayda ama yaşardı o senselelär, angılar geleceydilär Hunnarın erinä, düzeceydiler pek büük hem kavi bir devlet-padişaalık, Eski Türk Kaganlını, da onnara deyceydiler «Oguz-Türkütler», eski Türklär.

Büük Kır dirileceydi genä...

—Geçelim “Hun deresinä”! baardı birkaç kişi Tubaalar soyundan, eski oralı soy, uzun yapaalı biaz kalpakları sallayarak.-Hunlar çoktan çıkıp gitmiřlär oradan da o erlär kırlar dinnendilär, tavlu otları örtüldülär!

—Nesoy “Hun deresi”? kestirdi gücenikli Teleüt adamnarı, başka eski bir soydan.-O bizimmiş çoktan, Orhon deresi, çok ne adını bozmaa onun. Bizim taa eski senselelerimiz orada yaşamışlar da onnardan kalmış bu aad.

—Durun, barışmayın, oğlar! Gececez!-Durgudup bu tutuşmuşları, dedi gevrek gür seslän kırmızı-esmer çeyreli, batal, boz bıyıklı bir adam, atlı yalabık karaçakal beygirdä, angısısını güçülä tutardı erinde.

—Og-Ogul! Og-Ogul!-baardı hepsi og-soylar sevineräk hem dayanamayarak.-Sän, bizim başımız, kararla da geçelim taa tez, zerä başkaları önümüzü alır!-ekledi soy başlarından biri.-Sän artık bilersin. Og-Ogul, ani te o yaban Cuncanlar hep kaçarmışlar Kitay erlerindän oradaki hunnarın kuvedü altından... Erleřmesinnär orada?!

—Cucanlar haliz ani arsız, var nasıl yayılsınar bütün kıra!-ekledi fikir ölçüsünän aksakallı bir ihtiar, ani tutardı, edektä bir büyük buynuzlu inek bir tarafta.

—Korkmayın, oğlar,-uslandırđı insanı Og-Ogul,-onnar Orhon deresinä, Selenga kırlarna pek özenmeyceklär çıkmaa, ama kaplárlar taa aşaadakı erleri, nända yaşar toprak işleyän insannar, zerä bu Cucanlar kendileri işlemää sevmeerlär, hazırlan yaşamaa bakárlar.

—Ama o açık erlerä çıkmaa,-teklif etti esaplı aksakallar, çekeräk tütünü odun lülelerdän,-biz esapláarız, olsa birleşik olmaa. Toplaşalım biz dä bireri, ki olsun bizim dä kuvedimiz hem dayanmaa biri birimizä! İslädir oğlarmızı bireri getirelim, uzlaşalım, og uzlu düzelim!

—Og-uzu, deycez, senselä birleşmesi olalım!-baardı bütün o topluş.

—Dillermiz dä uyár, annaşáarız,—alatladı Kurgaf hem balaban bir aksakal, —tä siz, yanglılar, deersiniz yä «su»? Biz dä ölä deeriz, tubalar da, toliislär dä teleyutlar da...e «at», «kuş», «og», «ogul»,«sır», «kün», «ay», «gäk»...saymak ta bigtakım —bir, iki,uç, türt...?

—Og-uzu düzeriz, og-uzu oláriz! Oguzlar! —Baardı Og-ogul sansın bir karar gibi kaldırıp bir elini yukarı, aydınnadıp heptän suratını.

—Biz ama kayıl diyliz !—Baardı ansızdan tolislerin önderi-başı, çıkıp ileri, bir dooru beygirdä atlı.—Bir başka erä gidecez, başka yaşaycáz! —da sıklıp beygirini haydadı, onun da ardına akıştı bütün o senselä.

—Orada sizin işliniz, —uslu dedi ardlarna og-ogul, da çevirip beygirini bardı —gideriz, oguzlar, Orhon Kırlarna!

Taa o ilkyaz Orhon hem Selenga derelerin kırları doldular oguz yurtalarımnan, şatralarımnan, toprak bordeyelerinnän. Ölä eşerärdi o kırlar, ani darcık hayvannar şaşırardılar, nända otlasınar taa tez. Gittikçä zeedelenärdi og-uzluklar, onnarın

malları, zanaatları, dilleri dâ birleşärdi taa da çok —oguz dili olardı. Yaşamak o kırlarda şindi zoor diydi, otlaycak vardı çok, hayvan da vardı. Hayvan da varkan, katık ta, giyim dâ, vardı. Hem insan zanaatlanardı diyli sade hayvancılıklan, ama avcılıklan da, kır avcılınnan, koulamak avcılınnan, haliz o büyük otçul hayvannara, nicä kulannar, antilopalar, marallar, yaban beygirleri... Yaşamak gidärdi, üzyıllar geçärdi...

Ee, te burada, ni dostlarım, durgunup dinnenelim birüz, bir eski kumus içelim, bir dâ şindiki boza, da sora annadırım taa nelär olmuştu ileri dooru.

Başladıydı eni ára zamanı, geçärdi sansora onun ilk asirleri. Cucannar düzärlär kavi bir hanlık-devlet da koyárlar komşularını ödesinnär onnara vergi— hayvan, yapa, deri, demir, altın hem çok işlär taa, Oguzlara da gelir zoorluk iyilsinnär Cucanmir, versinlär hayvan, bayırlardan da çıkarıp demir, altın.

Hep o zamannar Poyraz-Kitay devletindä bulunardı çok kaplanmış senselelär. Onnarın arasında bulunardı «Beşüz ayleli» bir senselä dâ, angısına Kitaylar deärmişlär «Tü-kü», zerä bu senselenin hanın aadıymış Aşuna Türküt, ama bunnar deyämäzmişlär ölä. Bu senselä—düzgün bir orduymuş, ama iilärmiş Kitayları kullanan hiç hanına, Mugana; yardım edärmiş ona Cenklerdä. Birdä, 439-cü yılda Muganı hanı ansızdan enseer Kitayların bir hanı, Tobo, da alär kuvedi elinä. Aşuna Türküt ozaman kurtulup, bir gecedä kaldırár ordusunu da çıkár Duvarın buyanına, Cucannara, da danışár onnarın hanına Duzdaya erdeşmek için.

—İşleycän benim kuvedimä, zerä benim elimdeysin!—Sırıdarak dedi Duzday uzadarak Aşunaya bir odun taska dolu kavi kumulsan, kendi dâ taa uygun uzanarak

kaba derilär üstündä büyük hem artık donaklı şatrasında.—Hem dä erleştirecän senin Türkütlerni oguzların arasında da koyacan onnarı eritsinnär nekadar taa çok demir bana o bayırlar içindän! Esaplaárım, kayılsın, yok nâbasın, benim elimdeysin, he, he, he, he!

—Kayılım!—dedi Aşuna, fikirleyrök kendi kendisinä, ani o demirlär ona da fayda olurlar bir yakında.

Çok mu vakit geçti, az mı—Aşunanın Türkütlerindän salt aadı kaldıydı oguzların arasında, ama eski Kidan-Mongol dilini, angısınnan onnar geldiylär Kitaydan, kaybettiylär şansora da lafedärdilär oguzların dillerindä. Hepsinä dä şindi komşular deärdilär «Türk-oguz».

Aşuna Türküt öldüynän burada baş, yabgu deerlärdi, koyuldu onun buralı oolu, oguz kızından oolu, Oguz-ogul. Aşan onu yabgu ayırdılar, kaldırıp demir kalkan üstündä yukarı, aadını koydular Türk-Oguz yabgu. Ölüm atindä bobası, Aşuna, demişti: « Kurtulasınız Cucannarın elindän. Demir biz verdik onnara, ama kendimizä dä topladık, siläh düzdük, askerlää ürettik hepsini Oguz Türkleri dä. Sora kalmayınız erindä, ilerleyin Günduusuna hem Günbatısına, otlaycakları genişledin, hayvannarı zedeleyin, zerä buralarda sıkılacanız gittikçä. Ama oralı insannara fenalık yapmayın, yardım edin, ki taa iy yaşasınnar. Kendimiz zooru çektik, bilersiniz»...

Türk-Oguz çok iylendirdiydi Türk-Oguzların halını, çok koruduydu Altay kırlarını, daalıklarını, bayırlarını günduusunu tarafındaki kidanılardan hem Kitaylardan türlü dä avucu senselelerdän poyraz tarafından. Çok gırginniklär gösterdiydi bu kıymetli yabgu. Onun için, o öldüynän, türlü sölemeklär, legandar örüyärdi insanın arasında.

—Annat ba näne, o Türk-Oguz için, ba!—Hep yalvarardı şindiki yabgunun uşakları ihtiar näneyä, angısı bakardı onnarı.

—Türk-Oguz pek gözälmiş hem kaviymiş, uşaklarım, büyük meşä aacını yalnız köklän çıkararmış. Hee, ama söleerlär, ani onu sevmişmiş Tängri-Täkin, üsek allaalın, kızı Ay-kız. Ama Türk-Oguz sevärmiş Selengayı.

—Ye, Selenga—o su deresi, ba näne!? Biz geçtiydik ondan babaylan.

—Şindi o zerä, ama o zamannar o pek gözäl bir kızmış, ayol, Da gider Türk_Oguz yavklu olmaa o kızlan. O alçakta sa çorbacıymış büyük hem titsi. Bir-Buynuz, bir çirkin hem fena hayvan. Da o da sevärmiş Selengayı, da zoarlan istärmiş alsın onu gelin kendisinä, Türk_Oguz tutunmuş girgin düüşmää bu çirkin hem fena hayvannan da hemen ensärmiş onu. Bir-Buynuz ama göröl bölä, böyleer Selengayı da çevirer onu olsun bir su deresi, ki olmasın ne ona, ne dä Türk_Oguza. Bu zavalı gözäl genç çok gezmiş hep o derä boyunca da hep çaararmış «Selenga, Selenga». Da bütün dä o derenin aadı kaldı Selenga...

II

KAGANLIK

«Geçtiydi şansora «Sıçan» yılı, «İnek»,
«Bars», «Drakon»...yılları. Yaklaşardı genä
«Maymun» yılı...(Bir eski hronikadan).

Türk-Oguz yabgunun iki oolu kaldıydı yaşamaa, kalanı öldüydü, yada kaybeldiydi avcılıkta mı, düüşlerdä mi. Taa büyük olana deärdilär Bumän, taa küçüünä dä—İstemi. Ayırılıp baş-yabgu, bu oollar pek uygun asker düzülär, «ordu» deärdilär ona —hepsi atlı hem silähli uzun mızraklarlan, uzak ok atan yaylarlan, ilin kıvrık kılıçlarlan, beygirlerdä alçak önnü erlär, ayak geçirmää deyni demir özengeylän; cenk etmää deyni onnar seftä düzdürdülär tekerlekli taliga —iki tekerlekli,—ozamanadan tekerlek taa yokmuş bu Günduusunda. Ordu bayraklarında yazılı-dikiliydi yabanı kafası —inan hem kuvet nişanı.

—Hepsi adamnar şindän şalvar taşısınнар, deri kuşaklan baalı belindän, kara üsek kalpak başlarna giysinnär, sırtlarna dizädän kaftan, ayaklarna da kara deridän uzun ayak kabı giysinnär! —İzin verdi Bumän yabgu.—Biz bir halk olalım! Bizim bir adeetlerimiz hem bir giyimimiz olsun! Hem lüzüm kurtulalım Cucannardan! Şansora var kolay onnarın üstünä varmaa! —Dedi o kardaşına İstemi —şada bir güz avlanmasında yaban domuzlarna Altay daalıklarında.

Türküt asker-orduları çıktılar Cucannara karşı kışın 552-cı «Maymun» yılında. Düüş oldu pek büyük, ama Türkütlär ensedilär birpak. Cucan hanı Anahuan, zooru görüp, öldürttü kendisini koyup bir bekçi askercisini saplasın onu mızraklan.

Ensenmiş Cucannar kaçan-kaçan oldular Günbatısına dooru, Türkütlär dä düzdülär kendi devletini —bir eni kır devleti.

—İstemi, kardaşım, —danıştı Bumän, —bizim kuvedimiz şansora ensenmüz, bu kırların içindä bölä kuvet yoktur! Devletimizi genişletecez nekadar taa çok, üredecez başka kır insannarı da, nasıl taa iy yaşamaa.

—Devletimizi yapalım kaganlık, niceydi Cucannarda! —Kayıl oldu İstemi.

—Türk Kaganlı! —Baardı Bumän.

—Seni ayıracáz Büük-kagan, Bumän ägä!

—Seni dä, yardımcı bana, —İlk-kagan, asker başı! —Birdän sansın payetti faydaları Bumän, angısı pek tamahtı kuvedä hem zenginnä kadar.

Kagan baurçusu çokça kaçtırdı aşçıları: En ayrı koyun mancalarını hazırlasınar, en sevgi içkileri —Şarap küplärlän, arhi, dug tulumnarlan taşıdılar kagan yurtasına, zerä büük konuşmak topladı Bumän Kagan, ki anılsın Türk kaganlıın kurulması.

—Türküt orduları erindä durmaycáklar! —Danıştıydı Bumän sofracılar. — Biz ilerleycez saa tarafına da, sol tarafına da, nicä izin brakmış bizim büük dedemiz Aşuna Türküt üz yıl geri! Bän götürecäm askerleri Günduusuna, İstemi, ilk-kagan da Günbatısma!

İkiyılık hazırlanmaktan sonra İstemi-kagan kaldırdı büük askerini da yollandırdı Büük Kırın içinä. Açılan meydannar gür otları örtülü —beygirlerä deyni paası yok, hayvan sürülernä dä hem insana —yaşamak! Oralarda yaşayan teleslär, dulular, Karluklar Nuşubilär karşı pek koymadılar, ordular kolay ilerleerlär Ortakı Aziyanın içinä dooru. Ama ordu-askelelerin ardına kagan çekärdi gelsin işleyän insannar da hayvancılar, avcılar, zanaatçılar, ki erleri yaşandırsınar, buralı insannarı da karıştırsınar Türk senselelernä da hepsindän gelir kabletmää büüän devletin ihtizaları için. Ama zenginnärdi bundan kagan, onun yardımcı hannarı ordu bekleri,

og-soyların da bükleri. Hepsi zoorlar yıkılar göçücü hayvancılardan sırtına —Onnar hem ödeerler hem da askerä giderler.

Bu insan kalkınması, gezişmesi hem ilerlemesi benzardı bir kopan erindän tozlu borana! Günbatsına dooru sansın yollanlardı bük bir kervan...!

İnsan ölä da göçär ordan orayı hayvannarınnan, ama kendi zaatına, kendini beslemää, bakmaa. Onnar göçücü. Nicä zanaatlanerlar ayleycesinä hem kurencesinä, ölä da göçerler konaklarınnan tekerleklär üstündä, mallarını otladarak, gecä da durgunup, dozdolay sararlar yurtalarını hem mallarını arabalarlan hem konarlar bekçi karaul. Bu kirgezännär kullanarlar taa çok koyun, inek, öküz, hergelä, kamburdevä, keçi, biräröz da toprak ekerler, ama pek az hem seyrektä. Türlü panayır, işlerini onnar alarlar komşu çiftçi insannarından diştirip hayvannık maasullarna. Da butakım, bu insannarın hiç yoktu zooru düüş-cenk kopuşturmaa, başka insannarlan, onnar kayıl uslu yaşamaa, aylä zoorlarını geçirmää. Şindi sä lüzımdı taa hızlı göçmää, kaganlın askerlerini beslemää, adamnarnı cenklerä yollamaa. Bu beterä eski Oguzların aralarında çok kerä olar baarışmalık.

—Biz mallarımızı bakalım lüzım, hem bunca uşak —onnarı doyurmaa, giydirmää lüzım, —laf dayardı ihtiyar Oguzlar.

—Ama bu erleri otlattık şansora, olsa diştirelim kırımızı,—havezlenardı taa genç hayvancılar.

—Bän kalkmáarım biranı buradan, —hep üseldardı sesini Kuruog, bir karayaz, orta yaşta adam, başı kara-kömür saçlı, ama set-set kırkılı koyun makazınnan. —Gücülä ihtirdım biraz işlermi da, ha genä kalk erindän! Nani sıçannara gitmää?

Yurtası, Kuruogun erleştiriliydi erdä, tekerleklerdän indirmişti onu, ki duracak erindä şansora.

Karısı, Külen, esmer tenin, kurgafça bir insan, kıvrak boylu, nekadar da kaçınsa ev işlerindä aar da olsa, o hep ilin, uz, bir, genç gibi gezer, makar anı şansora dört uşaa da vardı... Getirmişti onu delikannı Kuruog boba arabacında taa Orhon deresinin boylarından bir kereit senselesindän. Selenga boyunda yaşamaa şindi ona hep ölä sevgili gelärdi, nicä dä or-Orhon derenin boyunda. Onnar iki yurta koyardılar: Birisindä o kocasının, birisindä dä ihtiar Babaog çocuklarla yaşardı. Hepsi boynularında muska taşıyardılar —yabanı diři yada ayı diři, ki korusunmuş onnarı fena duhlardan, tılsımnardan, amannardan...!

Ama açan onnarın da kureni kalkındı da yollandı askerlerin ardısora, Kuruog da yoktu năpsın, da kaldırdı aylesini neyinnän vardı da yollandı hepsindän geridä. Onun da ardına ama hep peyda olardı birär başka araba sürülerinnän, olmalı onun gibileri, asılan erindä durmaa ama da yalnız kalmaa yoktu nasıl. Kuruoga sansın taa ilin gelärdi, bir taraftan, ani o diyldi en bitkisi. İlerdä önnerindä kır kenarsız açıldırı, hem sol tarafında, üülenä dooru, erlär gittikçä taa otluordu. Gidärdilär gecä dä. Kimär kerä durgunardılar dinnendirmää mallarını, kuzuları, buzaaları kalkındırmaa birüz, maasulları toplamaa, kotarmaa, işlettirmää —bu işlär yoktu; hem düzgünnenmää. Açan az vakıda durgunardılar, yurtaları tekerleklär üstündän indirmäzdilär çevrä-çevrä salt dizärdilär onnarı. Açan ama taa çok vakıda erleşärdilär, ozaman kuren-kuren olardılar, biri biridän yıracık, ki mallar karışmasın hem otlaycak etişsin, da ev işleri, kuren işleri kaynaşardı nicä erindä yaşarkan. Yurtanın içindä genä düzärdilär ateşlik, ortasında, tütün çıksın örtü tepesinin deliindän. Hem dışarda da bir ateşlik düzärdilär. Külen ateşi sündürmäädi, koor tutardı, bak ateř tä koruyarmış onnarı fena duhlardan. Yazın ama imää yapár taa çok dışarda, yurtanın önündä, —bir kuyu

üstündä üç pardı dokurcun baalı, bir çengelä dä kazanı asár ateşin üstünä da yapár, ne ona lüzım bir kahırsız: Koyun yaanısını ufak dourayıp da kaynadár, süt, su kaynadár hem türlü kır otlarından, çiçeklerindän dä imää yapár, balık pişirer koor içindä. Ačan ama Babaog gider uzak kırdá panayır erinä da diyştirer Kitaylarlan yada başkalarınnan yapaaları, derileri, peynirleri, buynuz işlerni da getirer darı tenesi, booday yada pirinç, ozaman Külen sevineräk yapár bulamaç, bulgur hem dä hamur çörek...Ateşä yakar, ne buluner—tezek, gürlük, çıbık...Ama gübür atmaa ateşä olmaz! O günaamış! Adeetä dä görä, Kuruog koyardı içeri bir odundan adamcık —Allaalık yapısı, idolcuk, yurtanın baş duvarına, da hepsi ona baş iilärdilär, duva taparak, bir çanacıklan imää koyardılar. Usta yonmuştu adam kafası gibi onu, ama pek titsi bakardı o cansız oduncuk onnara... Bütün kurenin kenarına ama koyardılar büyük idollar, angılarna, çıkıp bölüklän, kurban getirerlä, iilip tapınárlar, sora da hepsi iyerlä o kurbannarı. Altay bayırlandıykan ama yılın beşinci ayın ortasında cümle insan çıkırdı «duva bayırına» da kurban getirärdi koyun, buga Tengri-Gäkä, onun duhuna.

Bir zoorda, hastalıkta çaarárlar büücüleri, okuyucuları, şamannarı, angıları hiç kalmazdılar insandan, gezärdilär gölgä gibi ardlarna. Pek eskidän dä kalmıştı adeet-inan, ki yabandıan korkmaa, ona katıp bakmaa. Hep güz, bu üzerä, yakın kışa, Külen, nicä dä bütün kuren, yurtaların kapularını sarmısaklan yaaláár, yurtanın da ardına, bir pardıya, asár bir susak-korkunculuk, düzülü gözlärdän, aazlan hem buynuzçuklan, nicä kuzu kafası, ki gelmesinmiş yabancılar sürülerä kışın. O pek büüder gül çiçää dä —eski adeet, gençlik adeeti. Uşakların aadlarını hepsini verdi Kuruog: En büyük çocuuna —Ülmäz, ikincisinä —Tursun, ortancasına —Barlı, en küçüünä dä —Nazlı, zerä inanardılar, ani aadlara görä urları da gidärmış uşakların. Komşusunda ama, Uzgunda, vardı sade kız, da o üçünä dä umutlanmaklan koyduydu aad—Kız-

Tugmaz, esaplayıp iki bare onnar çocuk duudursunnar evlendiynän... ki soyu kaybelmesin. Oguzlar pek istärdilär olsun taa çok çocuk aylelerindä.

Traş olmak adamnara yok, onnar yolárlar sakalları cimbizlän büüdükçä. Kuruog sakalını kaçırmáár hiç dayma yolár onu birpak, belli bişey, acı da çekärdi, ama alıştıydı, hem lüzımdı dayansın, zerä karısı-arvadı gençti bir çiçek gibi!

—Gözäl gelinin var, bak, kaptırmayasın onu bu yabancı kırım içindä, ba Kuruog! —Sansın şaka dedi Basar-bek, bir ordu başı, atlı gezeräk kurennär içindä askerci sıralamaa insanı, hem görüp, nicä Külen kocasının savaşırlar derileri germää kurusunnar. Kuruogun esabına bu şaka hiç gelmedi, zerä o bilärdi bu erifin sinirciliini, hem ani neyâ o göz koyarsa, birtaa brakılmáár ondan bir hayırsızlık yapmayınca. Küleni bu Basar esap almıştı birkaç kerä şansora da havezlenmişti artık ona, nicä dâ başka gelinnerä dâ. Hem ona, neçinsä, ceza da uoramazdı yaptıkları için ?! Kuruog bu şakaya cuvap vermedi, baktı işinä, ama içi bulandı birdän.

—Seni askerä sıralarsam, Küleni kimä brakacan? —Kötü niyetlän sırttı Basar. —Bekim bana?—Tenä hayırsız şakasını ligalı serpitti bu kuvetli cenabet.

—Ye, zorlan askerä almaa bizdä yok, bän istemäsäm, yok ne lafetmä dâ, —açık annayrak işi, ama dayanarak ta, dedi Kuruog. —Meer, satırsan bir-türlü...?

—Orasını görürüz! Taa da sora, kendin dâ isteycän, zooru görürsäm, hem o var kolay olsun, —sıklıp beygirini kinni attı Basar da gitti.

—Taa iy kalaydık Selenga boyunda... Bän kabaathıym, —yavaş, ama kuşkulu dedi kocasına Külen yattıynan geceyâ kuru hem çetin deri döşeklerdä yurtanın bir duvarı boyunda. Uşaklar uyduydular çıktıktan, uyduydular bir keçä pala üstündä ortada ateşâ yakın, angısı sarılıydı taş kotloncuk esabı ki daalması koorlar içerdä, da düşlerindä şansora sölenärdilär, gülümsärdilär, sansın yaarınkı günün

güneşinâ hem açık gökün mavisinâ. Kuruoga hem Külenâ ama hep o gün, hep o gök sansın başlardı tunmaa. Uyku hiç tutmazdı onnarı.

—Salt diysin o sana... Salt diysin!

Gece yavaştı. Salt yannaşık yurtadan işidilârdi ihtiar Babaogun aar soluması hem kimâr kerâ innemesi.

İstemi-kagan becerikli hem hatır görân bir askerciydi. Şansora üz bin askeri vardı. Ortakı Azeriyanın da içindâ hızlı hem kolay erleşti Türk Kaganlı düzgün ordularınnan hem izmetçilerinnän, kırlar doldular fukarâ hayvancıların hem türlü zanaatçıların kurennerinnän hem kasabacıklarınnan da, yurtalarınnan, şatralarınnan, toprak ta evcezlerinnän. Kaganlun annıkları etişârdilâr eftalitlerin («Biaz Hunnarın») erlerinâ, angıların kuvedi altında çoktan bulunardı eski Sogdiana hem Buhara; Horezm padişaalun da annıklarına, angısı bulunardı Sır-Derenin hem Amu-Derenin aralarında; Aral denizin dâ kenarlarında bulunardı artık cenkçi Avarlar, Ural kırlarında da Ugurlar. Bunnar durguttuydu İstemi-Kaganın atlı ordusunu Günbatusına ilerlârkân. Kaviydi eftalidlâr dâ, üülen tarafında. İstemi-Kagan, durgunup, koyduydu merkez konaanı bu eni kırın ortasında, Tengiz gölünâ akan Nura deresinin boyunda—Bir otuz yurta, ortada da kaganın büyük yurtaları hem şatraları, girmää kapuları hepsinin Günduusuna dooru, eski adeete görâ. Burada bulunardı salt onun en yakın hem inan adamnarı hem keşiktenneri. Hep burada yakınnarda otladılardı masus süt inekleri hem saamal kısırakları.

İstami-Kaganın esabına gelmäzdi onun komşuluunda Avarlar hem eftalidlâr, angıları uslu durmazdılar, hem en çok eftalidlâr bozardılar komşuluu; bu barbar devleti, İranın da komşuluundan. İstemi-Kagan düşünüp kestirdi ne yapsın ilkin.

—Avarlar kuş diydir, —dedi o ordu beklerinä, —ki uçup havada, saplamasınar Türk kılıçlarına, balık ta diy, ki dalsınar deniz dibinä! İlkın bitirecez işi eftalitlärün, sora uslandıracáz onnarı da!

Da yollandırdı İstemi-Kagan asker-ordularını üülen tarafına dooru, uzlaşıp ilkin İrannan, Hosroy Anuşirvan-şahlan hem Vizantiyanın padişasınan, İstinnän II- ciylän. Maana da cengi çeketmää bulunduydu. Bak, açan İstemi-Kagan yolladıydı İrana aracı adamnarını, eftalitlär kollayıp tutárlar onnarı geçärkän da getirerlär kendi hanın, Gatfarın önünä.

—A-haa, Türküt adamnarı, İrandan gelersiniz bizä karşı düşmannık düzdünüz!? —Dişlär arasından süzdü üfkeli Gatfar-han. —Hepsini paraparça kesäsininiz! —Baardı han yardımcılarna. —Salt te bunu brakın gitsin, haberi götürsün o «Akıllı» çorbacısına!

—Eftalitlär inat aykırı durárlar önümüzde! —baardı İstemi-Kagan sansın bütün o Büyük Kıra. —Onnarın hem beterinä Günduusu ayırık Günbatısından, bir dä mal kervanı geçämeer şindi o eski kervan yolundan Kitaydan Vizantiyä! Bundan bizä dä çok kayıblık oler! Tä ne için lüzım koparalım bu soyucu perdesini kervan yolundan da ozaman Kitay bürüncükleri genä sel gibi akışaceklar günbatısı devletlernä bizim elimizdän geçiptä!

Türküt askerleri, baalı atlılar, yabancı kafalarınan bayraklarında, ilkin çıktılar Çaçı kasabasına da aldılar onu, sora ilerledilär Çirçik deresinä, geçtilär onu atlı. Eftalitlär çekildilär bayırlar içində da pekleştilär Nesef kalesində. İstemi-Kagan sardı kaleyi da sekiz gündän sora eftalitlär verildilär. Sogdiananın insannarı, haliz zengin satıcıları birdän iildilär Türk Kaganlına, İstemi-Kaganın eşil bürüncüktän şatrasına gelip çok paalı baaşışlärün. Eski o büyük alış-verişli yolu genä açıldı da Günduusu baalandı genä Günbatısınan, verip dünnä istoriyasına eni dönemeç. Bu işlär

olardılar 6-cı asirin ortası birüz geçärkän şansora. Buradan, Ortakı Aziyadan, geçärkän üklü mallar kevannar dinnenmää durgunardılar haliz. Paykend kasabasında, bak yol pek uzundu —Kitaydan İrandan 150 gün örümek, buradan da Vizantiyanın Nizib kasabasından taa 80 gün! Sogdiyalı satıcılar pek usta bezirgändilär da bu «Büük bürüncük yolunda», nicä denildiği ona, aracılık işini yapardılar da çok fayda çekärdilär kendilernä. Kaganlık ta ama şindi zenginnärdi hem onnardan, hem kervannardan, hem dä komşu devletlerdän, da kavileşärdi gittikçä. Zenginnärdi kagan, ordu başları, büyükleri. Diyl laf, sıradakı orduculara da düşärdi birüz o kapma zenginniklerdän, ki taa tamah düüş seferlerinä gitsinnär. Zenginnärdi eski og-senselä başları da, zerä askerä verip fukarä yurtalardan adamnarı kabledärdilär ödek ordu beklerindän.

İstemi-Kaganın iki oolu vardı —Kara Çuri hem Turksanf. Onnar az benzärdilär biri birinä. Taa büyük Kara Çuri, çok taa çözüktü hem becerikti da onu alardı bobası cenklerä, tä nicä en ilkinki uruşmakta Avarlarlan hem Ugurlarlan 558-dä Aral hem Ural kırlarna yakın, hem nicä eftalitlerä karşı. Onu İstemi yalnız da düzsün o erlerdä kendinä hanlık da kullansın, da şindi Çuri şansora bölüm hanıydı, çorbacıydı. Küçük oolu, Turksanf, beklärdi sırası gelsin onun da.

—Ey, ne, Çuri oolum, —danıştı İstemi-Kagan, —oyalanmaylıp lüzüm uslandırmaa Avarları hem Ugurları, zerä hep hızlanárlar kurennermizin üstlernä zarar yapárlar, baalayıp sürükleerlär adamnarı hem karıları kendi kurennernä kullaa ya da satárlar Vizanti panayırlarında.

—Şanlı kagan, boba, bän hazırım, asker-ordumu dizärim senin saa tarafında!

—Bu düüşä çıkaracáz ama bizim kullarmızdan da düzülü ayırı atlı askeri da ko göstersizinnär, nasıl ürendilär Türkçesinä düüş yapmaa.

Avarlar hem Ugurlar ama bu sıra pek çirkin, karşı koydular, da zoor ensedi onnarı Türk ordularını hem kouladı Yayık Deresi aşırı, çıkıp, taa büyük bir dereyâ — İtilä. Burada İstemi-Kagan durguttu ilerlemesini, koydu annıkların da verdi bu erleri küçük ooluna Turksanfa hem bir kızkardeş ooluna. Buri-şada, düzsünnär onnar da kendilernä birär hannık da kullansınnar, döndü Çuri oolunnan genä Kırın ortasına kendi kagan-Stup kureninä. Belliydi şansora, ani Çuri oolu da, bobası gibi, olurdu bir kâmil ordu başı, cenklerde usta, strater.

Şindi İstemi-Kagan bir vakıtcáz raat kullanardı Kaganlıın koca bu yarısını, gidärdi kimär kerä Büyük Kaganın Merkez Stupuna, Orhona, açan çaarılardı, ya da ona lüzımdı. Bir insan olaca gibi, o kendi işlernä, isteyişlernä dä hancasına bakardı, ama. Birüz serinneyip cenklerden, o avlanmaa da çıkarda taa çokça, toy-konuşları yapardı, bura düüşlerni hem kavi adam-pelivan güreşlerni dayma siyretmää sevärdi, bak zerä bunnardı, cenklerden başka, hannarın, beklerin sevgili kırlarda zanaatlaması.

Ava o çıkarttı çok hem pek kâmil beygirlerde atlı alay-svita—iki üzün üstünä beklär, og başları hem başka üsek hem zengin kişilär. Kalanı sıra cigitlär, atlı kambur develerde çıktılar. Bölä avlara her kerä çıkardı kaganın genç karıları da, gözäl giyimni, düzünüklü, atlı ya da masus uygun yapılı iki tekerlekli arabacıklarada altınnan hem gümüşnän yaldızlı. Kagan kendisi giyimni eşil atlastan halatlan, başkabak, sade bir dar yalabık şirit baaläär annısını hem uzun omuzlarnadan saçlarını. Alaycılar da giyimni simni parçadan halatlarlan, saçları örülü pelik. Kalanı da giyimni kürk hem dokuma rubalarlan, silahlı da uzun mızraklarlan, küçük bayracıklarlan hem uz yaylarlan. Ölä çokluk hepsi, ani bir bitkisiz asker gibi giderlär.

Gözäl atlas hem ipek renklär büülü su gibi akışárlar, simni giyinmár güneštä yanárlar, yımışak ta biyazıyár kürklär; sansın erindä tepmöçinär tok hem oynak beygirlär, kafalarını salláárlar dik hem kurumnu kambur develär. Hepsi yoortuyca hem türlülü, artık saçlar da varıncak alaycılarda taranma-düzünmä hep senselä adeetiycă.

Kırlar geniş, pelinni hem türlü otlı, ordan da arayı yalılık gümeleri görünär, kimi aaçlar da seyrektä —Hepsi sansın bekleer biřäy. Tä baardı zurlalar, koulamak avı çeketti. Cigitlär çok yaban hayvannarı kouláárlar, şanlı da avcılar oklarılan, mızraklarılan uygun urup can acısızlı aktararlar onarı bıkınca. Avlanmak pek bereketli oldu. Da çeketti kendi razılı av konuşu-toy, nicä bir düün! İstemi-Kagan ortalıkta: hem şen, hem razı avlanmaya. Hepsi iyerlär: Ateřlär üstündä çevirä-çevirä odun dingillerdä yarım-pişkin butları, enseleri, ceerleri kana-kana; yanık-susuz gibi içerlär türlü içkileri, —beşüz kiřiyä deyni kaganın avcılık yurtası uuldáár şamatadan, şapurtudan. Örtü tepeleri açık, ki serin gelsin deyni. Toy tuttu bütün afta...

İstemi-Kagan diyi büyük yaşta adam, artık pişkin hem gözäl bir erif, kuvetli hem fikirli, her kerä bilen, neyi hem nicä yapmaa. Kıyak ama pek, cansızlaadan. İ karısı getirdiydilär ona dört çocuk, ama yaşar sadä üçü. En küçüü, Teniz, oynařár taa anasının kucananda —kaganın en genç karısı Tüle —incä belli, kıvrak güüslü, biyaz tenni hem kara gözlü bir eftalit kızı.

Türkütlerdä harem yok. Ama birkaç karı tutmaa —eski adeet. Karılar dooruluklu eş sayılar, adam evlenär nicä düşer her birindän da bakar, koruyar, hatırlar. Karılar da tanıyar, ani lüzüm büütsünnär nekadar taa çok uşak, haliz çocuk askerä. Ama nicä İstemi-Kagan řindiyädän taa çok cenklerde bulunardı, olmadıydı pek vakıdı çok uşak yapsın. Tä bu aralıkta o taa çalışkan sever Tüleyi, umutlanıp zeydelensin onun da çocuklarının bölüü.

Kırgezän hayvancılar gittikçe taa fukarä yaşáárlar, savaşárlar gün yakmasında, rüzgerlär haşlamasında, tozlar tikamasında ihtirmaa neleri varsa eni otlaycak bulmaa, tekerleklär üstündä yurtaları ordan orayı deyštirmää, uşakları bakmaa gökâ ilip-tapınmaa, ki kaybetmesin onnarı, amannardan korusun, hayvannarı kurtarsın hastalıklardan...

—Nekadar kurban getirdik Tengri-gökâ, büyük hayvan da, koyun da, —sölenärdi genç adamnar, —ama fayda...? Tä, nekadar hayvan düştü bu yaz...

—Siz okadaradan kıyışmayın bölä düşünmää, utanmäärsınız! —Çekişärdi ama aksakallar. —Bu inan-adeet kalmış eskidän, da siz diymeyin ona, zerä siz bilirsiniz ha!

Kurban...kurban...! Ölsün birkimsey, kurban hayvanını keserlär, masus pişirip iyerlär bir parçasını da gömerlär ölüylän kuyuna, olsunmuş öbür dünnedä ona.

—Tengri-gök kableder kurbannarı da yardım eder, —hep nasaat edärdi taa bilgiçli bir aksakal. —Tä, Kara-İssık-Kagan, açan enseyämäzmiş kidan senseleleri, kurban getirmiş kendi oolunu büyük ateştä da sora ensemiş!

Orducuların çooyu da tutar üçär-dördär karı-arvad, ki uşak-çocuk yapsınarmış onara —askerä cigit. En büyüü —koca-karı, hepsinä çorbacıyka, ikincisi —orta-karı, içerlerini bakár, en genci —sevgi-karı. Ama hepsindän uşaklar birerdä bakılárlar. Bu adamnar ayıp sanárlar kendilernä yaşamaa salt bir karıylan. Hakına hep bir eni genç gelin için adam lüzüm ödesin büyük «kalım», sáyler, lüzüm olsun nändan. Hayvan güdän sä kırcı bir karıyı uşaklarlan gücülä bakabilär. Karıyı ama bakarlar, ona büyük hatır var, adam onun önünü geçmáz, onun lafını seslär. İnan şahı diyl boşuna hep üredärdi oollarını, ki istärkän Türklerdän bişey çıkartmaa, istediini yapmaa. Annaşsınnar ilkin onnarın karılarının da butakım tutsunnarmış

diplomatlı Kaganlıklar. Ölsün adam, onun karısını, ya karılarını, lüzüm alsın-evlensin kardaşları, ki olsun dul kariya koruntu. Ool yurta içindä girärkän, ilkin seläm verär anasına. Ama birkmsey zorlatsın evli kariyi, bütün senselä ceza kesär ona —Ölüm! Kim dä yanıldırsa ama büyük kızı, lüzüm o saat evlensin ona! Vardı bu Türk Oguzlarda taa da eski kalmaklar. Deycez, «kızlar birleşmesi» («kardaşlı»): beş-altı kız birlerlär da alárlar birisinä bir çocu «gelin», da koyárlar ona karı aadı, da sora hepsi sıravardı gelerlär genç evlilerä «datmaa» «gelini». Bu erkek sayılár onnarın, da ölä yaşáárlar onunnan hepsi bu kızlar, nicä sansın kız kızlan.

—Bu maskaralık, diyl adeet! Baarardı analar-bobalar, ama kimisi hep taa tutardı bu bölüklän evlenmeyi.

Karı —Yurtanın saabisi, aylene özü, ogu, hem pek birer yalpak sevmää adamını.

İran azetmäzdi, ani onun granitsasında düzülärdi bölä bir devlet, Hosroy Anuşirvan-şahın esabına gelmäzdi bu komşuluk, zerä annardı, ani onun kaplayıcı tamahlının, önündä keskin sivrildi Türklerin uzun mızrakları, da Ortakı Aziyeyä onun yolları kapandı, «İpek yolu» da bulunár Kaganlıın elindä o hem dä istemäzdi, ki Vizantiya kabletsin Kitay mallarını da zenginnesin. Da İran başladı karşı gitmää, brakmamaa kervannarı geçsinnär onun erindän İstemi-Kagan ama denedi annaşmaklan sıralasın işleri İrannan, ama şah kaskatı tutardı kendisini İstemi yolladı ozaman sogdiyalı satıcılarını aracı onnarın en usta alış-verişçisini Maniahi, ama şah onnara okadar da esap vermedi, mallara hiç bakmadı bişäy almadı, kervanı da Vizantiyeyä geçsin kolvermedi. Ozaman İstemi-Kagan bitki denemeyi yaptı yolladı bir salt Türk kervanını mallarlan. Şah görüp bölä, alár satın malları hepsini, ödeer

altın ama artık kervancıların önündä izin verer izmetçilernä açık bir meydanda yaksınar büyük ateşlerdä o malları birpak, ki genä dä geçmesinnär Vizantiyeyä.

—Çevirin kervanınızın geri, Türkütlär, —dedi şah ilinnenmiş bir taraftan ama aarlı harçları için, —zerä malınız yok başka hem götürün haberimi şanlı Kagana, ani İran Şahına yaradı onun «Başışleri».

Yolda ama kervancılar ansızdan hastalanıp ölerlär. Salt biri zar-zoor etişer, haberleri, da sora o da öler.

İstemi-Kagan vardı nicä urmasın okadar var İran şahına, doorutsun «İpekYolunu» Uraldan Vizantiyä, onun kasabalarna Bospora, Hersonesä, ama çok uzak atacák yol hem dä İtilin öteyanında Ugurlar hem Avarlar vardı kolay soysunnar hem kırsınar kervannarı. İrandan geçmää taa yakındı, taa ucuzdu, taa korkusuzdu baalatsın İran şahına, silahlan. Türkütlerä deyni bu yol büyük yaşamak hem politika soruşuydu.

—Yollayın haberimi İran şahına, ani biz, Türkütlär, razı diyiliz, nicä o kabulladı bizim yollanmışları, hem dä şüpeiyiz, ki bizim kervancılar öldülär otalanmaktan, da isteycez şahtan cevap etsin! —İzin verdi kagan üfkeli, ama tutarak islä kendini, nicä dä herkerä. —Hem dä sogdiyalı Maniahı tez bana çaarın!

Maniah girdi kaganın zengin donaklı yurtasına iileräk gündüusu tarafından —öleydi adeet. Kagan bakardı masada döşeli bir incecik, ama geniş derinä da, çizip-çizip bişey, ordan orayı koyardı fasülä tenelemini, sansın «kuran» oyunu düzerdi. Bezbelli, düüş planını fikirlärdi.

—Maniah-şetu, inansın mı bizä?

—Tamanına, büyük kagan!

—Lázım Vizantiyeyä teklif yapmaa alış-verişlik uzlaşması için hem dä İrana karşı cenk birleşmesi için. Hem buyur et bazileusa, yollasın kendi adamını bizä geziyä. Şindi hemen yola varasın da.

Bazileus, İustin 2- ci kabletti Maniahı yaz rezidentsiyasında avgust ayında 568- dä. Bu uzlaşmalara o tez kayıl oldu, zerä ona kurtarardı. —İrannan o duşmandı. Türk devletinä geziyä yolladı en anılmış asker başını Zemarhı. Etiştii gibi kaganın konak yurtlarına, ona ilkin «Paklamak» adeetini yaptılar ateşlän, koyup adımnasın birkaç kerä biz masus ateş üstündän, ki kaçsınmış onun içindän fena duhlar. Eski Türklär İnanardılar, ani ateş paklarmış insanı, hayvannarı fena duhlardan.

Zemarhı da geçirdilär günduusu kapusundan. İstemi-Kagan pek yalpak kabletti vizanti yollanmışını.

—Çekederiz cenk İrana karşı. Buyurun, gelin, şanlı Zemarh, barabar bizimnän.

Asker taburunu İstemi-Kagan koydu Talas derenin alçaklarında. Tez dä ona orayı geldilär Hosroy şahın yollanma adamnarı tekliflän. Kagan kabletti onnarı, ama suuk bakışlan.

—Şah Hosroy Anuşirvan isteer iy komşulukta yaşamaa, istämeer cenk, şanlı kagan!

—Ne isteer şah ya? Alış-verişlik istämeer, cenk istämeer... Ye, ne isteer ya?

—Fikirli kagan, bizim üsek şahımız teklif eder, ki Vizantiyeyä yardım vermeyäsiniz, af ediniz arsız lafımızı.

—Nee? Şah bakár bizi kır içindä kapatmaa? Bu olmaycák!

Kagan başka da laf etmedi bu Perslarlan, ama dedi, isterselär, buyursunnar onun büyük sofrasına —İki gündän sora olacák sefer toyu-konuşmak. Şindilik verdi onnarı Çuri-şahın, oolunu, bir şatrasında dursunnar.

Toy-konuşmak çeketti bir üülendän sora kaganın büyük yurtasında, ipek bezlerindän gerili, kämil donaklı türlü renklärlän. Çok imeklär, içkilär koyuldu, beşüz kişilik yurta dolu yakayadan. İstemi-Kagan oturer bütününä altından yapılı bir locada ortada, bir yanında oolu Çuri-şad oturár, öbür yanında da vizanti yollanmış Zemarh, angısına kagan gösterärdi isteiptä çok taa büyük hatır, nekadar perslara.

—Şanlı Zemarh, —danıştı kagan, —çok saalık, şevklik İustin bazileusa hem cenabinizlerä! Bizim uzlaşmamız fayda getirsin! Ama İranlı komşulara, —attı bakışını kagan taa uzak ondan bir erä, nända oturadı perslar, —düşer sade azarlık, onnar diyl iy ortakçı, da tä aramızda cenk salınár. Biz diyiliz kabaatlı, ani şah aykırı konár bizim yaşamak yolumuza. Buyuralım, sofracılar, bizim ensememiz için!

Şahın adamnarı kalktılar gitmää da götürmää eski Persiyanın İsfahanı başçalarına, Anuşirvan-şahın gözäl hem pek zengin seraylarna cenk için haber. Burada konuşçular şennenerlär bir kahırsız, içerlär sogdiya hem dä Horezm şaraplarını Kitaydan pirinç rakılarını, iyerlär diyl sade koyun yaanılarnı, ama çok türlü yavan avı yaanılarnı da. Sofraları sürerlär Kitay hem eftalit kızları, masus getirilmä burayı asker taburuna —Kureninä, cenklerdä esirlää alınma kızlarından, ayrılma en gözelleri. Hepsi keyfli, üsek-üsek lafederlär, türkü uzadârlar özlenmiş Selenga boyları için, Altay kırları için, ani kaldıydılar pekçä uzak geridä...

Ertesi günü kagan geçirtti vizanti musafirlerni başka bir masus yurta içerlernä, donaklı hep gözäl renkli ipek gözlärlän. Burada durardı tapınmak için türlü formalı idollar da. Ortalıkta da koyuluydu bunca altın kaplar, püskürmek için kaplar, fiçicıklar hep altından dökülü.

Kagan genä konuştu onnarlan, lafa durdu aradakı işler için.

Taa ertesı günü dâ musafirleri buyur ettilär taa da başka ierlerä, odun direkleri altından gerciklärlän kaplı hem genä altın locaylan, angısı durardı dört altın Pavlin-kuşu üstlerindä. Genä konuştular hem laf ettilär. İstemi-Kagan ölä cömertlendiydi, ani diyl sade altın, gümüş baařıřlärlän doldurduydi, musafiri, ama bir dâ gözäl kız baaşladı ona —Kırgız kızlarından.

Zemarh, yollandı Konstantinopolä aarı gibi üklü bir taliga kervannan. Geçirmää hem korumaa onu yolda kagan yolladı Maniahın oolunu bir ordu bölüünnän. Hep onunnan yolladı kendi diplomatını Vizantiyeyä Tamga-Tarhanı.

Cengi İrannan İstemi-Kagan taa eketmäz, zerä lüzüm ona taa gerçek bir mana. Da kagan istedi Hosroy-şahtan ödesin Türk Kaganlına o vergileri, ani almıştı şah eftalitlerdän taa ilerdän. şah ateş oldu, kayıl olmadı, ama cenk etmää dâ Türkütlärlän sakınardı. Da genä řiretlää urdu kendisini —kendi geldi —İstemi-Kaganın tabur-kureninä, esaplayıp, ani Türk kaganı onun şah üsek şanlı önündä verilecek, baařıřlerindä zebilliinä tamahlanacák.

İstemi-Kagan izin verdi, ki yurtanın günduusu tarafındaki kapusunu alaltsınnar. şahı geirttilär «Ateş paklatmasından», sora buyur ettilär girsin kaganın yurtasına. şah ikikat ilip gücülä girdi, ancak çatlayarak üfkesindän.

—şanlı şah, derin iilmenizi bizim kaganlımızın önündä annáarım hem kablederim, —kalkmayıp altın locasından dedi kagan. —Bu işi annadırım bizim üsek kaganımıza Tobo-hana, var umudum kabletsin.

—Yok benim zoorum! Siz bana iileceniz, yaban hayvannarı! —atlayarak yavaş baardı şah ta fırladı-çıktı yurtadan, çevirip beygirlerni oyandı, nändan geldiydi.

Türk atlı orduları hızlı geçtilär Amu-Dereyi, yaptılar bir geniş manevra bütün Curcanıyanın içindä kaplayıp kasabaları hem dâ Hazer denizindä portları. şah zooru

gördü istesin annaşmak da teklif etti kaganı gelsin onun asker şatrasına. Kagan da istemäzdi kan döktürmää, onun zooruydu, ki şah kolversin «İpek yolunu» Konstantinolyä, da kayıl oldu buluşsun şahlan. Alıp yanına oolunu Çuri-şahı hem bir bölük orducu, kagan geldi şahın şatralarna. Onu koydular sardırsın toplasın yabancı kafalı bayraanı. Çıkardı. Açan girmää ama şatra içinä, bakár —kapu alçak! Çok düşünmeer İstemi, da, dönüp iiler geri dolu, da girer kıçın-kıçın şahın içinä. Şah ilkin kaydı üfkedän bölä «arsızlık» için, ama sora gülecää dä çıktı, zerä onun şah kafasına bölä iş gelmediydi geçän sefer. Annaştılar, ani Sogdiyana kalár heptän Kaganlaa. Yıl 571-ciydi. İstemi-Kagan becermeklän hem dä kuvetlän kazandıydı şahlan kavgayı. «İpek yolu» açtı.

Hep o yıllarda İstemi-Kagan oollarınnan, geçip İtil derenin suyunu, kapladı Hazarları, bütün Poyraz Kavkazı, iilti Azak Bulgarlarını. Türk Kaganlı yaklaşardı Dnepra deresinä. Büyük Kır artık may bütününä dolduydu yaşamaklan: Türküt ordularını, Türk-Oguzlar hem hepsi başka yaşayannar da, angıları pek tez dedilär kendilernä hep Türk verärdilär bu dirilmiş kırlara eni solumak...

Basar-beg needini tamamnamaa deyni düzdü, ne düzdü, da satıp-iliştirdi Kuruogu askerä, esaplayıp bir zoorsuz geçirsın elinä onun gelinini.

Kalıp yalnız hem görüp bölä, Külen hep savaştı saklanmaa Basarın o hırsız gözlerindän. Göçärkän kurenlärlän, mallarlan eni erlerä, o karışardı arabacınnan ba bir, ba başka sürüyä. Ama açan durgunardılar erindä kurencesinä, bu arsız adam tez bulardı onun yamalı yurtasını. İhtiar Baba-ogdan o sakınmazdı, uşaklardan da hiç okadar da. Sade Külen, o bilärdi, ne çekärdi koulayınca bu dadanık kölää önündän.

Kocası dediydi ona baksın hayvannarı, bare birüz zeedelensinnär. İlk çocucaa, Trına, şansora kabacáydı, gezärdi otlatmakta. İhtiar da yapardı başka işleri, ama Külen hem içer-ev işlerindä, hem dä hayvancılıkta kaçınardı, nice yalnız karı.

Bir kerä ama Basar kolláár onu kırdı da ansızdan kavrayıp çeker beygir üstünä, da saklı götürer kendi çabannarından birinin yurtasına.

—Sän, hayırsız adam, hiç korkmáársın, ani bölä zorlan iş için bizdä ölüm adeeti var!

—Neçin zorlan? Sän kendin kayılsın, çünkü burada bulunársın benimnän.

—Sän beni zorlan getirdin burayı, hırsız!

—Bunu kimsey görmedi. Çek benim ayak kaplarmı bän bekım, sän bana hatır yapasın.

Külen, sansın kılıç güüsünä dayalı, yok napsın, sesleer.

—Şindi çöz dä soyundur benim halatımı, zerä yorgunum, isteerim dinneneyim.

Külen soyundurár bekım halatımı, ama o da ansızdan dartár Külenin üstündän eskicä yufka halatı da kavráár onu kavi kucaana...

Külenin dünnesi döndü başaşaa. Türlü şafklar şıladılar göz ardlarında, kafası uuldadı bir sürü fena köpek, sansın paraladıydılar parça-parça... Ama o diriydi, neçin sä...

Göçe-göçe, onların da kurenı hep uzaklanardı o maskara yurtadan, angısı gecä dä gelärdi önünä nice bir çirkin amannık.

Bu Oguzlar durgundaydular şansora da yaşardılar Aral denizin gündüsu hem Poyraz kırlarında. Sora yayıldılar aşaa dooru da birüz, Amu-derenin boylarnadan.

Kurenneri düzdülär taa çok vakıda, ama ilkyazdan taa kışadan bu hayvancılar hep gezdirerlär malları ordan orayı otlaycak ardına. Burada su da çok var şindi, çooyu balıkcılıktan denizdä, deredä zanaatlanárlar hem avcılıktan, diyl sade açık kırlarda hem çöl erlerdä ceylannarı tutmaa, ki imää pek datlı yaanılarnı, ama Amu-derenin buvaz-delta kanışlarında da türlü kuşları oklarlan urmaa. Bu erlär sansın taa zengindi İmek tarafından —Başçacılık ta, meyvalık ta, kâr birâz ikincilik tã vardı kolay tutturmaa sulara yakın erlerdä.

Ama mavi Selenga, altınını Orhon hem Onon dereleri için pek darsıyardılar taa, o küçüklük, en ilk og erleri için cannarı arılı dalga taşıyardılar. Bunca er geldi onnar burayadan. Sanki burada mı kalacáklar şansora —Uzak o soy-oglardan, ani kaldılar oyanda, da Altay bayırlarnı görerlär her sabaa gün duumasının dumancık perdesi içindän. Buradan o sevgili bayırlar hem kırlar görünmeerlär...

...576-cı yıl başladıydı gür otlaycaklarlan, angıları o sıcak pek hem kuru erken yazın havaları gelince islä olduydular da çekilärdilär, dönüp başka kokuya, başka dada, katık-alaf alup hayvannara hem asker beygirlernä. Bu vakıt ama, ansızdan açılmış cenklerdän bir aar yarasından, ölärdi yatak-yurtasında, kagan kurenindä, hiç diyl ihtiar taa, İstemi-Kagan. Ölü geçirmesinä toplandı çok alay. Ölünü ilkin okuttular ki fena duhlar ona ilişmesinnär. Sora da ateş fakellärlän içerlerni «Pakladılar», han giyimnarnı giydirdilär, donattılar. Mezar-kurganı eri hazırđı —kırn içindä açık erdä Kaganlın günbatı yarısının ortasında.

Ölüyü eski Türkütlär —Oguzlar yakardılar mezar ateşindä. Sora o mezar küln üstündä kaldırdılar topraktan tepä-kurgan. Hanın yada başka zaabit adamın kurganıkn aldırdılar çok taa üsek.

Tä hazır yulı mezar erindä koca yıvın yakacak. Hepsi hazır.

Ama angı karısı kaganın isteycek hanın da gömülsün onunnan bülä, nicä adeet eskidän? Taa büyükleri mi, taa genci mi? Te aksakallar bekleerlär onnarın cuvabını. Onnar da şindi herkez kendi yurtasında. Birdä, gelip iiler ihtiarların önündä bir genç kız —Kaganın kul kızlarından biri.

—Bän hazırım gömüleyim... Koyun beni... Bän kaganı sevdim...

Aksakallar kayıl oldular. Ozaman kıza verdilär masus içki, o keflendi da başladı ayırılmaa, prostolmaa yaşamaklan. Adeetä görä, kimi o istersä adamnardan konuşsun onunnan, sevişsin, yatsın onunnan bitki kerä, te o lüzımdı yapsın bu kurbanın istediini...

Ateşi tutuşturmaa deyni hepsi tertiplär hazır. Doz-dolay durárlar asker-orducuları yayan herkez kendi beygiri yanında edek elindä, mızrakların uçları aşaa sarkık. Başka insan da pek çok hep taraftan gelmişlär geçirmää Türk-Kaganlını düzän adamnarın birini —İstemi-Kaganı. Tä getirerlär ölüyü demir kalkannar üstündä asker-bekleri omuzlarında. Kagan giyimni en paalı giyimnärän kırmızı halat-kaftan, sarı şalvarlar, kara deridän ayakkabı, geniş kayış kuşakta belindä asılı gözäl hem paalı gercikli kıvrık kılıç, elecää paalı buynuzdan; başı başkabak, uzun saçları, birüz bozlu, eşil bir yastık üstünä yatárlar, yanında da altın demirdän baş kabı. Ardına da iki orducu getirerlär çılbrılarından kaganın biaz beygirini erli, kayışlı, tasmalı, sansın düüşä hazır. Taa da ardından gelerlär Ulu-han Tobo-Kagan hem başka da zaabılär, ölü kaganın karıları, uşakları, büyük oolları karılarınınan, uşaklarınan, kaganın cenk kulları hem kız-kulları büyük kahırlar cannarında.

Kır dolu insan, başladılar baarmaa, türlü seslär çıkarmaa, kahr sesleri, acı seslari, Tengri-gökä taparak yaban bakışlarlan, açan enikunu indirip kalkannar üstündän, başlardılar örtmää kaganın ölüsünü eşil tazä otları da erleştirmää

yakacakların içinä, başı Günduusuna dooru, taa görünmeyincä. Hep bu şamata ortasında burayı getirdilär kul-kızı da, uyutulmuş heptän, «Cadı» ilaçlarınınan.

Üç taraftan yanarak fakellärlän çıktı izmetçilär da tutuşturdular. Ateş yalınarı gökäl kalárlar kopup-kopup, kıvılcınnan da gök kuşları gibi uçuşárlar her tarafa. Sansın günün dä ateşinnän bölä yanár bu mezar ateşi, da Türküt Yurtluunu bir bobasının—İstemi-Yabgu-Kaganın süret-tenini geçirer insanın aklında tutmasına, yıllara anılmaya, Dünnä istoriyasının büyük kiadına. Onun adını aaraycáklar iki bin yıldan sora da istoriyanın tozlu sergennerindä, da üreneceklär o eski dedelerin yaşamasını gelän Türk senselelerin bilgicileri, yazıcıları, okuyucuları... Hem diyl sade Türk senseleleri...

Yandıynan birpak o mezar ateşi, da ilkin orducular, sora da bütün o toplu insan, sıravardı döktülär onun üstünä birär etek toprak, kaldırınca üsek bir kurgan. Bundan sora, adeetä görä, oldu kurban imesi sofraları, sora da büyük hem şamatalı atlı yarışmakları hem cenk oynunnarı ölmüş kaganın hatırı için onun mezar-kurganının yakınnarında.

Türk memleketin bu taraflarında o ilk en büyük mezardı-kurgan.

Çuri-han kalardı kagan bobasının erinä.

Bu sınaşık hem çetin bir adamdı, bobasından çok işlär ürendiydi, onunnan çok işlär düzdüydü, çok cenklär götürdüydü. Tä onun vakıdında da Kaganlık çok taa büüdüydü, kuvetleştıydı. Onu pek sayardılar girginnik için da laap koyuldu ona Böke-han, hem bütün aad —Kara Çuri Türk-Tarduş. O olduydu en şanlı adamnarın biri bu eski Türk devletindä, hem dä en zengin dä. Kaganlık büüktü pek —Dnepraya taa etişardı, geçardı da, hem kaviydi.

Kavkaz düüşlerindän sora Kuruog döndü evä iy bir hazar beygirinnän, üklü heybeleri varlıkkan bir kambur-deveci üstündä. Ama Külenin kuren-küysünü zorca bulduydu, sora-sora nändä otláár «Kazaayak» damgalı sürülär. Yolunda o razgeldi «Zimba», «Kertik», «Çizi» hem başka damgalı sürülär dä.

Cenklerdän Kuroug getirdiydi bir eski adam iki dä eski kız, da şindi kullanardı onnarı hayvancılık işlerindä, bir kızı ama, taa gözalcä, tutardı içerdä izmet etsin. Orduculukta o çok işlär gördüydü —İy dä, hayırsız da. Ama nicä dä olsa, kendi karısı ona geldi taa da gözäl, taa da beenikli hem özlemişti onu pek, makar ani düüş —sefer yollarında karı tarafından yokluk çekmemişti.

Olmuştu o bir pişkin adam, semiz, çemrek hem açıkgöz, benzemäzdi o heptän karannık kırcıya, ani kalkındıydı Selanga boylarından.

—Külen, e o Basar...?

—Ah, Tengri-gök, ne arsız hem maskara adam! Nekadar zeedledi o beni, salt bän bilerim... Ama kurtuldum ondan sansın, bir nedän beri görünmedi.

—Görünmeyecek tä başka! Kemikleri biazıdı olmalı şansora pelinnik içindä... Karşı ettiydi bizi geniş bir kır kerä ansızdan aydın bir gecedä —beygir üstündä baalı götürärdi bir genç insanı...

Külenin ürktü ürää, soluu diyşildi, ürää düüler korkuykan: «Sanki birler mi o işi, aman?»

—...Emindim, ani seni kapmıştı da kaçardı hırsız...

«Biler» —düşündü Külen da az kaldıydı açıklasın, aalaşsın.

—....Da yardım kafasını bir kılıçta!

Külenin ürendän sansın bir buçak çıktı da boşladı acı birdän

—E kimdi o insancık zavalı ya? —Sansın bişey gelmemiştii gibi ona hiç, sordu Külen çözüp peliini, ki enidän örsün.

—O insancık —«Zimba» damgalı bir senselä kızıydı, da bu kapmıştı onu güvesinin arabacından evlenmek yolunda, öldürüp o oğlanı hiç bir kabaatsız.

—Nända kız şindi ya? Näptin onu? —Sordu Külen, da sansın duydu da ani soruşu onu arsızdı, ama näpsin karı akılı...

—Kızı mı? —Biraz tikandı Kuruog, —nası «näptim»? Elbet, sordum kim o, neredän da geçirdim anasına-bobasına... Bir kuren —küyâ... Uzak buradan...

—Hep beygir üstündä mi...? —dedi Külen, ama görüp, ani kocasının üfkesi çıkâr, çevirdi. —Sän o kıza diydiysän, adam, benim azarım sana çok —yaşamak ölädir...

—E bekim benim azarım olmasın sana...? —kendinä gelip dedi Kuruog.

—Ne sän, Kuruog? Bän ne zor çektim yalnız, bölä işlerdä mi aklım olacáydi? O köpää bir kerä haşlak suylan haşladım, başka kerä dä tazä mayızlan yapıştırdım gözlerni, komşular da hepsi birer tä. Bir kerä ama, doorusunu söyleyim, atlı gelip ansızdan tuttu ardımdan peliimdän, ama bän ölä keskin çekettim baarmaa, ani çıktı Babaog kılıcınnan hem birkaç karı komşu yurtlarından, da beni o braktı, ama zavalı babayı kılıcınnan nicä bir kuduz...

—E, uslan Külen, dedim ya ani kemikleri çürüyer pelinnik içindä...?

—Ye annara birkimsey, ani sän...?

—Yok nasıl annasın kimsey! Tengri-gök göstermeyecek kimseyä, zarä hani köpekti o cenabet!

Kuruogun ürää ilinnendiydi, şüpesi geçtiydi, ani onun Küleni bekim düştüydü o maskaranın elinä. Bu fikir hem duygu pek acılardı onu, nekadar bulundaydu ordulukta, makar ani kafadarı, Görük, deardı güleräk ona: «Kuruog, ogum, ayıflanma

hiç, zerä bölä iştäñ kariya bişey olmaár. Ama beygirini senin haydaca başkası, var nasıl korkasın, ani katıladacák!»

Külen dä korktu açıklanmasın adamına, kendi kıskanmasını da onun yatıklarna olan, bekim, tıkadıydı; kestirdiydi.

—Bizim Trına koca oğlan olmuş, evermää vakıt diyl mi? —Çevirdi lafı Kuruog.

—Ee yaklaştı sansın. Var bir kızçaz, yakın bir kurendä yaşaár, pek yakışıkça, gözelcä. Uzak otlatmakta Trına onu görmüş apasınnan, sora ama Çiçäk, ölä onun aadı, gelärmış yalnız da, da severlär biri birini.

—Ye sän onu gördün mü, lafettin mi, ölä metedersin?

—Gördüm, lafettim. Trına brakmadı beni çıkmayınca o kıra da buluşmayınca Çiçäklän ...dediydi kız, ani bän gençmişim hem gözälmışim...he, neräm benim dä genç yä?!

—Gençsin, Külen, gençsin, hem gözälsin, inan, bän çok karı, kız gördüm ama, senin gibi görmedim!

—Ha yalandırma, dooru diyl, brak...

—İnanmarsan, näbayım sana?

—Ozaman näpmaa tutársın içerdä bu genç ugur kızını? Ne sana çırak kul mu lüzım? İçerdä?! Yolla onu da otlatmaa, yada kolver gitsin. Kuruoga bu dönemeç esabına gelmedi, ama sustu.

—Askerä şansora gitmeycän, eter! Lüzım işimizä bakalım kalkınár. Hee, bu erlerdä var neylän zanaatlanmaa, hem, deycäm, bir evcüz tutturalım sarı çamurdan, suvaylım üstünü, örtelim, kışın olur taa kuytulu nicä yurta içindä. Tä kimisi yaptılar, çamura taş da katárlar, pençerä koydular incä deridän...

—Gördüm bän İranda evlär, gördüm Kavkazda —«sakla» deerlär, olmalı saklanmak eri... Gördüm Hazarlarda da. Dursa kurenimiz erindä, yapalım, ama bakmışın, genä kalkınárlar da alárlar başlarını... Zerä çok akıl var, hep bir şatrada!

—Nekadar da dursak... Çok ta yaşamaycáz biz dä ya? Deneylim yaşama insanca, toplanmışkan bireri. Eni erdä eni yaşamak çekettirelim.

Türk Kaganlı üz yıldan zeedä düzüldü, durdu, İrani Büyük Kıra kolvermedi.

Ama hannarın tamahlı hem aralarında düşmanının beterinä Türk Kaganlı yavaş-yavaş başlardı düşmää, düüşlär dä Kitaylan, İrannan, Vizantiyeyle onun düşmesini tezledilär. Kavi Çuri-han bir zoorda kaçıp kaybeler habersiz. Bundan da başladı Kaganlıın düşmesi. Yıllar gidär, hannar biribiri ardsora diyšilär, ama hep o insannarın-senselelerin sırtından yavaş, tamahlanar da devleti heptän düşürmeyä getirär. Bu büyük Kaganlık ilkin iki pay oldu —Günduusu Kaganlı, merkezi, Orhon alçaklarında, hem Günbatısı Kaganlı, merkez İli deresinä yakın, Suyabta. Sora, yakın 8-ci asirin artasına, Günduusu Kaganlıını enseyip kaplaár Uygurlar; Günbatısı Kaganlı da pay olunár birkaç ayırı senselä-devletinä: Cungariyada hem Edidereliktä yaşardı Karluklar, Türgeşlär, Şunişlär, Basmalılar, Neşetilär, dulular. Emba deresinini boylarında yaşardı Kangarlar (Peçneklär), Aral denizin dolayında en çokluk olduydular şansora Oguzlar. Üülen tarafından ozamannar (705–707) şansora yaklaşardı Arablar —Tazä kuvet hem pek düüşücü kendi dinnerni —İslamı daatmaa deyni başka insannarın arasında.

Büük Türk devleti daaldı. Ama kaldı o devletin insannarı —Çok senselä, angıları hepsi sayárlar şansora kendilerini Türk, tutárlar eski Türklerin adeetlerini, giyimnerni, lafedärlär Türk dillerindä, da onnar kalarlar ileri dooru yaşamaa. Hepsi

sınaştılar eski Türkütlerin kuvedi altında yaşamaa da oldular Türk. Ayırı gezär Kıpçaklar.

Aşuna Türkütün hem İstemi-Kaganın eski Türkütleri çokluk diyldilär, bu Ortakı Aziyanın insannarı arasında bir damnaydılar. Ama tuttular kuvedi elerindä, buralı insannarlan uzlaştılar, da bunnar kabletti onnarın sıralıklarnı da en çooyu inan oldular Türkütlerä. Zerä İstemi-Kagan hem Kara Çuri-han olmadılar sade becerikli asker başları, ama bildilär kaplanmış erindä yaşayan insannarın işlerni dä kullanmaa, erleştirmää, onnarı birleştirmää.

O eski Türkütler-orducular şansora kaybelärdilär, zerä hepsi onnar askerciydilär, da çok düüşlerdä hep düşärdilär. Ama onnarın kaybelmesindän duuacaktı ileri dooru eni Türk aadları-senseleleri Kazahlar, Türkmennär, Özbekler, Karakalpaklar...

Eski Türküt-orducular kaybelärdiler, ama brakardılar da çok faydalı hem paalı işlär. Onnar düzdülär diyl salt büyük devlet, onnar erindän diriltilär, Hunnardan sora, o Büyük Kırın bütününä, yaşamak, eni soluk verdilär ona, düzdülär hepsinnän senselelärlän kämil bir kır kültürası: Din adeetläri, zanaatlık, evcilik, aylecilik, giyim, alış-verişlik, cenk taktikası, kenditakımlı kultura, yazmak için Runi yazılarını çıkarttilar, yılları saymaa hayvankuş aadlarinnan hem çok başka eni işlerdä dä. Bu zenginnikleri kalardı tutmaa da ileri götürmää Türklenmiş halklar, ama haliz oguzlar, angıları taa çokluktular, Altaydan da hep taa gelärdilär buyanı, tombarlak yurtalarını üsek tekerlekli arabalarda gezdireäräk hem brakarak anmak için dikili taşlarını haber yazılarinnan Orhon, Selenga, Enisey, Yırtış, Tarım yamaçlarında, hem alçaklarında, nişannarı bayırlar taşlarında, yapılarda, ev işlerindä, türlü kaplarda, odundan, kemiktän hem buynuzdan gözäl yapılı işlerindä.

Altayı kırgezäni duğruttuydu şindilik arabasını Aral denizin kırlarında.

III

OGUZİSTAN

Burada Arablar bizä «Guzzi» dediydilər, Ruslar da «Uzı», «Torki» dedilər... Söylä, kauşum, söylä, zerä, ileri taa çok var!

Günbatı-Kaganlın erindä kalkınardı eni devlet —Oguzlar düzärdilər büyük bir senselä birleşmesi, 24 senselä bireri gelärdi. Karahanın oolu, Yarun, orta yaşta şansora bir adam, ayırıldardı bütün Oguz ilinä baş —Yabgu-han. Demir kalkan üstündän indirdiynän onu, hepsi üsek-üsek baardı «Oguz hanı!», «Oguz hanı!», da ölä dä kaldı aadı.—Yarun-Oguzhan Karahan oğlu. Bitkisinä yaklaşırdı şansora 8-ci asir.

Hanın kuvedi büyük —O sayár kendisini, eski Türk Kaganlında gibi, kagan, da kullanár askeri, og-oguzları hem soy-bölümleri ozamannar gibi. Onun dolayında hepsi asker bekleri; beklerin dä üstündä beklär-bekiydi Kün-bek, Oguzhanın oolu; hem senselä-bölümleri, beyleri, zengin hayvancılık saabileri. Senselä-bölümleri arasında taa çokluktu hem kaviydi iki senselä —gäk-Oguzlar hem becerikli düüştüydü Horezmlilerä hem Karluklara karşı, açan onnar savaşırdılar Sır-Dereyä çıkmaa da kaplamaa Oguz senseleleri kırları burada.

Şindi taa birleştilär. Bu eni Oguz ili-Devleti gerää gibi genişlenirdi şansora: çekedärdi Karlukların hem Kıpçakların erilerindän, Turgay podişlerindän, İrgiz hem Sarı-su derelerindän da tutardı taa Yayık deresinädän; üülen tarafında da yannaşıktı Horezm padişaalına; günbatısındaki Ustyurt kırları Hazer denizi boylarnadan hep bu Oguzların otlaycak ereriydilər. Memleketin ortasında bulunár Sır-Derä hem dä Aral denizi.

Kırcılıktan, hayvancılıktan başka, Oguzların çooyu, haliz askercilär hem zengin soylar, burada başladılar kasaba da düzmää da büyük alış-verişliklän zanaatlanmaa, ama fukarälär zanaatlanárlar balıkçılıklan, demirciliklän, kuyumculuklan, sepiciliklän, hamutçuluklan, çanakçılıklan, toprak ta işletmää kimi erlerdä birärüz başlardılar, çiftçi komşulara bakarak. Emba hem Yayık derelerin kırlarında er içindän çıkardı nafta hem raz da onnarı toplamaklan zanaatlanardı kimisi. O eski «Bürüncük yolu» Kitaydan Arab Halifeliinä hem Vizantiyeyä hep taa geçärdi Oguzların da erlerindän da onnara da gelir-kazanç olardı. Bak Oguzlar becerärdilär kervannara yolu göstermää, Çolpan yıldızına görä, angısına deärdilär «Kır-kervan yıldızı», hem dä kevan-seraylara erleştirmää, konaklamaa, bir lafta kervan-başı olmaa. Kendileri ama kervan alış-verişliini kullanmazdılar, belli bişey, yoktu ne mal işleri götürmää başka padişaalıklara —Onnar kırcı-hayvancıydılar taa. Kendileri bir uzun kervan gibi gezärdilär ordan orayı yaşamak zoorlarinnan.

Oguz devleti kalkınardı hızlı, kavileşärdi, komşular onu esaba alardılar, deycez, alanlar, Kama deresindeki Bulgarlar iy komşuluk edärdilär, Oguzlarlan; Azak denizin boyunda da kalan Bulgarlar, bak Eski Bulgar devleti, Kubrat-han öldüynän, bölündüydü dört pay —«Gümüş Bulgarlar» çıktılar İtil deresincä yukarı Kamayadan da orada düzdülär kendi Bulgar devletini orayı senselelärlän barabar; «İy Bulgarlar» geçtilär Dnepra dersinä; Asparuh-hanın da Bulgarları gittilär Tunaya; burada erindä yaşardılar şindi «Kara Bulgarlar», iy komşu; slavros senseleleri dä şansora toplastıydılar, birleşmek düzdüydülär da yayıldılar taa Don kırlarna hem Kara Bulgarların erlerinädän, hem dä Oguz devletinä dä yaklaşırdılar, komşuluk ta edärdilär. Onnar gittikçä taa sıkça bakardılar Gündusu insannarına da, zerä yaşamak yolları hem zoorları onnarı da karşılaştırdıydı Oguzlarlan: Kimi kervannarı Oguz kervan-başları geçirärdilär Rosların memleketindä dä, kimär kerä dä yardım erindä

Oguz hanı Ros knyazlernä askerlän Hazarlara yada başkasına karşı. Bak Oguzlar düzdüydülär kämil ilin atlı asker, hızlı hem ansızdan peyda olan dümanın arkasında hem hep ölä hızı yok olan düüş kırından. Bölä askerleri başka devletlerin çooyu savaşardı hep yanaştırmaa kendisinä yardımcı —Bulgarlar da, Hazarlar da, Vizantiyelär dä. Oguzlan deärdilär Roslara «Ugus», Roslar da Oguzlara —«Uzı», «Torki». Rasgelärdi, hakına, kimär kerä, ani Roslar üüşeräk etişärdilär Oguzların da kuren-küylernä, kapardılar hayvan, insan da yok olardılar İtil derenin öteyanna. Ozaman Oguz atlıları ilin kıvrık kılıçlarlan, uzun mızraklarlan hem uzak atan yaylarlan dakışardılar ardlarna da etiştirip islä silkärdilär onnardan heispin kapmışları.

—Siz, Uruslar, sansın üüşmeklän zanaatlaşmársınız? —dedi Oguz-han bir Ros knyazınä, angısını getirmişti bekleri onun yurtasına bölä bir koulamakta tutup ta alıp arkana. —Biz artık sizin üstünüzä üüşmeeriz, hem dä kimseyin dä üstünä üüşmeeriz —eskidän taa bizdä yok bölä tabeet üüşmää, biz hayvancılıklarlan zanaatlanarız. Siz ama toprak işleersiniz, var kasabalarınız, daalıklarınız...?

—Kim toprak işleer, ama kim dä ordan orayı gezer bütün senselesinnän... Hem bizi dä pek soyalar Hazar üüşücüləri, Arab Kaganlı çok zarar yaptı bizim topraklarmıza...

—Biz ne kabaatlıyız ya?

—....Hem siz dä. Geçennerdä kıstırdık bir bölük üüşcü da dedilər, ani Oguzmuşlar. Hem giyimniydilär dä Oguz rubalarınnan —Kara koyun Kalpaklarlan, al şalvarlarlan, eşil halatlarlan...

—Haliz ani, genä aldattılar onnar sizi. Hazarlar bölä şiretlää urárlar kendilerini bir nedän sora, ki karezlendirsinnär bizä komşuları. Ne gelmediysä Hazar —hanın esabına bizdän? Sansın yaşardık annaşıklı...?

Oguz-hanın hiç yoktu needindä cezasın uzak erlerdän komşusunu, ama ürensin işleri lâzımdı.

Hep bu zamannarda İtil-hem Don kırlarında şansora yoktu Macarlar da —Kalkındılar da bulunárlar Atelkuza erlerindä.

Başka kırlarda gezär Kıpçaklar hem Peçeneklär: İrtuş deresinin kırlarında Kıpçaklar, Yayık hem İtil dereleri aralarında —Peçeneklär. Bunnarlan şindilik bozuşmak yok.

En kuşkulu ama devletin üülen tarafı, nända durgundu o pek düüşücü arablar, angıları 700-750 yılların içindä düzdüydülär pek geniş bir devlet, Arab Halifeliini, kaplayıp İrani, Horosanı, Buharayı, Hivayı, Horezmi, Talası, Kavkazın yarısını. Merkez kasabası —Bagdad. Da şindi Büük Kırım üstünä Arablar hep hızlanárlar savaşıp kalmaa da insannarı islama çevirmää. Kaplanmış halkları pek çirkin zeetleyip soyardılar. Kim kaçabilärdi —çiftçilär, ustalar Sogdiyadan, Horezmdän,—Kaçardılar da saklanardılar Oguzların aralarında, kırlarında. Ama 776–783-cü yıllarda Horezmi halkları kaldırdılar büük bir kalkıntı Haşim İbn-Hakimin kolu altında. Bundan sora Arab asker-başı, Kuveyt, lâzım oldu çıkarsın askerini Horezmidän da braksın buralı bir emiri kendi erinä. Da tä şindi, makar ani Horezmi bulunár Arab Halifeliin üstünnüü altında, o hep duşmannık güder Oguz komşularna.

Oguz-hanın devlet stupu, merkez eri hem başkasabası Yängikent kasabasında bulunár, Aral denizinä yakın, Sır-Derenin buvazlarında. Oguz kasabası! Nesoydu o?

İlkin bu erdä düzüldüydü bir kışlak, nända bulunardı soy-og başın evleri-seray, dozdolay da —İnsannarın topraktan sarı suvalı evcezleri, bordeyleri, keçä paladan yurtaları, keten şatraları, siyreksiyrek koyulu. Bölä kışlaklar var çok şansora

—Oguz beylerin konakları. Sora burada düzöldü Yabgu-hanın evleri, birkaç ta satıcı evi, asker damnarı, şatraları. Aaç-eşillik pek çok, sokaklar dar hem iyri-büyrü. Düzöldü başka kasabalar da: Sıgnak, Cend. Hanın kışlak eri ama Ortak kasabacık-kureni, nereyi o gelär düüşlerdän sora dinnenmäâ.

Oguz-han pek çalışar askerlerni gittikçä kaviletmäâ, gençlendirmäâ onnarı, bakar ki hep bir ayledä yapılsın çocukların masus adeeti —ergennik denemekleri, initsiatsiya, açan çocuk, delikannı olup, lüzım yapsın bir büyük girginnik, ki saysınnar onu ergen adam, girgin, da kabletsin bek aadını hem askerci giyimnemi da girsın askerä.

Han iki kerä yılda, niceydi adeet eski Türkütlerdä, yapár toy-konuşmak, nänı topláar asker beklerin da laf yapár onnarlan devlet işleri için, fikirlerinnän diyşerlär. Konuşları ama han yapár başka razgelişlerdä dä, tantanalı, üklü sofralarlan, şenniklärän. Han bölä işleri sever. Pek tä sever ama yapışmakları, güreşmekleri, haliz pelivannarı, hem bura düüşlerni. Onnara o hazır birkaç gün sıravardı baksın, dalgalansın, sevinsin sora da kursun bir konuş —o en gerciklerlän! Tä şindi: Masus bura düüşleri için düzülü «Ak meydanda», kâr onun han şatrasının önündä, olacák bura düüşü. Üç çift Kıpçak burası hazır durárlar baalı kalın direklerde, gözleri kızmış-kızarmış, şıláarlar kuduz bakışınnan. Maydan dozdolay sarılı aullan, bunca da insan toplu, havez bakmaa. Tä çıkár şatrasından batal hem kurumnu Oguz han alayınnan da yaklaşár. Ona deyni yapılı topraktan bir tepä gibi en döşeli kilimnärän hem kaba derilärän. Han bakınár birüz dolaya, şennener da oturár en üsek deri üklüün üstünä kıvradıp ayaklarını altına. Şen, paalı deridän kalpaanı çıkarıp koyár yanına sıcaktan, da cıba kırkılı başı, suratından taa açık benizdä, gösterdi onu bir haliz kuvetli hem çorbacı adam; mavi atlas halatın altından görüner kımızı şalvarlar, emenilerin dä sarı konçları sırdárlar salt diyl örtülü erlerindän; bozarár tombarlak da,

kara bıyıkların hem də büyük, biraz də kıynaş gözlerin üstündə kara da kaşların barabar, ama çetinnik tə.

Kalanı dururlar ayakça hanın iki tarafında hem ardında. Sade beklər-beki— Onun kendi oğlu Künbek, oturur saa yanında ozan-fikirçi də Savast—Sol yanında oturur. Oguz han sevinmekli lafeder onnarın, güler, şaşar, sesleer... Da tə, şamannar, üç adam fasıl giyimnərlən başlarında, güüderlərində, yalınayak, üstlərində asılı türlü kemiklər, tüylər, demirlər, odun adamcıklar, birər də deridən dayrə ellerində, çekederlər ateşleri tutuşturmaa bu «ak meydanda», sölenmää türlü-türlü, baarmaa, oynamaa, kolları, ayaklarını saurtmaa, ateşlər üstündən geçip-atlamaa ki fena duhlar «bozmasınnar» buraların düşünü hem hanın kefini. O kalın direklerde sincirlərlən balı o buralar eri koparurlar, biri birinə üfkeli neçinsə, dayanamäärler fenalıktan. Buracılar da—geniş arkalı, kalın kollu hem ayaklı kavi adamnar, belədən çıplak, boynularında asılı kemik-diş muskalar, bekleerlər kolvermää deyni izini.

Şamannar bitirdilər da çıktılar hanın tarafına. Meydana kolverildi ilk çift bura —birinə kısa buynuzlu kafaların, da açan uruştular, trakladı da çatıştılar buynuz-buynuz, da şansora direşmek enselerde hem geriki ayaklarda: Bir biri itirir, bir öbürü, tə, tə yıkacıklar erə. Han—salt göz hem ürek—ba aanäär o da o tarafa, ba erinə doorulır... Da tə, düş pek çok ta tutmadı bu gençlerde—biri kaldırdı bacalarını yukarı arkası üstünə yıkılıp toz içinə. Ama enseyən buracık, sansın biler, nicə sever «Publika» pelivannı,—durur kafası yukarda, da fodul bakır ileri hiç kımıldamayrak! İnsan seviner, baarır, yukarı atlaar—şamata büyük —uuldäär dolaylar! Enseyən buracın saabisi handan kableder baışı. Ensenmiş buraları ama, adeetə görə keseceklər kurban, da bir toy-konuş-olacak, ki anılsın, hepsi də razı olsunar!

...Yollansın ama han avlanma —onunnan barabar gider 300 kişi, atlı hem yanan. Cenktä dä onun dolayında ayırılmaz bulunár da düüşmer hep 300 askerci.

Çok türlü adeetlär, yaşamak işleri olár, enidän dä düzüler bu Oguz senselelerin aralarında, beklerin hem Yabgu-hanın izmetçiliindä —Angıları islä, angıları da kahırlı... Ama hepsi yaşamaa isteer, hepsi zoorunu güder, zoorunu tamamnamaa savaşár, ölä, nicä kurulu dünnä, hem nicä buyur eder başlar, zengin beklär hem beylär, hem insanın da dayanmasına görä, o da bitmeyincä...

Ugıan şansora orta, pişkin yaşta adam, ama başında biaz saç bir dä tel yok taa. Bobası ama Ugihtiardı pekçä, açan o duuduydu, da bu geç çocuuna dediıdı Ugıan, seyleer, Ugıan olan. Dädusunu, Kısısı, Arif-Ogun ooluydu ani, da çekilärdilär taa Kuruogun senselesindän, o etiştirmedı, zerä ölmüştü çoktan çuma hastalıundan, açan fena salgın olmuştu kırgezennerin arasında 800-nci yıllarda. Bu Oguz Ugıan senselesi çekilärdı taa çok Trınanın hem Çıçaan tarafından, altaylı Kuruogun ooluydu ani.

Ugıan uslu yaşardı karısınnan Gaşlıylan, sırtmaçlık erärdı taa zengin hayvan saabilernä, kendi mallarını da savaşıp ihtirmaa, bunca uşak bakıp büütmää. Yaşaması onnarın zoordu gittikçä, zerä hep taa sık olardı kuraklar, otlaycaklar tez kuruyardılar, hayvannar düşärdilär, çorbacılar da ondan çekmää savaşırdılar kayıplarını. Bu erlär başlardılar kumnun örtülmää, angısını rüzgerlär haydardılar buyanı üülen tarafından, karakumnardan, kızgın çöllerdän. Yaylaklar may bişey vermäzdidilär, kışlaklarda da derin kışların beterinä çok mal kaybelärdı. Genä yıllar düzelincä insan pek zoor çekärdı. Kırgezennik yaşamasını zoorladardı türlü canavar hayvannarı da, haliz yabanılar, angıları bölä vakıtlarda taa da çok salınardılar sürülerin üstlernä. Zavalı

sırtmaçlar, hergelecilär, çobannar uçları uçlara iliştirämäzdilär, çok kerä kendileri dä kaybelärdilär o yaban kırlar içindä, saurgunnarda kürtünnär içindä, yada yabanılar paralamış malları koruyarkan, makar ani batal-batal köpek sürüleri dä kalkardılar karşı.

Açan da cenk düüşleri olardı, insan heptän zeetlenärdi, kayıl hiç diyildilär yaşamaya il-devletbaşlarna, beklerä, beylerä üfkä toplardılar.

İy vakıtlarda, bereketli yıllarda, yaşamak genä kaynaşardı: Kışlak kırlarında, derä boylarında düzülärdi kimi küycezlär-kışlalar. Yazın onnarda kalardı ihtiarlar hem en fukarälär, kimin yoktu malları, kalanı çıkardılar yaylıklara bütün yaza da genä etiştirärdilär varlıklarını, toplardılar süt, peynir, kumis, hurut, basturma, kavurma; türlü palalar, kilimnär, giyim—hepsini kendiläri yapardılar. Kışın dönärdilär küycezlerä. Ama küylerdä kalannar yazın, ki aaç ölmasinnär deyni, tutunardılar türlü zanaatlara hem dä toprakçılara, nicä: Aaçta kemiktä, taşta gercikli oymak, türlü işlär kamuştan, hasır otundan-papurdan, gevrek sögüttän, ottan, susaklardan, sasarkalardan; örmä, dikmä-işlemä, dokuma işleri, kuymculuk altından, gümüştän hem dägercikli basım deridä, metallda, türlü applikatsiya işlemeleri; siläh-tüfek işleri-kılıç, kalkan, güüslük-zaa, kuşak, baş kabı-şlem; elbetki, ev düzüntülerinnän dä zanaatlanardılar—yurta çerçevesi odundan, gercikli kapu, skemnä, sofrası hem dä başka içer işleri, gercikli tokatlar, aullar zenginnerä araba, taliga...

Oguzlar işçi, çalışkan insannar, uslu insannar. Hepsinin kirgezennerin arasında salt onnar üüşmeerlär başka senselelerin, halkların üstlerinä, yaşaárlar onnarlan iy komşulukta. Çok adeet, sıra, oyun, türkü, cümbüş, masal, söyleyiş, saymak, bilmycä koruyárlar Oguzlar taa oyandan Selenga hem Orhon kenarlarından, başka da düzdülär. Derneklerdä gençlär buluşárlar, işleerlär, türkü çalárlar, oyun

oynáárlar, cümbüş söleerlär, keskin laflan güreşerlär—«cuvap» oynáárlar—piyetlän soruş koyup, piyetli cuvap bekleerlär...

Ugланın kızları, Aşnacamilä hem Aykız, topladılar gençleri yurtaya kış avşamını oturmaa dernek. Şafk yaktılar bir keten özü deniz sülüündä koyun donyaayı içindä, ortada da ateş kızarár. Aydınnık olár isleecä—gençlerä çok ta taa läzım diyl nã? Çocuklan dayma südürerlär onu, ki olsun kılıbıklanmaa, kızlar « işinä bakamaárlar» —angısı yapaa dider, angısı örökedä işleder, angısı eldiven örer, tübecik başına, yada kolan belinä geciklileer... Erlerdä, koyun derileri üstündä oturarak, ayakları altlarında bükülü çapraz. Bir dä, tä girär yurtaya Karabaşların oğlanı – Kilbaş da durgunár kapuda sıssarak hem bakarak kimnär burada oturár, kara koyun uzun yapaalı kalpak başında.

—Hoş gäldin, Kara Kalpak, eränin aazu kapak!—bir gülüş koparıp dedi keskin sesli, kurgafça esmer suratlı kızlar.

—Diyl! Bakırım, açırsam nã yanak yapışsam!—boorçlu kapmadı Kilbaş.— Bu gözlär ama bana uymaz!—deyip çıktı da gitti.

—Nä başlı Ugлан, kzıl dävä kimi! —oturttu Tanngaz ugulu, kurumnu, kara kaşlı bir çocuk komşu yurtadan.

—Här atın öz kılıı vardır!—sert çaktı Ulduz beke saurdup o çok peliklerini arkasına kömür kara beygir örülü eleleri gibi, hem büüldüp kıynaşça gözlerini ölä, ani gözäl şıladı kobak biazları nicä iki büyük inci.

—Ol onlardan: Nã värir, nã alır!—eski söyleyişi yapıştırdı Aşnacamilä, doluca yanaklı hem sıralı dudaklı bir kız, onaltıyı geçmiş şansora, ama evlenmeer taa.

—Nä bitleriz Ugланı, ol gätti çohtan?—savaştı durgutmaa havezleri Aykız, Ugланın ortanca kızı.

—Kehleli başı bitlämäk düşär!—dedi Aşnasoltan, taa toyanca bir kız, geçip başka bir kızın yanına, zerä eskü erindä pekçä başladıydı dokunmaa ona Saulat, kılıbık bir çocuk, eşil halatlan giyimni, kırmızı da şalvarları.

—Tok edärsä, bitläyin,—dedi genä Aykız da sıstı sora bütün avşam.

—Var bir söz, —ekledi Gülkız, angısı şindiyädän karışmazdı bu atışmalara:

—«İt hürär, kervan geçär...».

—Leylek yazı takırtıylan geçirärmış! —dayanamadı Tannaz Ugulu da.

—Biz leylek diyliz, takırdamarız!—sertleşti Aşnasoltan.

—Öylä, ama karıncanın gardaşı da varmış,—üstün çıktı Malbagış, saa suratlı hem tıknazça bir çocuk.

—Män sana gardaş diylim, bak!—çevirdi saplanmış gibi Aşnasoltan.

Gençlär, bezbollahi, duyardılar ihtizalı, ditsinnär nekadar taa çok eski söyleyiş, cuvap, ki unutulmasınar mı, ürensinnär yaşamanın fikirlerni mi? Sora başladılar bilmeyceleri sıralamaa.

—Söyleyim bir, da kimsey bilämsin,—hızlı dedi Altıncık, hep Uglannarın soyundan bir kız.—«Erlär yapır yurtasını, dämür açır kapısını», bilin, nädür?

—Bilämäriz, söylä sän, —verildi Aşnacämilä.

—Ah bilämärsiniz!—o harpuzdur! Ha-ha-ha! İmäi sevärsiniz, bilää küsärsiniz!

—Söyleyim män bir ilin: «Ata-tay, mata-tay, incä bälli kara tay»—bir solukta serdi Ulduz.

—Ee, şunu kim bilmäz?!—«Karınca!»—Baardı hepsi şen uşaklar gibi, sansın kim ne büyük iş açtılar.

—Yaalı kaşık susakta yapışık! Nädür?

—Kulaklar!

—Kızlar, yalalım o bülbül türküsünü, nicä kır bülbülü sevmiş gül çiçaanı,—
teklif etti birdän Aşnacäminä.

Da kaldırdı bu kızlar birär üsek keskin ses, buvazdan ses. Açıan kızlar çalár, çocuklar aşaa sestä, hep buvazdan, enikunu vızırdáárlar. Ama açıan yalnız çalárlar, onnar da kaldırárlar. üsek selär da haliz bülbül gibi çalárlar. Pek gecikli sıklık ta çalárlar.

Oguzlar türkücü, cümbüşçü, oyuncu, çalgıcı: Düdüktä çalmaa, kobuzda, dutarda, zurnada çalmaa, becererlär; karılar, kızlar «Kadıycayı» oynáárlar düz hem dik, uzun erädän fistannardan, sansın üzerlär, dönerärk çalgıcının avasına görä, dayreciin tıkırtısına görä—salt erlär sansın oynáárlar, başlar, gözlär gülümseyräk, baaşlayrak başkalarna da kendi sevinmeliini, duygularını. Eski adeetlär, oynnar, söyleyişlär, masallar, türkülär yaşáárlar, enilär yola yollanárlar, da hepsi giderlär ilerki geleceklerä, etişip başka evlatlara bir zengin hem paalı çiyz gibi, düzülü üzlärlän yıl...

Zoor kışlarda ama yurtalar insana koruntu olamaz, dayma lüzgär onnarı açar, aktarar... Bak yufkaydılar, fukaráydilär. Da çooyu yapardı sarı topraktan kufnä, suvardılar onnarı da yaşardılar, içlernä döşedip ot samanı, fışkı...

Horezm emirleri yavaş-yavaş başladılar kabletmää Bagdad padişaaından şah aadını—« Horezmi-şah» olmaa, verip büük baaşışlär hem kalımnar insanın sırtından. Bununnan da barabar büüürdi onnarın tamahlı da Kırın insannarnı kaplamaa da soymaa. Başka taraftan ama, kırcı senselelär esap tutmáárlar, neredä biter Oguz kırları, da girerlär mallarınnan Horezmin eşil çayırlarna da geri birtaa dönämeerlär, zerä onnarı kavráár Horezmi askerleri da sora satárlar türlü panayırlarda.

Bölä işlerdän Oguz-han azetmedi da koydu needinä annaşın Horezm-şahlan İbraimnän, ki dokunmasınar onun kirgezennernä, ani var kolay ödeşmää o otlaycaklar için, komşuycasına. İbraim-şah ama kanırık tutár kendisini, sayár Oguz-hanı bir yaban, angısını lüzim tutup kapamaa kafesä da gezdirmää pazarlarda. Da yolláár Oguzların yurtluuna askerlerni cenklän.

Oguz-han tez topláár asker-ordusunu, hızlı atlılar çabucakta daadıp kaçan-kaçan ederlär Horezm duşmannarnı. Oguz-han geçirer Peçneklerin erlerindän askeri, çıkár. Ustyurt kırlarından Amu-Dereyâ da doorulár Gurganc kasabasına—Horezmin başkasabasına.

Savast-ozan bunun için peet-türkü çaldı: «Komur ata Oguz-han bindi, // Gurganc-kala bozulgan; // Horezm-şahı İbraim dedi: // « Allah, kurtar amandan!» Oguz-hanın askeri geri döndü butakım türkü çalarak.

—Kafaları kesti, kannarı döktü!—bitirärdi annatmasını Savast-ozan Oguz-hanın girginnii için, niceydi ozamannar sıra koyulu asker başları için annatmaa.

—Kılıcın hiç dinmesin duşmandan ili korumaa!—baarardı beklär.

Aral denizin boyunda Oguz-han seftä durgundu, yurtalarını koydurdu ki, büyük toy-konuş olacák. Deniz dalgaları havayı serinnedärdi da südürärdi yanık güüsleri. İkanmak ama pek iy geldi, haliz bu cenk yorgunluundan sora. Su tuzlu, sansın koyu, benizi dä koyu. Bu denizin içindä çok ta ada var, en büyükleri Kokaral, Barsakelmes... Balık ta çok! Balıkçılar tez çektilär su içindän büyük çitenneri balıklan da, ateşlerdä koca sazan balıkların hem başka türlü balıkları da pişirip, iyer bu üsek musafirlär kana-kana.

Kurtarılmış şindi hemen toprakları Oguz-han verdi ortanca ooluna Demir-bekä.

Oguz-han pek sever kavi hem çemrek adamnarın güreşmesini dä bir eski adeeti gibi Türk kırlarında. Bölä pelivannar var çok Oguz ilindä, çıkârlar her bir kurendän, senseledän. Yılda iki kerä oler güreşlär kurennerdä, ama hep yıl olâr büyük güreşmeklär hanın «Ak-meydanında». Han kendisi kavi adam, da güreşer hep yıl, açan ilkyazın sürüleri seftä kıra urârlar, da olâr türlü yarışmaklar, güreşmeklär hem oynnar. En meraklı ama ozaman, açan güreşä toplanâr türlü kırlardan, senselelerdän pelivan-batırlar—en kavi adamnar! Var batırlar, ani iki yıllık bugayı sırtında taşıyârlar, cenklerde dä bir topuzlan cingerlän onar-irmişär kişi-duşman.

İnsan esapläär çok kerä, ani onnarın kimisindä büülü kuvet var. Oguz-hanı bütün Oguz ili esapläär, ani o « Büülü bagadurmuş», onun için büülü işlär annadârlar.

—Bizim Yangu-han-bagadur duumamış erli ana-babadan,—annadâr. Savast-ozan ordulara.—O Tangri-gökün hem üsek-bayırın oguluymuş, onun kuvedi hem ömürü bitkisizdir!

—İnsan da hepsi sesleer da büülenmiş gibi inanâr.

—İlkin Oguz-han bir Gök kızınnan evlenmiş da olmuş onunnan üç ogulu: Kün-bek, Ay-bek hem dä Yulduz-bek. İkinci evlenmesi olmuş. Er kızınnan da onunnan da olmuş üç ogulu: Gök-bek, Tar-bek hem Dengiz-bek. Bu ogulların da sora hepbirinin dördâr ogulu olmuş—Bütün Oguz ilinâ senselâ başları, Oguz-hanın yardımcıları. Gök ogulları ama erdekilerindän üsek, onnarın üstünâ çorbacı!—uydurâr bitkidä Savast-ozan, savaşıp göstermäâ, ani Oguzlar iki pay bulunârlar köktän taa—üseklär hem alçaklar.

Unudup kendisini, Savast-ozan annadâr Oguz-han için türlü büyük işlär: Nicä sansın o pek çoktan yaşarmış gibi, Oguzların ata-babası; nasıl o, çünkü, kurtarmış

Topraa fena duhlardan hem onnarın titsi hayvan yapılmalarından, güreşip-düşüp onnarlan, nicä varmış çünkü «Birbuynuzlu» titsi hayvan, «Drakon» hayvanı; Ani Oguz-ata yaşarmış bu dünnedä şansora birkaç üz yıl... Hem dä haliz dä ani, Oguzhan yaşarmış yakın ikiyüz yaşınadan, bu da eer aşısaydı! Bak Oguzların arasında aazdan aaza, bobalardan oollara, senseledän senseleyä annadıldır Oguz-Türk batırların, hannarın, kagannarın yaptıkları, girginnikleri, haliz Og-Ogul için... Onnarın çok işlarni şindi giydirärdilär Oguz-hana.

Gerçek yaşamak ama genä getirärdi onnara türlü hatalıklar. Poyrazdan Peçeneklär hep taa sık üüşüp bozardılar kurennerni, kırlarnı, haydardılar hayvannarnı. Kırıcıya sa en paalıydı kır-otlaycak hem hayvan malları. Oguzlar onnarlan düşärdilär diyl seftä. Bu sefer ama görünärdi, ani düş olacak zoor hem büyük.

Peçeneklär. Kimdi bu kırgezän dä komşular?

Sekizinci hem dokuzuncu asirlerdä Aral denizin hem İtil deresinin kırlarında onnar düzmüşülär senselä birlii. Dilleri yakın benzeer Oguzların dillernä, bak onnar da bir Türklenmiş soydular, kanglı kökündän, «Becnäk» kökündän... Onnar zanaatlanardılar sade kırgezenniklän hem üüşmeklärän, soymaklarlan da çok taa yabandılar başka senselelerdän, çok taa düşçüydülär. Bakmışın, ansızdan peyda olär keçä abadan Kara Kalpaklılar atlı alçak, ama çapuk beygirlerdä, çirkin baarak, sıklık ederäk! Kendileri dä diydilär balaban, ama tıknaz güüdeliydilär. Kapıp karı, hayvan, imelik maasullarnı, onnar tez yok olardılar.

Oguz ordusu ama çok taa üsek düzgündü hem kaviydi. Peçenekleri ensärdi çok kerä.

Oguz-han, ihtiar şansora gerää gibi, ama çetin hem kayretli, hep haberlärdi onnarı vazgeçsinnär, ama onnar öldürärdilär onun adamnarnı, kesip kafalarını, kemik taslarinnan kumis içärdilär.

—Düüşecek, yok näbalım!—çetin dedi o Divan oturuşunda da izin verdi Kün-hana, ooluna çıkarsın askerlerin sol kanadını Emba deresinä dooru, Turgay-bekä dä çıkarsın saa kanadı Ustyürt sırtlarna, da iki taraftan girsinnär Peçenekleri arasına nekadar taa derinä. Karılara, uşaklara, ihtiarlara dokunmasınnar.

—Kurtarasınız bizim insannarı, malları onnarın elindän!

Düüşlär oldu çirkin. Oguz orduları becerikli sarıp hem ayırıp bölük-bölük Peçenek ordularını ensärdilär her erdä da bitkidä kaçan-kaçan ettilär onnarı, çooyunu esirlää aldılar da haydadılar buyanı kendi kırlarna çıraklık etsinnär Oguz beklernä, işlesinnär kasabalarda çorbacılar.

Peçeneklerin büyükleri, görüp zooru, kaldırdılar senselelerin yarısından zeedesini da göçtülär İtil deresinin öteyanına. Da butakım Oguzlar böldülär Peçenekleri iki pay. Burada kalannarı, Emba hem Yayık kırlarında, karıştılar Oguzlarlan, kaldılar onnarın arasında da birtaa zarar yapamadılar. Onnarın arasına Oguz-han erleşitirdi askerın saa kanadını da ondan buyanı bu Peçeneklär kendi başına yaşamaárlar, ama senseleşerlär Oguzlarlan barabar yurtluu koruyárlar, onnardan da bülä taa sora erlerni diyştirerlär, düüşerlär kıpçaklarlan, angıları dedilär onnara «Karakalpklar»... Şindi oldu bunca halk bu Oguz ili-Devletindä, bunnar da, onnar da Kara Kalpaklı...

Oguz-han öldüynän, Horezm şahları heptän arsızlandılar da hep düüşä kalkárlar Oguz ilinä karşı, zerä, çünküm, Oguz kırcıları hayvannarinnan girärmışlär onnarın topraklarna.

—Düüşmää Oguzlarlan, —üülen Horezmşah,—bizä bir hergünnük iştir, bu bir adeettir Horezmlär için, biz her güz çıkacáz düüşä Oguzlarlan da çıkaracáz ceremä onnardan!

Oguzlar ama, haliz dä ani, hep ilkyaz otladarkan mallarnı, bakmáárlar, kimin kırlarında gezerlär, angı meralarda sürüleri güderlär...

Butakım, Oguz Devletini çokta hatalı taraflar kollardı şindi kıştırmaa zoorda. Yaşardı o şindi diyl en iy zamannarnı. Ama, nicä dä olsa, bütün bu büyük hem çokluk Oguz halkı çetin sever yurtluk erlerini, ömürünnän koruyár, evlatlarna kavi duygu hem adeet verer sevsinnär ana yurtluunu. Bunu gösterdi bu çalışkan hem uslu halk şansora diyl bir kerä, haliz Oguz hanın vakıdında, onun uzun asirindä...

Arab Halifeli, Bagdad Halifeli, nicä deerlär şindi ona, hep besleer tamah havezini kaplamaa, islama geçirtmää da kullamaa başka halkları. Şahın niyetli bakışları etişerlär taa Poyrazdaki İtil deresindeki Bulgarlara, da Yängikentli dä Oguzlara, Aziyadaki başka Türk halklarına, devletlernä bu Büyük Kırın genişliklerindä, İslam dinini Arablar kılıç-ateşlän girdirerlär başka insannarın arasına. İslam şansora dayanár Oguzların devlet annıklarına, Horezm emirliindä. Oguzlar pek sakınárlar ama bu yabancı dindän, onun adeetlerindän, da kabletmeerlär onu. Kim dä kabledärsä, saklı mı, açık mı, onu kötüleerlär, cezaláárlar da!

Bu çokluk Oguzları, o ani en kaviydilär dä Büyük Kırın bu yarısında, halifecilär savaşárlar düüşsüz imana getirmää, zerä cenklän kalkmaa üstlernä sakınárlar—tutárlar taa aklılarında Oguz-hanın seferini etişän taa Bagdada, hem Oguzların girginliini. Bu üzerä Bagdad büyükleri savaşárlar ilkin çevirmää Oguzların komşularını, haliz poyraz komşularını, Bulgarları, Kavkazdan hep yolláárlar islam izmetçiklerini aralarna.

...Yaşamak... Oguz yaşaması... Kırcı insan yaşaması... O hem zoor, hem ilin, hem savaşmaklı, hem şeh, üfkeli, hem sevdalı... Evleri onnarın yapaa dokumasından, onnar ba durgunárlar kurennerinnän, ba giderlär, ba bir erdä, ba, hep onnar—Başka erdä —Nicä vardı kirgezän göçücülerdä yaşamak. Hayvancılıktan başka, may hepsi Oguz senseleleri eskidän taa zanaatlanárlar dutçuluklan, böcek büütmesinnän, ipek-bürüncük ipi çıkarmaa deyni, da türlü giyimnär hem ev donaa işlerini yapmaa kendilerinä. O kırlarda, bak, o sıcak erlerdä islä büüyey dut aaçları, da onnarın eşil yapraklarınan ilkyazın pek islä bürüncük böceklerini beslemää. Oguzlar çoktan edinmiştilär bu böcek toumnarı Kitaylardan da şindi kendileri büyük zanaatçılardır bu faydalı iştä. Yapárlar masus çalmarlar dışarda dozdolay kaplı sarılı siyrek cibiniklän, ki kuşlar, sineklär girämesin, döşederlär erlerä bişey, yada suváárlar sarı topraklan. Böcek toumnarı güneştä ısıdárılar birkaç gün da çıkár küçük kurtçazlar, angılarna deerlär böcek. O erlerä koyárlar eşil dut yapraklarını da kolvererlär onnara o kurtçazları. Onnar birdän çekederlär imää. Yaprakları bittikçä diyştirerlär, böcekler büüyeyler da başláárlar bürüncük ipi kolvermää da sarılmaa koza içinä. O kozaları sora kaynadárlar su içindä, çözerlär ipek ipliklerini (çekerlär) da sarárlar büyük masurlara, kalemnerä. İplikleri boyárlar türlü boya da sora dokunárlar türlü bezlär. Nasıl ama boyáárlar ipler Oguzlar? Büyük çaunnar içindä kaynadárlar çok vakit türlü aaçlar kabı ya kökü, nicä: Cüt aacı, nar aacı, meyin kökü, dut kökü, da çıkarárlar türlü gözäl boyalar: Sarı, sarılıt, sargış, kızılıt, kızış, gök, gökşil (gök-mavi), turuncu. Sora dokuyárlar düzennerdä, angılarna deerlär «Örmek», yada «Kozak», kurup onnarı dört direktän germelärlän baalı; uzadárlar ipleri da dokuyárlar taraklan hem mäkiylän, kullanárlar kergileri, ilmek, kılıç (İplik çekmää kendinä lüzımkan). Bürüncüktän dokuyárlar: Atlas, şayı, han-atlası, kızıl atlas, gök atlas, ak atlas, sarı

atlas, kara atlas; han-şayı, bek-asam, kara şayı, kızıl may, gök şayı; parça; paşşayı (Kırmızı ipek bezi); ipek bezlerdä işlemä dikerlär: dalgalı koraf, üzük gözü, koç buynuzu, karınca beli, kuş ayaa, kün-koraf, ay-koraf, sarı gül, ak gül, çinar gül, booday-dikiş, ulduz tamga. Hep boyalı bürüncük iplärlän işlemä dikerlär karı hem adam giyimnänä, baş kaplarna: Cerdä (Ensiz keptar), ipek çupan, kölmek, yencä (Ani karılar giyerlär ennerin üstünä dirsäädän), savkele (Karı baş kabı, donaklı paalı taşlarlan). Bürüncüklän donakláarlar döşekleri-yorgannarı, perdeleri, örtemneri, yapárlar astar giyimnerä, yastıklara. Atlılık beygirlerinä dä donaklık yapárlar hep bürüncüktän, hem dä taa türlü işlerdä kullanárlar bürüncük iplerni, bezlerni, bu onnarda büyük bir zenginnik!

Yaşáarlar ama Oguzlar taa çok büünkü günnän hem pak yarınkı günnän— olsun çörek hem süt, kumus hem koyun eti... Olsun neredä malları otlatmaa... Uşaklar da olárlar sansın kendileri, savaşmaa çok lüzüm diyl. Salt karılar ama bilerlär onun acısını, ani gelir adamnan tatlı yaşamının ardına bir çirkin zerä gibi, zeet gibi!

Açan ama olmáar uşaklar, olup ta ölerlär, insan kahırlanár pek, yaşayamáar onnarsız. Korku da alár ani Oguzun soyu-ogu kaybelecek, ihtiarlıkta olmaycák kim yardım etsin. Bu üzerä Türk-Oguzlarda çoktan bir masus adeet kalmış—«Uşak istemek adeeti», nicä deerlär burada «Bala keläva». Aylesiz, uşaksız aylelär tapılárlar Tängri-gökä, Hodaya, ki versin uşak, ki korusun saalını, ömürünü, ki uşak yaşasın çok, kismetli, varlıklı, girgin hem kavi, olsun gözäl. Bu istemeklerä görä uşakların aadlarını da koyárlar, nicä deycez: Torsın (Dursun), Utemir (Oldemir), Ulyär (Ol adam), Kıltaş (Geltaş), İştugan (Eşli duuan), Kilbars (Gel tigr), Aydari Aznakay, Maltabar...; kızlara da bölä aadlar: Aşnabike, Aşnacamilä, Aykız, Ulduz, Çiçak, Gülkız, Gülsarı, Kızılsarı, Aynäkız, Naalı, Benä...; ama küçük uşakları naazlandırárlar—Kuzıy (Kuzucuk), Kulıy (Kulicik), Karatay... Neçin uşaklar olár

ama, kircılar bilmeerlär. Duuer onnar yurta içindä dä, dışarda da, kırda da, bayırda da, kamyşlar arasında da. Karı zooru duyup, er aaräär, bulär nedän tutunsun ellerinnän ki ayakça durabilsin döşeli bişeylän bir erin üstündä. Belliki, acısı pek büyük, karı tırmaläär, zavalı, çıkär demir ellän gibi bir aacın dirääni, dalını, bir taşın mı köşesini, faläär, kemirer kamyşları, pelinneri, kumnarı... Ne razgelirsä, ki dayanabilsin da getirsin dünneyä o küçücääni, angısı sormäär, yol açär kendisinä zoorlan geler insanın arasına da zeedeleer senseleyi, doldurär ölmüşlerin erini, uzadär senseleleri ileri dooru, girip onnarın uzun kervanına...

Biler mi bu Oguz senseleleri, nänı gider onnarın keravanı, angı dalgaları taa aşacıklar da angı kenarlara çıkacıklar, taa ne erlerdä otladacıklar mallarını, angı senselelärden taa karşılaşacıklar yada düüşecekler?

Biler mi onnar, nasıl gösterecek bu halk çok üz yıldan sora, nasıl aadlar taşıyacak, nasıl lafedecek, nesoy zanaatlar hem adeetlär kullanacak, ne erlerdä hem nicä yaşayacak? E, yok nändan bilsinnär. Şindilik salt bir isteyiş duygusu, taa da iy yaşamak için düşlär umutläärler bu yurtaları, kurenneri Ortakı Aziyanın gökleri altında...

...Çok vakıt geçärdi şansora da bu eski kervan geri brakardı zamannarını, Oguz-han haliz dä ani çok yaşadıydı, derin ihtiarlaadan. O uygun düüdtüydü Bagdad Halifeliinä karşı etişip askerlerinnän taa İsfahana da kestirip arabaların kefini kaplamaa Ortakı Aziyanın kırlarını hem çevirmää Türk insannarını islam dininä.

Oguz-hanın ölüsündän dä şansora vakıt geçtiydi, geçtiydi onun altın asiri, sansın daaldıydı bir büyük düş gibi, girdiydi legendalara... Şindi Oguz hanı çok anärler bu Oguz insannarı, zerä ondan sora gelän hannarın aralarında, beklerin

aralarında hep kavga, hep düüş gider, annaşmak yok. Zoorlar da insanın sırtına asılrlar.

Salt 900-cü yılların başlantısında, açan ayırıldıydı beklerbeki asker-başı Eträk da hanın erinä taa çok o kullanardı devleti, işlär biraz uslandıydı, Oguz askeri genä kuvetleştıydı. Da açan Hazar Kaganı istedi yardım Dnepradaki Peçeneklerä karşı, Oguzlar genä ensedilär bu eski duşmannarnı seftä çıkıp Urusların kırlarna yakın, hem ortaklaşp onnarlan cenk işindä. Eträkin kuvedi taa da pek büüdü. O yaşäär kendi konaklarında zengin hem tantanalı. Ordu bölmelerin hem il bölmelerin başları beyleri—onun inan yardımcıları. Onun elindä hepsi, bütün Oguz devleti. Koyulma eni han, Yınal-Küçüü,—yufka, kuvetsiz, sözsüz adam—sade, ki olsun devlet başı adeet için bare. Hepsini işleri ama götürer, bitirer o, Eträk, Kataganın oğlu, Kaygoguz senselesindän, hem devlet fikircisi Akılkaç-ozan hem dä devlet tarhanı Baymırza. Büük cuvaplı işleri kararlamaa deyni, topláárlar Divanı, Etrekin izinidä gözä.

Yabgu-han hem bek-beylär ama çorbacı bütün Oguz ilin üstünä, insanın üstünä, da yaşäärler ortalık erlerdä. Onnara deerlär «iç-Oguz», kırgezän insannar ama yaşäärler kenarlarda kırlarda da onnara deniler «Tış-Oguz». Bu iki türlü Oguzların arasında denklik yok, çok kerä aralarında düüş tä olár. Var ölä zenginär, ani tutárlar onar bin beygir, üzär bin koyun, çokar yurta, ev, karı, çok geniş kırlar, bütün kurenär kullanárlar. Var ama çok ta fukarálär, ani dilenci gezerlär, bir parça çörek isteerlär. Var kullar, angıların çorbacılar satárlar panayırlarda malı gibi. Çorbacı hastalansın, kul-karılar, kızlar hem adamnar bakárlar onu, düzüp masus şatra bir tarafta, kurendän dışarı. Hastalıklar sa pek ulaşkan—holer, çuma, çiçek bozumu... Ama hastalansın kul, çırak, yada başka fukarä, onu sıbıdárlar kurendän uzak yaban erlerä da kaçárlar ondan.

Oguzlarda eskidän kalma taa var ölä denilän soy-senselä demokratiyası: Cuvaplı işleri kararláarlar «Bütün kurallan», hep bir Oguzun var dooruluu karşı gitsin kararlara, diyşirsin onnarı; közerkän daava keseri, ama ölümä düşürmää deyni kabaatlıları, o lüzım toplasın sıradakı insannarı da onnarlan barabar kararlasin. Her biri dä var nasıl o küzerkän maskara etsin türlü-türlü hiç bir cezasız.

Eträk tutár bekleri elindä bütün dä kuvedi devlettä, hem kendisi atılmaz olsun Yabgu-han, ama bunun için o lüzım taa kaviletsin baalantıların başka sesnelä başlarınnan, başka da devlet hannarınnan. Da onun gözündä bu üzerä durár İtildeki Bulgarların hanın-yıltıvarı Almus, ani Şilka yıltıvarın ooluydu, Şilka da «Slavların kınazıymış». Eträk ilkin verdi bir kızını Almusa arvatlık. Kayıl islamı da kabletsin, bileräk, ani Almus isteer islama geçirmää bütün halkını.

Oguz başları bilerlär, ani poyrazlı Bulgarların yıltıvarı düşmannı hazarlarlan, hem ani ona lüzımyardım. Hazar Kaganı ensemişkän bir kerä Almusu, almıştı onun kardaşını hem birär-birär istär Almusun kızkardaşlarını kendisinä arvatlık. Da Oguzlar oldular ona ortak, zerä şindi onnar da düşmannık ederlär hazarlarlan, onnarda bulunár Oguz askercileri esirliktä, angıların Hazarlar kavradıydılar bunnar geri dönärkän Uruslardan. Bulgarlarlan birlik olmaa da kurtarár Oguz başlarına, aristokratiyeye haliz Eträkä, angısı Bulgar güvesinin, Almusun, örneenä görä esapleer ki faydalı olur tutsun Bagdad Halifeliin tarafını Hazarlara karşı, ama bu iş diyl kayıl Yabgu-han Yınal. O düşmannık tutár Harezmä hem bütün Bagdad Halifeliinä.

IV

BAGDADTAN

YOLCULAR

«Oguzlar uslu, çokluk hem kavi bir halktır»,
_yazacak sora bir Arab yolcusu Ahmed İbn-Fadlan,
geçip Oguzların devletindän 10-cu asirin başlantısında.

Bir erken ilkyaz günü, leleklärlän barabar, bir haber dä geldi Eträkä Bulgar yiltıvarından Almustan. Güvesi bildirer, ani o yollarmış adamnarnı Bagdada tekliflän ki halife yollasın ona bir missin da kabletsin onu islama hem yardım etsin kaldırmaa Nir kalä Hazarlara karşı.« Hem yalvarırım, kaynat yardım veräsin benim yollanmalarma geçärkän Oguzistandan,—yazardı Almus haberindä,—imeliklän kiracıylan»...

İlkyaz taa erkendi, açan Bulgar yollanmışlär peyda oldular Yängikentin semtlerindä ilerleyäk Bagdada dooru. Bulgar yollanmışların başı Abdallah annattı Eträkä, ani örümüşlär burayadan 80 gün!

Taa da 70 gündän sora bu Bulgarlar etişerlär Bagdada yaz ortasında, pek zoor dayanıp oradaki büyük sıcaklara. Halife islä kabletti onnarı, ikramnadı sesledi Almusun teklifini; Abdallahın annatmasına görä, da adadı tamamnasın. Bilip ama, ani Oguzların beklerbeki Eträk hısımını Bulgar yiltıvarınnan, düşündü kaçırmasın bu razgelişi ki, yollayıp Missiya Bulgarlara, hep bu zaman Eträki dä çevirsin islama geçärkän o erlerdän. Bunun için o yolláar Eträkä haber, diyl Yabgu-hana, ani gelän yaza, ya da güzä, onun adamnarnı geçeceklär Bulgariyeyä dooru da kabletsin islä onnarı, fayda da çeksin kendisinä «dooru dinä geçip». Eträk söledi bu işi Yabgu-hana, ölä maamilä-surat. Devlet başı azetmedi, ama kayıl oldu tez.

Bagdadta tä hazırlanár bu missiya, şah divanında annaşmaklar gider, kimi baş koymaa, nelár yapmaa o uzak topraklarda. Koyuldu tä Susan-ar-Rassi missiya başı, bir ürenmiş adam da Ahmed İbn-Fadlan tefterci koyuldu. Da yollandı bu missiya Bagdadtan uzun yola 920-ci yılın yazı ortasında. Yol geçti Rey kasabasından, sora Nişapurdan, Buharadan, sora suda Amu-deresindän yukarı taa Horezmin merkez kasabasınadan, Käsadan, ordan da, kışlayıp, onar ilkyazın zoor geçip Ustyurt kumnarını, etiştilər Oguzların memleketinä, «Çokluk hem kavi halkın» erlernä. Bu missiya bir büyük kervandı.

Eträk erä onnar tutárlar birär yol göstericisi-kılavuz, kervan-geçirän. Bu kervanda izmet eder bir dä başkırt musulman.

Eträk yolladı askercileri karşılasınar bu missiyeyi da geçirsinnär kervanı onun kureninä. Ama kervanı ilkin getirdilər Yabgu-hanın konaklarına, angısı kabletti musafirleri pek kaskatı hem fodul. Bagdadta bilärdilər, ani bölä olacák işlär, hem dä ani Oguzlarda, buralı adeetlerä görä, lüzim olacák yapsınar çok baaşış, halife haznası, kolvermişti çok paalı baaşışlär: Paalı parça hem ipek giyimnär, çadralar, paalı halatlar, şalvarlar, kalpaklar, çizmelär, türlü kuyumcu işleri, türlü meyvalar, hem başka işler dä—hepsini getirärdilər kervanda, böläki, hırsızlara yolda çıkıp önnerinä vardı ne soymaa, askercilerä dä vardı ne korumaa. Elbetki, bu baaşışlerä onnar da esapláárlar kabletsinnär karşılık baaşışlär—paalı derilər buralardan. Da tä missiya başı Susan-ar-Rassi serdirer Yabgu-hanın önünä türlü paalı baaşışlär —bir gercik kaftan altın tellän dikili, bir top dokuma pay-baf, ekmek çörää, üzüm hem ceviz.

—Şanlı Yabgu-han, —danışár Susan,—bizim üsek halifedän seläm sizä hem çok ömür!

—Saa olsun,—suuk dedi Yınal han da iildi birüz salt adeet için.—Benim evlerim olmasalar yırak buradan divandan, bän, mıtlak, getirirdim sizä koyun kurban, nicä bizdä geçer, hem dostluk baaşışleri, ama, ölä, afedin!—deyip, han çıktı da gitti, izmetçileri dä ardına taşıyiverdilär Bagdad baaşışlerini.

Kervancılar kırık üreklän, ama yok näpsınnlar, yollandılar ileri dooru, bak şindi kılavuz onnarı geçirärdi Eträkin konaklarına. Ama ertesi günü yolda karşı çıkâr onnara bir insan yırtıklı, zabun, bir lafta, zavallı. Bir dä sık yaamur çektiydi. Erif durdu yolun ortasında.

—Durgunun!—Baardı o kervancılara.

Kervan birdän durgundu erindä, makar ani çokluktu da kolay diydi durgunmaa ama yoktu näpsınnar—Yabancı memleket!

—Biriniz bülä geçmeyecek!—dedi genä bu erif hiç bakmayıp yaamura.

—Biz duşman diyliz, zarar yapmaárız,—sakınarak danıştı Susan,—biz sizin közerkänin dostlarıyız, da ondan kayıllık kablettik! Yınal-han da kolverdi bizi...

—Hm, kim o közerkän, okadaradan? Sıçarım bän onun sakalina! İstärsäm, bir dä izinini kabletmärım, o bizi lüzım seslesin!

Hepsinä bir fasıl geldi, titsindilär dä korkudan bu adamcın önündä.

—Ölä, ama ne isteersin sän bizdän, kardaş?—kıyıştı desin missiya teftercisi Ahmed Fadlan.

—Nesoy kardaşsınız siz bana? Sizdä var, bendä sä yok! Pakand verin!—hızlı baardı erif sallayrak kollarnı sansın çekişeräk.

Ona tez verdilär ekmek, o da birdän çeketti imää hep üfkeli, olup bir tarafa, yaptı nişan geçsinnär.

Kervan yollandı. Erif tamah-tamah daläär ekmää hem bakâr bu çokluklu kervana, şaşarak bekim, nasıl o, bir kişi, dugruttu koca kuvedi...

Taa iki günnük yolu geçip, kervan durgundu beklerbekin, Eträkin, konaklarında. Tä erleştirdilär tabura, aullara kimi malları, beygirleri, kimi insanı. Eträk çok taa yalpak kabletti bu musafirleri. Kırıcıların adeetlerinä görä, o koydurdu halifecilerin hatırı için masus Oguz yurtası, ki dinnensinnär orada, getirtti bir sürücük tä koyun, ki kendileri kessinnär da hazırlasınнар imää, nicä isteerlär (Bak, Oguzlar koyunu saplamáarlar, kan döktürmeerlar, ama bir tokmaklan buynuzlan arasına urup aktarárlar, sora soyup parçaláarlar). Musafirlerä izmeteder Eträkin kul-karılar, çıraklar, angıları çok var bu asker-başın büük evlerindä. Tä onnara beygir dä getirerlär, ki atlı da gezinsinnär, istärselär. Eträk çaardı kendi evdekilerini dä, amucasının da oollarını, pişirtti çok koyun da kurdu büük bir konuş Bagdad yollanmışların hatırına. Susan-ar-Rassi daattı buradakılara türlü baaşışlar.

Konuştan sora Eträkin karısı (arvadı), Uzunboy-hatun, aldı birüz yaanı hem süt, baaşış emişlerinden hem tatlı pişirmelerdän birüz, çıktı evlerdän dışarı yaban kırım içindä, kazdı bir kuyu, gömdü, ne getirdi, da dedi: «Bunnar raametli Kataganın, Eträkin bobasının, baaşışleri, ona getirdi onnarı arablar».

Gece Ahmed Fadlan bir talmaçlan girdi Eträkin yurtasına. Eträk oturardı. Fadlan verdi ona bir kiat Bagdad zaabitindän Nazir-alHaramidän islamı kabletsin deyni hem dä baaşış 50 dinar, üç miskal muskus, kırmızı derilär, iki çift Merv kasabasındakı ruba. Onun karısına da verdi baaşış bir paalı döşek örtüsü hem bir dä zengin üzük.

Eträk, tanışıp Arab zaabitin teklifinnän, sansın kızıştı birdän-birä geçsin islama, da alsın bütün kuvedi Oguz devletindä kendi elindä, kestirsin eski demokratiya sıralıklarını eski senselä sıralıklarını. Ama aklısına getirip, nicä Yabguhan Yınal-Küçüü kabletmişti saklıda islamı da az kalmıştı Oguz beyleri fırlatsınнар onu devlettän dışarı, düşünüp durgundu.—Bän sizä cuvap vermeycäm,—Dedi

Eträk,—Siz dönmeyincä Bulgaristandan. Ozaman da yazırım kiät padişahınıza bu iş için. Hem dä bän lüzüm toplayım kurultay da sorayım kayıllık.

Eträk taa erindä başladı çıkarmaa üstündän kendi giyimnemi da giymää Arab baaşışleri. Üstünkü rubanın altında o giyimniydi bir eski, şansora yırtıklı anteriylän, zerä Oguzlar altıncı rubalarını taşıyárlar taa yırtılınca. Da tä, o giydi bu eni Arab rubalarını musafirlerin kâr önündä, yoldu sakalını heptän, da kaldı gözäl bir genç olan, haliz bir padişaa gibi. Fadlan metetmek laflarlan yapındı, ani mayıl olár, da, verip ev saabinä taa baaşış—Ruba, üzüm, ceviz, kuru birer, darı, iildi da yollandı kafadarınnan çıkmaa.

—Kervan dursun erindä,—Yavaş dedi Eträk,—Cuvabımızı bekleyceniz.

Missiyacıları bölä haber pek kahıra düşürdü.

Bir gündän sora Eträk topladı kurultay.

—Hakına, bunlar Arab padişaanın yollanmaları Bulgar yıldıvarına, benim güvemä Almusa Şilkii-Ogula da düşmeer bana kolvereyim bu kervanı sizin kayıllınlınızı sormayınca. Hem onnar teklif ederlär bizä islami kabledelim, istärsäk.

—Biz nekadar yaşáarız,—Hırıldadı Tarhan Baymırza, en zengin onnarın içindä, ama topal, bir gözü kör hem dä kuru elli çolak,—Bizim dedelerimiz dä, görmedik taa, ki buralardan geçsin elçilär. Bunnar ama, olmalı, isteerlär padişaaın izinindän bir şalvirlik yapmaa da kalktırmaa Hazarları bizim üstümüzä?! İslam o sade bir tuzaktır. N

Bunnar nasaatlaşarkan burada Fadlan koymuştu saklıdan bir kulakçı seslesin, ne sölenir onnar için. Da açan Baymırzanın laflarını işittilär, Arablar heptän kıpıttılar.

Baymırzanın lafları kuşkulandırdılar kalan oturannarı da.

—Dooru, dooru!—Baardı hepsi, Eträk canında kayıl diydi bölä şüpeyä, ama açıklamäär kendisini.

—Biz lüzim islâ düşünelim, nâpmaa bu sündükleri!—Kızdı Baltız, soy başlarından biri.—Şindi, onnar bizim aucumuzdaykan! Sora zerä gelmesin sıra korkutmaa yabancıyı o bayır ardındaykan şansora, nicä var bir söz!

—Ne çok düşünmää? _ Alatladı Baymırza genä.—Alalım onnardan hepsini, ne götürerlär, elçileri keselim ikişär parça, ama insanı hem malları esirlää alalım! Onnar bizim duşmannarmızdır, barabar o Horezmli köpeklärlän!

—Yok, Baymırza, taa iy olur verelim onnarı Hazarlara da kabledelim onnardan bizim askercileri, ani tutnak orada,—Kayıl olmadı Yınal-han.

—Diyştirelim başa-baş.

—Oglar, —Danıştı şiretliklän Eträk,—Var ölä masus sıralık devletlär aralarında, ki yollanma, zerä başka türlü biz gücendirecez bizim iy komşularımızı da, Bulgarları.

Çok annaştılar, çekişfilär bu Oguz başları, taa bitkidä kararlayınca, kolversinnär artık o kervanı Bulgaristana bir zararsız. Da diył ani çevirsinnär Oguzları islama, ama kendi derilerini bu Arablar gücülä kurtardılar, şükür oldular, ani tã ayaklarını taşıyacáklar buradan.

Eträk tã genä ensedi hepsini, yaptı istediini da razıydı işinã. O izin verdi adamnarna tedarıklasınnar kervanı yolculuk işlerinnän. Ertesi günü kervan yollandı poyraz taraflarna dooru. Geçirmää bu musafirleri yollandı kendi Eträk alıp bir çokluklu svita yanına. Kervan ilerleer pek yavaş, da onun için Eträk bulär kolay türlü işlär göstermää, bu musafirlerä, nicä kâmil becererlär Oguzlar atlı gezmää, ok atmaa yaylan, kâr kır avcılını da gösterer. O kendisi ba rüzgär gibi gidärdi atlı o gök beygirindä bir uçan kaaz gibi, da geniş gerer o demir yayını da kolverip oku hızlandırär beygiri onu etiştirmää başka oklan... Sora o selemneşti elçilärlän, dedi onnara «İy yol», genä yolladı seläm güvesinã da döndü geri Yaganda deresindän.

Kervan ilerledi Yayık hem İtil derelernä dooru...

Geri bu kervan geçti ertesi yılın, 922-ci yılın, güzün.

Sora geçmedi çok ta işidildi, ani o ürenmiş erif Ahmed İbn-Fadlan yazmış hepsini, nelär olmuş hem görmüş bu yolculukta, haliz Oguzlar için yazmış çok işlär, nasıl o onnarlan buluşmuş, görmüş, tanımış yaşamalarını o zamannar. Bekim bu yazılar etişecek çok soradaki zamannara, Oguzların uzak evlatlarna? Kim bilsin!

V

BOZUŞMAK

« Üç Oguz hanı bozuşup ayrıldılar da üç pay
bölündü bu çokluk Oguz halkı...» («Oguzname»).

Bagdad elçilerin gezisindän sora geçti bir parça vakit. Oguz devleti başladı kalkınmaa genä, düzgünnemää. Eträk düşürttüydü Yımal-hanı ordu beklerin yardımınnan da kendi oldu yabgu-han. Girgin hem sınaşık asker başı, Eträk taa da pek kaviletti bulgarlarlan birlii Hazarlara karşı, hem dä karşı durmadı Arab Halifeliin uruşmalarna hazarlarlan—«ko ezsinär biri birini »,—düşünärdi o, —«zerä ikisi dä onnar Oguz ilinä hatalıdır».

Bulgarlar da birkaç kerä düüştilär hazarlarlan, da Oguzların yardımınnan ensedilär da kestirdilär hazar kaganın kefini istemää onnardan vergi, Almusun da gençecik kızlarını ona arvat, hem dä kösteklemää onnarın alış-verişliini başka memleketlerlän. Da bundan sora oguzlar hem bulgarlar tä pek uygun komşuluk götürerlär, uruslarlan da iy komşuluu başláár oguzlar. Eträk bakmadı ona, ani bulgarlar artık kablettiydilär islami, oldu onnara hep kerä yardımcı.

Hazarlar ama bir nedän sora başladılar saklıdan hıstırmaa Oguzların üstünä Kıpçakları Yırtış kırlarından, angıları hep türk senselesi, ama çok taa geri kalma, yabansı bulunárlar. Da te, bir ansızdan kıpçaklar peydalanárlar oguzların arkasında, da bu uslu senselä seftä uruşár taa bir duşmannan, bu yaban kıpçaklarlan, ama, nicä deerlär koyusu taa ilerdeymiş, bak sora onnar olárlar oguzların, nicä dä urusların, en fena duşmannarı. Düüş oldu Turgay kırlarında 946-ncı yılda. Eträk, bu kavi devlet adamı, düşer kıpçak topuzundan, ama oguzlar enseerlär kıpçakları bu sefer da urárlar onnarı geri. Bu yaban ordular gittilär, kaybeldilär ölä hızlı, ani sansın hiç

olmamıştılar buralarda da çok vakit hiç göstermedilär kendilerini. Bu ama salt bir ilk denemekmiş...

Oguzların bölä zorlarını görüp, Üülen tarafından Horezmin şahları o eski duşmannar, o Ganzevi şahları, başláarlar genä el kaldırmaa Oguz devletin üstünä— ilkin Mahmud Ganzevi, sora da Alp-Tegin-şah. Oguzlar ama karşı durdular çetin, haliz açan, birkaç Yabgu-han diyšildiynän, kuvedä tä çıktılar iki kavi senselä: kayıg hem bayındur. Bu iki senselä çekilerlär bir köktän, Kamhanın senselesindän, angısının oolları etiştilär tä, da kullanárlar oguz ilini, kaviledip hem zeedeleyip herkez kendi senselesini.

Yabgu-han şimdi bulunár kayg-oguzların başı Kayg-han, onun baş-asker-beki, Aznakay-bek, devlet fikircisi dä İysäntug-baba. Bayındur-han oldu yabgunun ilk devlet yardımcısı, közerkani. Hepsi ku başlar uygun götürerlär devlet-il işlerni, memleket tä çıkár belli üsek uurlara, da gene bir «altın asir» gibi gidär 10-cu asirin ikinci yarısı. Düzüler baalantı Rus devletin kınazınnan Svyatoslavlan hazarlara hem bulgarlara karşı; oguz askerleri pay alárlar onun cenk seferlerndä 964-tä, 965-tä, 966-da da hazarları daadárlar heptän bulgarların eni hannarnı-yıltıvarlarını da uslandırárlar, iyilderlär. Açan ama Svyatoslav Vizantiyeyä sefer yaptı, Kayg-han yollamadı askerini ölä uzak erlerä, zerä burada yakasında durardı horezm-şah hem dä kıpçaklar. 972- dä ama oradaki Peçeneklär ansızdan hem hayınca öldürerlär Svyatoslavı. Ozaman oguz askeri tez çıkár yardıma eni kınaza Vladimirä Peçenekleri barabar.

Bagdahlılar, horezmlılar durmáárlar haylak, hep yolláárlar dervişlerini oguzların arasına da avalandırárlar gesinnár islama. Da oguzların bir payı kablederlár islamı da olárlar Halifeliin din insannarı. Bunnar kınık damarıydı, onnarın başı Selçuk-beydi, Dukhanın oolu; o kendisi geldi bu fikirá, ki kabletsin islamı, hepsini insanını da musulman yapsın, da Bagdadın hem Horezmin yardımınnan kavrasın kuvedi Oguz ilindá. Bólá esap yapárlar şahlar da, řeyhlár dá ki butakım kaplasınnar Oguzistanı da daatsınnar islamı Búük Kırın bütún geniřleriná. Samanidlár bunu çoktan bekleerlár; bu «dönmüş» oguzlara da birdán dedilár «islami-selçuk-oguz», sora da salt «selçuk». Ama esaplar çıkmadılar, zerá Kayg-han hem Bayındur-han ensedilár Selçuk-beyin askerini hem Arab-Horezm yardımcılarını Ozaman Selçuk-bey kaldırdı insanını da geçirdi onnarı Amu-Derenin öteyanına, Horasanın içiná, kendi dá oldu Bagdad Samanidlerin vassalı, sora da yabgu bu erdá. Burada kalan ama oguzların en ooyu etin tuttu senselá adeetini da dedilár-kestirdilár: «Biz hakoguzuz, hakına, aslı oguzuz, biz dönmeeriz!»

Yırtış kırlarından ama kalkınmaa bařláár kıpçaklar bütúnüná, da geçmää buyanı Sır-Dereyá dooru. Bólá iřlár görüp Kayg-han, hem bilip, ani bu eni gelmá komşular brakmaycáklar raat oguzları, karşı da durmaa zoor olacák iki parça olunmuş halka, düşündü ki taa iy olup kalkınmaa, çıkıp-geçmää Yayık hem İtil derelerin kırlarna hazarlárların hem eski bulgarların erleriná dá, da kurtarmaa insanı, malları hem tedarlıkları.

Bayındur-han ama kayıl diyl, o kalacák da savařacák annaşsın Kıpaklarlan, yada göçecek insanınnan Azerbaycana. Pek zoor hem kahırlı zaman saptı tá oguzların üstüná—kardaş senselelár ayırılárlar, ana yurtluunu brakárlar, kışlakları,

kasabaları—Kimä? Başka kırcılara geçer Bük Kırın bu kenarı. Bizim kervan da genä yollanár Gñnbatısına... eni yola, urus kırlarna...

Selçuk oguzları ama başladılar ilerlemää, kavileşmää da üstün çıkmaa, üüşüp enseerlär Ganzevileri da kaplárlar Horezmi, sora İrani, Kavkazın bu taraflarını etişip Küçük Aziyanın içinä taa da düzüp koca bir devlet, Selçuk devletini, genişlenip sora taa Afrikaya, Nil deresinin kenarlarından. Sora Küçük Aziyada onnardan düzüldü Türkiye—osman padişaalı.

Horasanda kalan Oguzlar türkmen oldular, başkaları da Azerbaycan oldular. Onnar da, bunnar hep islami kabletilär sora.

Hak-Oguzlar ama dönemedilär islama, dooru oguz kaldılar da geçtilär Yayık hem İtil derelerini, ama pek zor: Kuru otları doldurulmuş tulumlar, çuvallar üstlerindä, Don deresinin kırlarına.

...Oguzlar... Üç pay oldu tã bu eski hem çokluklu halk... Olur mu ama karşı gelsin onnar genä? Tanıyıp mı onnar biri birini? Görürüz ileri dooru.

VI

HAK-OGUZLAR

Gücenmä, Urus komşu, ki bu erlerdä mallarımızı

Hem senselemizi bakırsak birüz. Hem sizä dä yardım

Oluruz. Çal, kauşum, çal...

«Slavlardan üülen tarafına, o kırlarda gezerlär sürülerinnän, şatralarınnan hem yurtalarinnan Oguzlar...»,—Yazdıydı Arab hronikacısı Massudi.

Haliz dä ani, ordan orayı gezeräk bu eni kırların içindä, uygun er aarayrak, hak-Oguzlar tä erleşerlär Don hem Dnepra derelerin aralarında, urup Peçnekleri Günbatısına dooru taa öteyä .

Kırlar geniş, otlaycak gür hem tavlı, sürülär-hayvannar, hergelelär sayısız, daanık otláarlar yakar güneşin altında sessiz, salt «Aurt-aurt» işidililer üsek otlar içindän... Diyl pek yakın biri birinä serili yurtalı, kibitkalı, şatralı kuren-aillär uvada açıқта, derelär boylarında. Bu kırlarda su var çok, erlär bereketli, çok derä hem derecik açlakları, çukurlar, otlaycaklı yamaçlar—Yaban otlar negaralıktan hem tikenni gürlüklerlän karışık. Azak hem Kara denizlerin boylarna dooru ama kır olár taa düzlük, sora da başláar türlü geniş limannar, kuru da kumnu erlär.

Makar ani Oguzistanı brakıp buyanı geldi. Oguzların salt bir payı, Hak-Oguzlar, senselä ama çukluktu. Arabalar, kuru otları doldurulmuş deri çuvalar üstündä baalı biri birinä, geçerdilär Dnepranın da öteyanına, Ros deresinin kırlarında da erleşärdilär. Oguzlarla beraber geldi Emba deresinin kırlarından o Peçneklerin dä bir payı, ani Oguzlara karışıklılar. Yaşamak gider,—Kır-hayvancı yaşaması: Eski adeetlär, zanaatlar, savaşmaklar. Kasaba bişey burada yok taa, kasabacı Oguzlar kaldılar orada Oguzistan yurtluunda...

Kaç yıl oldu şansora burada yaşáár bu Hak-Oguzlar raat hem uslu, Uruslarlan İy komşulukta da ıhtırárlar mallarını, aylelerini, düzülerlär genä bir kendibaşına senselä-birleşmesi, kendi eni yurtluunnan, angısını sevdilär şansora, baalandılar ona bütün üreklän! Sade te o «Eski» Peçneneklär uslu durmáárlar, hep üüşerlär Oguzların da aillernä, Urusların da küylernä, kasabalarna. Geler sıra düüşmää, onnarlan, Uruslarlan ortaklaşmaa onnara karşı, asker-ordu toplamaa, düzmää, ordu beyleri seslemää, pelivan batırlara dayanmaa zoorda. Don derenin gündüusu tarafında Hazarlar yufkaydılar, daanıktılar, bak ne zamandan faladıydı onnarı Urus kınazı Svyatoslan 965-tä, kendilernä birtaa gelmedilär. Ama Yayık derenin öteyanından bir büyük sel gibi gelärdi şansora Kıpçaklar, Oguzların eski kır duşmannarı, da üüşärdilär aillernä, mallarına. Burada Uruslar dedi onnara «Polovtsi». Bunnarlan taa zoordu düüşmää, onnardan kendi Uruslar da sakınardılar. Başka taraftan nicä dä olsa, kır-hayvancılık yaşaması pek sertti burada da, insanın eceli kolay diyldir, hep her taraftan, açıklıktan fena aman vardı kolay gelsin onnarın yaşaması dışardaydı, yollardaydı. Bu insannar hep bir durmaz yolcu kervandı...

...Bir Hak-Oguz küy-aili. Yurtalarda, şatralarda karılar, ihtiarlar yapaa pakláárlar, deri işlerderlär, giyim düzerlär, imää hazırláárlar... Uşaklar dışarlarda kaçışár, oynáár hergelecik, düüşmek güreş, yumancak, «Kör-çöpüş»...

Adamnar, taa büyük çocuklar, kızlar, kırlarda hayvannarlan, hergelelärän savaşárlar. Giyimneri, niceydi ilerdän, ama birüz diyşildi dä bu eni erlerdä, zerä taa suuk olár—Taa çok deridän şindi: Kür-meşin, kara ya da boz yapaalı kalpak, kürk sargı, çarık; karılar giyerlär materiyadan fistan da, ani alárlar Uruslardan hem başka

komşulardan da, hem dâ uzun, belli kürk, çarık ta; uşaklar ama taa çok çıplak gezerlär, bu da havaya görä.

...İhtiar Saltuk-ata toplamış avşam üstü bir bölük genç olannarı da annadıp-üreder. Bu, üz yaşın üstünä Oguz dâdu, çok kırlar aşmıştı senselelerinnän, biralara etişincä, çok ölümnü kavraşmaklar geçirmişti türlü duşmannarlan.

—Saltuk-ata,—Danışár ona gençlär,—neredän biz çekileriz ba, ata-buba?

—Neredän? Elbetki, oyandan, Orhon deresinin boylarından, Altay bayırlarından, kırlarından!... Eski Aşuna Türklerindän, İstemi-Kaganın hem dâ Oguzhanın senselelerindän. Ee ne kavi batırlarmış onnar, kimsey onnarı enseyämäzmiş. Onnar ne büyük hem kavi memleket düzmüşlerdi oralarda, hem dâ çok düüşmüşlär Kitaylarlan, Eftalitlerlän, Perslarlan-Farsizlärän, Arablarla, Hazarlarlan da. Şindi tä biz, onnarın evlatları, kıpçakların beterinä burayı geldik, brakıp gözelim yurtluumuzu oyanda. Ama biz o islama geçmedik, dönmedik. Biz Hakoguzuz, aslı Oguz! Burası da oldu bizim yurtluumuz! Biz kouladık bu kırlardan Peçnekleri da oturduk erlerdä, da bizim bu erlär! Dünnedä yaşamak ölädir: Bizi öbürünün erini kapláár. Ne otlaycáklar var,—Helal mallarmızı bakmaa! Salt lâzım çetin korumaa bu yurtluu o tamah hem kinni Kıpçak hanından, Çagaydan. Köpek! Delermiş ordularını hep üstümüzä hızlandırár. Bu ilkyaz kendisi gelmişti, az kaldıydı kellesini kaybetsin, ama vazgeçmeer. Eh, o çiçek-bozumnu kara-püsür suratına bir nacak çeksäm, o sarkık ta mayızlan dolu şkembesinä bir sivri kazık itirsän da aadını başka işitmeyim! Dooru mu, gençlär?

—Dooruu! O bizim duşmanımızdır!

—Ama biz lâzım turalım dostluu Uruslarlan, ki, arkalaşıp, o duşmannara karşı duralım. Bän konak olduydum Kıyf beyindä Vladimirdä, tä diyl çoktan geçindi,—Ee, ne çok zenginnik hem kavilik onnarda, Tengri-gök! Şindi onnarın beyi Yarıslav,

Mudri deerlär ona Uruslar. Fikirli, ürenmiş hem girgin kınaz! Yurtluu korumaa lüzim, çocuklar! Burada siduudunuz hem büüdünüz!

Korunmaa duşmandan kalkınardı bu senselelär bütünnä girgin hem kavi pelivannarın kolu altında angılarna Oguzlar çoktan taa deerlär «Batır». Ve şindi bizim bu Hak-Oguzlarda korkusuz hem ensenmää bir batır aadı Oldan. Yaşları onun bir otuzun üstünä şansora, ama evli taa diyl. Boyu batal, arkaları bir çadır kadar; paņasına taşı siksın—Sıçkır, kolu da o aar topuzu erä ursun, —Batar için bir adam boyunca... Kuvedı artık büyük —Omuzunu koysun, topraa erindän kımıldadır, diyl azbuçuk! Hem iy ürekli, geniş duygulu, üfkesini kolayınnan çıkardamaz kimsey. Ama duşman dokunsun yurtlaa, o onu paralar!

Uslu vakıtta o zanaatlanár hergelä gütmesinnä hem dä ustaläär türlü siläh işlerni kendisinä, üreder gençleri güreşmää hem dä askercilää.

Bu Oldan-Batırın bobası, Uzordaş, yarı ömürü aştıydı gerää gibi. Herzamansa, varmış o da bir parça adam, ani dur desin duşmana. Oolunu sevä-sevää kaldırdı bir dev kadar, üretti silähları hem hergeleyi kullanmaa, yurtluu sevmää, onun için can vermää. Şindi o ooluna razı, ona dayanıp ihtiarlına girer.

—Kudretliysin, oolum Oldan! Bütün bizim bu Hak-Oguz senselemiz sana umut koyár bir zoor vakıtta.

Oguzların arasında hepsi bilär, ani Oldan-Batırın kardaş-dostu var, genç Batır Sumbat, emin dostu da Uruslardan bir Batır —Bacay. En inan ürencilerdän hem yardımcılarından da biri —Keskin fikirli hem şen bir olan—Karaca.

Oldan-Batırın anası, Benä-Hatun, haliz ana, uşak bakmasını pek sevär hem becerär, evi tutmaa hatırlı, lafi da uygun, ama gözleri yaş erdä, ooluna düşündükçä

sulanárlar, zerä çok onun da bir arvadı ona gelin, çok ta evladı baksın, büütsün... Ama da gencä-düüşä gidirsä, aman, Tengri-gök dönüp mü saa evä!... Mayıl da ama ona, hep örnek gösterer onu taa küçük uşaklarına—Delikannı çocuuna Altaya hem da genceçik kızçazına Naalyä. Ki olsunnar insan, ki olsunnar faydalı.

Kendi Oldan-Batır çok yakındı üreklän kardaşına hem kızkardaşına.

—Altay ba, sän o danayı sırtına kaldıra bilirsin mi? Sınaştır kuvedini hem cellatlıını, zerä yaklaşár o gün, açan ergenniini göstäresin lüzım olacák, bir belli girginnik yapasın da askerci hem adam sayılasın.

—Korkma, Oldan aga, geçennerdä ayıylan güreştim da asılladım onu!

—Ee, bölä esaba gelersin, kardaşım, sütlän kurumuş dudaklarından!—Gülümseyräk dedi Oldan da, gerip bir koca yay, kolverip etti oku bir yakın buludun uurunna.

Kızkardaşı da, Naali, hep saçını çözüp arkalarna kolverer, başına gerdan çembercik hep uydurár, kızlarlan da hep gülüşer...Hem lafçı, gevrek-gevrek güler, Altayı hep güreşmää çeker...Sanki ne duygular başlamıştı onun üreciini kuşkulandırmıaa?!

—Kızım, o ateş atlamaklara pek sokulma! Kavrır ansızdan bir atlı olan, kim olsa, da näbarız?—deardi hep anası, Benä-hatun.

—Evlenirim, anam...

—Vazgeç! Küçüksün taa, kardaşların, sendän büyük, taa evli diy! —birdän kestirärdi anası.

Kırda. Otlatmakta. Genç Altay atlı beygirdä çevirer hergeleyi dereryä dooru sulamaa üülen ortasında. Yannaşık onunnan gencecik kız Menevşä hep atlı. Onnar

oynaşárlar, gülerlär, koulaşárlar... Altay yapár túrlü atlılık çemrekliklerni, sora beygir kaçaaanda iilin kavráár erdän bir kuliyi da koyár yanına beygir üstünä. Menevşä şaş-beş olár onun girginniinä, beener onu hem sever. Altay annadár, ani ona lâzım bunnar hepsi, zerä tezdä o «Ergennik» denemeklerni geçecek. Tâ etiştilär dereyâ. Beygir hergelesi girip dereyâ birdän kalaklarını iilderlär da tamah-tamah içerlär hoşlu suyu.

—Bän yapacam en zoor girginnii-kahramannı, Menevşä, da beni sayacaklar bir taa ergen adam!

—Ergen adam!? Hi-hi...

—Gülmä. Bu olacák benim ecel saadım, bän olacam askerci, kabledecäm tertip, varlık hem dâ «Bek» aadını—Altay-bek!

—Altay,—Yalpak dedi Menevşä,—Ne islâ olacák!

—Ozaman,—Hep yalpak dedi Altay da,—Olacák nasıl evleneyim... Nicä ergen adam, annáársın, Menevşä?

—Evlenäsin?—Bozuma düştü Menevşä da onun tombarlak yanacıkları alma gibi kızardılar, kara gözçezleri dâ sansın yaşlandılar.

—İkimiz evlenelim!—Güldü Altay ona dooru da yamandırdı beygirini onun beygirinä.

Menevşä da ansızdan güldü, ama tez utandı da. Birdä, temrä uzaklında sansın toz başladı kalkınmaa, sora da direk gibi görünmää. Bunnar kuşkulandılar. Tâ sansın işidilär sıklık, baarış, ama görünmeer taa bişey.

—Kıpçaklar!—Baardı birdän Altay.—Haydaylım ailä tez!

...Hayın hem kinni minnet, Çagay-hanın Kıpçaklarını onun ordu-başlarından biri, Titsi-göz, üüştürer tâ genä Oguzların kırlarna, aillernä. Genä bozgunculuk, genä düüş. Hem bilmiş, kollamış Çagay-han, o yaban göçücülerin hırsız başı, nezaman

yollasın o kapıcı ordularını hem dâ o miskin Titsi-Gözü—Sıcak havalı bir güpägündüzdä, açan Oldan-Batır gitmişti Oguz askerinnän Peçneklerä karşı Urus Batırına dostuna yardım. Da tä hırsızçasına, Kıpçak orduları urárlar aillerin üstlerinä, tutuşturalar yurtaları, arabaları çıkarárlar genç karıları, kızları da sürüylän haydáárlar onnarı hayvannarlan bülä kırca Çagay-hanın konaklarına dooru. Burada kalár bozgunculuk, aalayış, toz-duman o soyucuların ardından gökädän kalkár. Adam tarafından evdä kalmıştı sade en ihtiarlar, elbet, karşı koyamadılar. Naali kurtulmuştu tez girip bir saklı kuyuya. Açan çıkıp ama o kuyudan, Naali hem anası girerlär yanarak yurta içinä, orada saplı mızraklan ölü yatár ihtiar ata-buba Saltuk-bey kılıç elindä.

Kahırın ucu yok. Dübüdüz bu Hak-Oguz senseleleri, annayıp, toplanárlar hep taraftan geçirmää eski bobayı bitki yola. Çok üfkä, acı, betfa-artık kenaradan taşár: Kimi acımaa, kızları mı, karıları mı bubayı mı?

Avşam üstü, tozlara görä, hepsi annadı, ani Oldan-Batır askerlän döner geri, mızraklar yukarda—Ensemişlär.

Yok vakıt ama sevinmää, yada kahır taşımaa, lüzım zavalıları esirliktän kurtarmaa. Oldanın başına türlü fikirlär gelärdi götürärkän dört demirçelik kalkanın üstündä, başka batırlarlan, omuzlarında ata-bubanın ölüsünü gömmää sapa kırdá buralı adeetä görä. O aalayışın, ayıflanmakların arasında, ani çıkardılar binnär insanın içindän gidärkän urulmuş gibi acıdan ölünün ardına, zoordu annamaa, nelär olacák ileridooru...

Çagay-hanın konaklarında şennik, gülüş, tamahlık karezlik—bak payolunár çalınmışları.

—Üsek han, taa çok mal alamadık, cezalama, başka kerä uurumuz taa iy çıkır,—Şalvir iileräk sırttı Titsi-Göz, saklayarak aslısını.

—Ozaman da payını görürsün! E kızlar nända?

—Kız pek alamadık, saklıydılar bulunmaz erlerdä. Aaradık, vakit ta kısaydı... bir bölcükä tã getirdik istärsän görmää...—Dedi bu ordubaşı da izin verdi getirsinär o «Miskin» Oguz kızlarını. İçyanna itirdilär bir bölük kız, angıları sıkılárlar korkmuş biri birinä. Aralarından ama ileri çıkár Gülyari, kara saçlı, gözleri mavi ateş saçárlar.

—Kolverin bizi, neçin burayı sürüdünüz, hırsızlar!

—Alatlama, gözelim, tezdä bulacan koyanı, —Bakıp onun gözünä güldü han.—Titsi-Göz, kızları sakla Kışalaya er altına da ko cadı-karıları göz almasınnar!

Titsi-Göz, yollayıp götürsünnär Oguz kızlarını saklı erä, döndü içeri, nãni gelmişti şindi hanın oolu İçkan, öbür ordu-başı Yası-Baş yalanarak kapsınnar onnar da bişey bu kalımdan. Han ama kısıdan bitirdi işi: Kavga konuş arasında salt kızışár. Han susup bakár yabanı gibi...

Aksakallar toplasıp fikirleşmää kararladılar yollasınar girgin Oldan-Batırı Çagay-Hana karşı, ki kurtarsın esirliktän Oguzları hem kapılmış varlıkları.

Şen hem arif Karaca bu vakit araştırmıştı hem ürenmişti hepsini: Nända saklı Oguz kızları; ani hayvannarı haydamışlar yakında bir kalenin aullarna, angısını koruyarmış Yas-Baş.

Oldan_Batırı baaladılar baş-bey kuşaannan hem verdilär ona eski Oguz-hanın bir kılıcını, angısını koruyardı aksakallar da verärdilär bir zoorda en girgin Oguz Batırına. O hazırláar askerleri düüşä. Topláárlar en kudretli gençleri, denemeklerä koyárlar, ayırárlar. Altay da geçer çoktan beklenmiş denemekleri. Tã o lãzım gezsın

atlı bir ürenmedik beygirdä. Düşürärsä onu beygir, çok askerä girmää! Bir kalın kazıkta baalı tepiner, atláár, kişneer o ürenmedik beygir, yaban heptän — Git tä yaklaş ona! Nasıl da baalamışlar onu? Altay çok kezledi, hiç uymazdı, ama birdän atladı tayın arkasına, sıkı tutundu elesindän hem sıktı ayaklarını şkembesinä; çatıydı ilmek geçirdi beygirin zotkasına da çekti kendisinä. Da çeketti o beygir deli gibi atlayarak kaçmaa kazının dolayında harman yapıp oralarını, yakın düşürsün Altayı, ama bu tutunár, düşmeer taa beygir dinincä da verilincä — bak pek istärdi bu çocuk ergen adam olmaa, asker olmaa!

Askerlär hazır. Olár adeet: Kızlar geçirer askercileri tikenni dallarlan düüp arkalarna, ki taa fena olsunar, sora da öperlär bir yanaanı da deerlär, ani bekleyceklär onnarı dönsünnär korkusuzluk için. Bir büyük ateştä kurban getirerlär Tängri-Gökä.

Aksakalların büyü deer bitkidä: «Kafaları kesin, duşman kanını sellän akıdın!»

Altayı geridän acılı bakışlan uzun geçirdi gencecik Meneşä. Sora yaşlar gözlerindä o topláár çiyenmiş güllü başçeyiini, ani pek paalı hep bir Oguz kızın üreenä.

Çagay-Hanın eraltında zından-kışlasında, neredä kapalı-saklı Oguz kızları. Burayı girer kendi Çagay-Han Titsi-Gözlän hem İçkannan, bakárlar esirli kızları. Han esap alár genä o kızı, angısı çakardı mavi gözlerinnän, yakardı kara saçlarınınan hem köredärdi biaz suratınnan, da kinni çirkin bakardı duşmannara, girgin çekişärdi onnarlan.

—Baaşla onu bana, büyük han,—tamah yalvardı Titsi-Göz.

—Yok, bana baaşla onu, boba,—sokuldu İçkan.

—O benim olacák, hem tezdä!—kestirdi han.—şindi gidelim konuşmaa!

Burada koklannar ko baksınnar dört gözlän!

Taş duvarlar aralarında, maazalı kemerlerdän, nişalardan, hep taraftan çıkár çirkin karılar gibi titsi koklannar-cadılar da iilerlär hanın önündä sırdarak taa da titsi. Çagay-Han çıkár, öbürlär dä ardına. Kapanár aar demir kapular da onnarın dışanda dikiler silähli bekçilär. İçyanda korkmuş kızlar bekleerlär ecellerni.

Koklan-cadı karılar alárlar ellernä birär fakela, sıravardı tutuştırárlar onnarı saklı ateştä, ani duvar içindä—Bu onnarın «Büülü» kuvedi,—Da çekederlär bir cendem keskin o kızların dolayında, nicä bir dünnä bitkisi...

Kızlar umutsuz savaşárlar korumaa, haliz Gülyäri. Ama tä kart cadı karı çekeder büülemää onnarı. Birär-birär o genç güzel kızlar erä düşüp-yatárlar uyutulmuş...

Görüp, ani kızlar büülenmiş, cadı nişan sıklık eder da burayı her taraftan sıklık ederäk peyda olár şeytan gibi adamnar da hepsi birerdä çekederlär taa da titsi oynamaa, kudurmaa, dartışmaa.

Birdä, cadılar durgundular ansızdan: Duyárlar yabancı insan kokusu, hazır hızlanmaa eni kurbanın üstünä. Aar demir kapular birdän açılárlar da peydalanár bir dev gibi büyük hem kavi Oguz Batırı Oldan bu eraltındaki mindar topluntunun arasında. O kurumnu, girgin hem gözäl. Cadılar, «Şeytannar» hızlanárlar onun üstünä, ama o cellat hem çemrek düüştä, onun kılıcı hiç şaşırmaár da «şeytannar» düşerlär hıştır gibi, kaçıp saklanárlar. Ama cadılara bişey ilişmeer, onnar hep diyerlär fakellarınnan o saklı ateşä, alıp eni kuvet, verilmüz düüşmerlär Oldannar hem büülerlär onu da. Oldan başláar duymaa uyuşukluk da onun düüşü yavaşıyár. Bunu ama esap alár onun dostu Karaca, angısı bir kerä bülä brakmazdı Oldanı yalnız bir

saklı erdän siyr edärdi da gördüydü o bütülü saklı ateşi, da bir kılıç çakár o deläa da bozár onu, saklı ateş bir uzun dil gibi kurtulup çıkár da gider yokolár! Cadılar kaybedip bütülü kuvedini olárlar bir sürü garga da kuvetsiz baarak uçárlar.

Kızlar büüdän kurtulup kendilernä gelerlär da, görüp Oldanı hem Karacaydı, diz çökerlär onnarın önnerindä. Karaca dalgalı üreklän kaldırär onnarı, ki çökmasinnär hem dä Oldanı da savaşár kendisinä getirmää. Yaklaşár Gülyäri dä, görüp yakından Oldanın gözelliini heptän mayıl kalár. Oldanı da kızın ateşli gözleri dalgaladárlar birdän. Ama yok vakıt bakışmaa, hızlı çıkıp-giderlär ileri duşmanın yuvalarna dooru, kızları kolverip evä. Burada kalár bir titsi, ama kuvetsiz cendem...

Çagay-Hanın zengin, parlak konaklarında hep tantanalı keyf gider. Yaban soyucular şennenerlär, baarışárlar, sansın bütün dünnä onnarın olmuş. Aşçılar içeri türlü imeklär, içmeklär taşıyerlar, çalgıcılar, esirli kızlar oynannarı çıplak göbeklärlän hem butlarlan zoordan oynáárlar hanın şevkinä.

—Bana kız budu, sana koyun budu, ha-ha-ha-ha!—bayılarak sarfoş güler han, sarsalayıp Yası-Başı güüsündän.

Diyl, bana kız budu, han!—kayıl olmáár Yası-Baş.

—Dedim!—dirdi kendisini Çagay-Han.

Bir tarafta çekinik oturár hanın aaretlik kızı Zülferi, kahırlı. Onu Titsi-Göz isteer handan. Zülferi sä azetmeer ondan, sevmeer. İçkan da, kardaşı», korumáár kızı, güler.

Birdä, işidiler yaklaşarak garga çirkin baarışları da bir tutnuk ses söleer, ani Oldan-Batır kurtarmış Oguz kızlarını er altındaki zındandan, hem ani kırmış Titsi-Gözün askerini da almış geri hepsini kapılmışları. Çagay-Han, ateş olup üfkedän,

baarrá ordubaşlarna, kendisinä dä er bulamár. İzin verer, ki tepelesinnär Oldanı tutupta da silsinnär topraan üzündän onun yurtluunu. Hem dä adeet, ani, kim enseycek onu da getirecek kafasını çuval içindä onun önünä, ona verecek baaşış Oguz kızını Gülyäriyi. İçkan da kuduz baarár, uluyár bütün bu yabanı yuvası, ani almışlar aazlarından kapılmışları. Emin ederlär, yapárlar türlü adeetlär, cenk, üüşmek adeetlerini —Hepsi titsi, fena, çirkin, canavarca...

Altay hem Menevşä düüştän sora darsık buluştular gül başçasında. Altay hep annadardı nicä o düüşmüş kıpçaklarlan, nicä girmiştilär cadıların zindanına er altında; ama da nice onu almıştı birisi çatısına da sürüyermiş, o da nicä dirmiş kuvedini da koparıp kurtulmuş...

—Aman, Altay, ne çirkin iştir bu cenklär! Salt zarar insana. Sän ama cengä başka gitmeycän, brakmaycam!

—E yurtluumuzu kim koruyacak ya?

—Kim... Var başkaları da, ani sınaşık onnarı ölüm almäär, hem var yalnızlar...

—Menevşä ölüm beni dä almäär! Zerä... severim... Ama hepsi lüzım korusun, bu bizim boorcumuz, analardan duygu!

—Ozaman bän dä gıdecäm seninnän! Korkırım sensiz kalmaa.

—Bän dä istämeerim sensiz kalmaa. Sensizim—nicä bir üüşüz, nicä bülbül türküşüz...

Oldan-Batırın yurtasında. Geziş, kaçış —düünä hazırlanmak gider: Oldan Batır evlener! Alár Gülyäriyi. Bäne-Hatun hem Naali, Altay hem Menevşä

brakmadılar onu raada kavratmayınca bu gözäl yavkluyu. Kız beenikli, yalpak bakışlı —Ermışti bu «Batırın» üreenä. Nekadarda onun aklısı gezmäzdi kız tarafına, hep tä üreenä damnamıştı buyolu bir yangınınu duygu, ani onun batır kuvedindän dä kaviydi.

Boba ama, Uzordaş, bu işlerä karışmazdı pek-pek

—Korkma, tutuşacak onun da başı bir kerä da evlenecek! —Hep deardı o karısının homurtularına.

—Ölä, ama tä ardından etiştilər Altay Naali...

—Ha, ne sölenersin şimdi yä? Tä düün yapáriz sansın!

—Şükür Tängri-Gökä!

—Gelin dä islä, hatırlı...

—Nicä bir gül çiçää!

Şindi, tä, Benä-Hatun kaçınár, etişti Oldanın düününä.

Adeetä görä, lüzım düün eri ayırmaa. Oldan-Batır alár o büyük yayı, koyár bir ok, gerer bütün kuvedinnän da kolverer: Nänı düşärsä ok, orada koyulacak düün yurtası şatra, gercik düzülü hem donaklı.

Düündä çok insan toplu, şamata, sevinmek, adeetlär türlü gider... Altay hem Naali dä pek sevinerlär bu büyük aylä yoortusuna. Boba ama, Uzordaş, sansın ne sä duyár kahırlı. Ana Benä-Hatun, düün işlerindän yok nezaman bişeyä düşünsün dä. Şenniklerin canı ama— Keskin ama—Keskin fikirli Karaca, makar ani yapár kendisini kimi kerä ahmacık.

Düündä bulunár Urus Batırı da Bacay, öz köşeyä oturttu onu Oldan, paalı musafirini. Kämil baaşışlär dä getirmişti, hepsinä —Paalı derilär, giyimnär hem başka işlär dä. Genç Bacay-bogatır, görüşüp Naaliylän sevdalı düşerlär ikisi ölä haşlak sevdylan, ani şimdi olsa evlensinnär, ama...

—Bekle beni, Bacay, bän tez büüyecäm... taa biräzicik kaldı.

Düün pek gözäl gider. Ama taman en kaynaşmasında kesildi birdän: Orducu Oktay gücülä durguttu beygirini, hızlı soluyarak.

—Haberlär fena pek, Oldan-Batır! Üstümüzä genä geler Titsi-Göz Kıpçak ordularınnan!

—Oldan-Kardaş, düüşecez barabar, kolvermeycez!—dedi birden Urus Batır Bacay.

—Benim dä ordum senin sol tarafını tutacák Oldan-Aga!—ateşli dedi genç Batır da Sumbat.

Oguz askerleri hazır genä düüşä, korunmaa, zararcı duşmandan. Altaylan yannaşık. Gencä gider inan hem girgin. Menevşä dä. Geçirmeklär olár genä adeetlerä görä, ama bu sefer burada kalár uslanmaz can acısınnan hem kuşkuluunnan beklemää iki sevdalı Oguz kızı...

O gündän beri Naali er bulamäär kendisinä, ürecin sızláár, sansın tä eriyecek.

—Anam, bän büüdüm şansora, evlencäm, salt dönsün cenktän Bacay!

—Yok, kızım! Evlenmää sän hazır diylsin. Nända senin ürek güllerin?

—Ee, bizdä var eski adeet, ki büyük kızın lüzım olsun gül başçası, kızlık başçası, da kendi üräännän o büütsün sevda güllerni, ürek güllerni. Bizim insannar pek severlär gül, kızım, kırmızı gül. Da o güllär açmayınca kızın üreendä, o evlenmeer. Zerä o lüzım ürek güllerni baaşlasın insana o gülleri iylik için, bitmüz sevdalık için! E, hazırmıydın, kızım, adeetä görä evlenmää?

—Hazırım, anam! Başçama gülleri şindi koyarım da Bacay dönüncä büüderim dä onnarı! Benim üreciim ne yaner, bilsän ...Onnar hızlı, pek hızlı büüyeceklär, ma mamucuum...!

—Duyarım, kızım, näbayım sana, açan ölä pek sevmişin! Büüt güllerni, kızım, büüt...Büümüşün zerä....!

Titsi-Gözün cenk taburu. Burada sansızlı zeetleer esirli Oguzları, ayırır kendisinä karıları, kızları, kapılmış varlıkları. Birdä,—Haber, ani Oldan-Batır Oguzlarınnan hem Urus bogatırı Bacay drucinasınnan kalenin yakasındaymışlar. Titsi-Göz kinni gülümseer, üüneräk tä adeer, ani bir pak çürteceymiş bu «Kibirli arsız» Oguzu. Ama yolläär Çagay-Hana haber yardım için, kendi dä hızlanár düüşä. Askerlär uruştular, düüş gider en çirkinnerdän. Kıpçaklar kayrım düşerlär Oguzların hem Urusların kılıçlarından hem mızraklarından. Batırcasına düüşer Oldan, nända taa koyusu, aktarır-faläär duşmannarı. Pek girgin hem çemrek düüşer Bacay-Bogatır, Sunbat-Batır, hem dä Altay-bek hem Menevşä. Ama tä etişti Yası-Baş tazä ordusunnan. Düüş pekleşti, Kıpçaklar sıkıştırırlar. Tä düştü Altay. Menevşä tez kavráár onu kucaana, ama çocuk ölü. Ne acı bu düüş ortasında! Menevşä akılsız gibi hızlanár Kıpçakların üstünä, nända taa çokluk kıyár duşmannarı, yavklusunun ölümü için! Ama düştü tä o da. Kesildi gençecik bir sevda, ani ürek güllerni dä taa büütmediydi. Yater iki genç, dudakları sansın gülümseerlär biri birinä... Oldan-Batır hem Bacay genä hızlanárlar düüşä. Ama tä düşer Bacay da. Oldanı sansın bir yıldırım çarptı. Büük acıdan o üfkeylän hızlanár Titsi-Gözün üstünä. Bu, görüp zooru, kaçmaa kapanár. Onun ardına dakışár Sumbat. Burada düüş gider karma-karışık. Oldan-Batır ama duyár kendisini kabaatlı, ani ölüm buldu onun iy dostu

Bacay acısı kenarsız. Durár tá dizçä dostunun ölü güüdesi yanında unudup kendisini. Düüşän askerlär uzaklandılar. Ama ansızdan burada genä peyda olár Titsi-Göz o aldatmıştı da düşürtmüştü Sumbatı bir örtülü saklı kuyuya. Şindi onun orducları sardılar Oldanı hem Karacayı, angısı her zaman onun yanındaydı, tutup baaláarlar kavi hem sıkı çatırlan da götüreler buradan. Kırlar kaldı serili insan, beygir leşi, belli diyl, kim ensedi. Ama Titsi-Göz hem Yası-Baş kendilernä gelip, haydadılar ordularını Oguzların aillernä, yakıp-soyárlar, ne önnernä rasgeler, da kinni kavráarlar esirlää Oldan-Batırın bobasını, anasını, Naaliyi hem gelinini Gülyäriyi. Yası-Baş hayınca savaşár aldatmaa Gülyäriyi, ani Oldan-Batır ölü şansora, o da ki olsun ona yavkul. Gülyäriyi ama inanmáar da üfkeylän tükürer bu maskaranın gözlernä. Yası-Baş kudurdu heptän, ama şindilik yapmáar bişey kıza.

Oldan-Batır kapadılar, er altında zıdana sıbıttılar, kışlaya. Karacayı da haydadılar kalan Oguz esirlerinnän.

Er altında. Oldan-Batır baalı, erdä serili, hep taa semeli fikiri acıdan hem kahırdan. O hiç karşı da koymadıydı, şindi dä bişey savaşmazdı yapmaa kurtulmak için. Ama tá burayı girdi hanın «aaretlik» kızı Zülferi. O annadıydı, ani Oguz Batırını kavramışlar da tez alatladı burayı, görsün onu. Tä bakár da pek mayıl onun güzelliinä hem kaviliinä, kâr bu halında da bulunarkan. O saklı girdi burayı, aldadıp bekçileri. Savaşacak kurtarsın onu ölümdän, kaçsın o da onunnan, bekim, zerä o da amanda bulunár.

—Batır, dirimiysin, aman, ne baalamışlar?!—Dedi Zülferi da hızlı çekip belindän küçük hancerini savaşár kesmää çatırları zooruna. Salt şindi Oldan-Batır kendinä geldi da annadı, ne halda bulunár hem ani lüzim kurtulsun bu maskara

deliktän. Dirip kuvedini koparır o çatıları her çataftan, para-parça. Kalkıp ayakça durır tã kızın önündä, annamayarak onun gelmesini hem istediini. Oldan-Batır Şindi taa da gözãl ona, canına girer bir yakın insan gibi.

—Korkma... Sakınma, Batırım, bãn hanın kızımı... Ama diyl haliz... Beni kaptılar küçücãkkãn, bobam Urus Knyazyidi... DiyŐtirdilãr aadımı... Sansın tutãrım aklımda, ani diydi bu aad bendã, ama sansın Alëna deãrdilãr evdã... Pek azıcık aklımda tutãrım. Çagay-Hana ama düştüm Şansora büücãk da o isteer Şindi versin beni Titsi-Gözã gelin, o da pek arsız sataŐar bana dayma... Oguz Batır, kaçalım tez buradan, bekçilãr durgutmaycãk, han da bilmeer! Alatlaylım!

Oldan-Batır baktı genã, ama can acımasınnan kızın biaz üzünã, mavi dã gözlernã —Hakına, Urus kızına benzãrdi, gözãldi yaşları yanaklarında, zavalı titirãrdi, yaprak gibi.

—Yok bãn bu canavar deliindãn çıkmaycam, ödeŐmeyincã onnarlan hepsi için! Kurtaracam seni, dostum, hem hepsini zavalıları!

Ansızdan peydalanãr, nicã biŐeydãn, Karaca-kaçmıŐ esirliktãn!

—Oh, dostum Karaca, nasıl burayı girdin?

—Kapulardan, Batırım! Bekçilãr beni esap alamadılar!

—Ha, diri Őufa! Şindi tez çıkar te bu kızı buradan, kurtar onu—O bizã dost! Bãn bekleycãm yabanıları iniinã gelsinnãr kemik için!

—Yok, sensiz bãn gitmãm, Batır, olsun ne dã olursa! —dedi Zülferi da, çıkarıp büyük kılıcını, yannaŐtı Oldan-Batıra.

—Hepsimiz düŐselim canavarlarlan, Batır!—saruttu kılıcını Karaman da. Bu zaman da işidildi dışardan Şamata—Burayı gelirler. Adımnar yaklaŐarlar. Zülferi umutsuz, yalvarãr Oldana korunsun.

—Bu kendi han, sesindän tanıyırım, öldürecekler seni, Batır, kaç! Şamatalı açılár aar kapular da içeri dikiler kendi Çağay-Han sırdarak.

—Ahaa, kızım, sän dä buradaysın, satıcı minnet! Da çıkarıp kıvrık kılıcını saldı kessin kızı. Ama Oldan-Batır çemrek hem kuvetli kavradı onun kolunu da burup kaçırtdı kılıcı elindän, Zülferi dä sapladı şkembesinä küçük hancerini, han düştü ölü. Kalan Kıpçaklar hızlandılar bunnarın üstünä, ama Batır kuvedini enseyâmedilär, erä serildilär.

—Ne çirkin eceldän geçtik, aman!—dedi Zülferi kılıcı elindä taa.

—Bu diyl bişey!—kabardı Karaca sokarak topuzu bel kayışına.

—Çıkalım burdan, ne duráruz! Gidelim tezliyä hanın konaklarına da kurtaralım senin ayleni, Batır!

—Onnarı da mı aldılar? Köpeklär!—Sıktı dişlerini Oldan da hızlı çıktılar hepsi bu çirkin erdän.

Hanın kalesindä. Burada hanın oolu İçkan, ordu-başı Titsi-Göz hem dä bir genç kıpçak karısı konuşárlar şamatalı, gülüşlü bir konuşlan. İçyanına getirerler Gülyariyi da çekederler zeetlemää, koyárlar zorlan içsin, oynasin. O ama verilmeer, korunár nicä biler.

—Sän benimsin, Oguz minneti! Baasış bobamdan!—Dikti gözlerini ona han oolu İçkan.—Senin Batırın tezdä kellesiz kalacak, umutlanma!

—Oldan-Batır ölmeycek, o falaycak hepsinizi, maskaralar!

—Benimnän sana islä, pek islä olacak, ama biröz konuşalım taa. Ölä yä, Titsi-Göz?

—Bu olmaycak birkerä bülä! Taa iy ölüm!

—Ölüm olmaycák, zeet olacák! Ya getirin burayı öbürlerni dá! İçeri itirdilär Oldanın bobasını, anasını hem Naaliyi da çekettilär zeetlemää ilkin ihtiyarları türlü zeetlärlän.

—Bän severim açan kız kendi veriler, ha-ha-ha-ha! Al esabına, Oguz kızı!

—Şişäsin sän taa islä, maskara canavar!

—Uzordaş, buba gibi, de bu inada acısın bare sizi, tä gençecik kızçaası da...

İhtiar susár, bişey hesaba almäär. Gülyäri dä sustu. Ozaman İçkan İçkan çaarár birkaç orducu asker, verer onnara Naaliyi eldän geçirsinnär. Naali baarár, düüner, ihtiarların hem Gülyärinin cannarı içlerindä kopár.

—Durun!—baarár ansızdan Gülyäri.—kayılım...—da kaybedip kendisini erä düşer. İçkan sırdarak kucakläär da çıkarár onu kendi yataklarna. İhtiar ana-boba betfa ederlär İçkanı hayınnık için, Gülyäriyi dä satılması için. «Taa iy ölüm, nekadar bu ayıplık!»

Bu sefer kapular açılár da girer Oldan-Batır, Karaca, Zülferi hem Oguz askercileri. Bu içerdä hepsi kala-kalárlar bir çalaya. Oldan-Batır ama tez kestirer bu kalmayı çekedip düüşü hepsinnän birdän. Düüş uzun tutmäär—Titsi-Göz kellesiz erdä uzalı. İçkan taa düşer duşmanın kılıcına da ölü kalár. Karaca çok beklämeer, itirer kılıcını İçkanın şkembesinä. Uslandı ortalık. Burayı ama çıkár Naali, bozuk akılı korkudan. İhtiar ana hızlanıp kucakläär kızını aalayrak. Karaca getirer kucaanda Gülyäriyi. O öldürmüştü kendisini.

—Tängri-Gök, ne oldu burada! —acı kahırlan dedi Uzordaş.—Gülyäri kendisini kurbana verdi Naaliyi kurtarsın deyni hem bizi dá. O hiç kabaatlı diyl.—sora ilip Zülferinin üstünäl:—Yazık bu kıza da, makar ani duşman.

—O duşman diyl, boba, o Urus kızı.

—Annäärım, ani Kıpçaklar kıpmıştı? Zavalı, zavalı!

—O bizä yardım etti, baba...

—Uşak duydu, dostlara çekti...

Hakoguzlar, zoor eceldä. Yurtluk erleri, yurtaları bozgunnu, yangını taa tüterlär, sansın buradan geçmişti bir dünnä bitkisi... Herersi oldu bir taazä mezar. Yatár oollar, yatár analar-bobalar, dedelär...

Bütün senselä, hepsi toplanárlar hep taraftan nelerinnän varsa hem kurtarılmış maallarınan bu mezarın yanına, Oldan-Batırın dolayına. Laf hiç yok, hepsi bir sıs durárlar, kayıpları cannarında pek aar sızláárlar.

Nelär getirmedi bu senselä! Ne çıvgını vakıtlar hem ecellär urmadı onun yaşamasına kırılı uvalarda, yaban stihyanın arasında! Nekadar düüşmedi o, ki korusun mallarını, uşaklarını, serbestliini hem adeetlerini!

Gittikçä, ama, hep taa zoor oldu dayanmaa. Hep taa çok soyucu ordular akışárlar Günduusundan üstlerinä.

—Bezbelli, ani biz buralarda raat yaşayamaycáz şansora, mallarmızı bakamaycáz,—kahırlan düşünärdi ihtiarlar.—Lázım göçmää!

—Lázım göçmää!—baardı hepsi.—Başka yurtluk aaramaa!

—Lázım,—dedi acıylan, ama çetin, Oldan-Batır.—İşiderim, uygun erlär, zengin otlaycaklı, çok sularlan hem dä taa kuytulu zoordan varmış üülen-batı tarafına doru... Lázımmış ama geçmää iki büyük su derä.

...Bir sabaa, uçan gargalar görmedi bu erlerdä bir dä insan, bir dä can. Ölülerin dä mezarları belli diydi. Ki bulmasın o Çagaycılar yada başka duşmannar, mezarları düzeltmiştilär erlän bir, daatmıştilar kuru ot hem başka gübürlär, ki sanılsın, ani bunnar yurta erleriydi, kalmış kalkındıktan sora...

Bütün bu senselä birlii eski arabacıklarınnan, mallarınnan, askerlerinnän, hep taa çok uzaklanardı bu özne erlerdän, hep taa ırakta kalkardı toz başka kırların üstündä...

Batır-beyin arabasının gerisindä oturardı Oguz-ana Benä-Hatun, kucaanda tutardı büyük-kız rubalarını—Naali, onun gözäl kızçazı, akıldan bozulmuştu ani korkudan, atılmış bir punara da kaybelmişti. Ne düşünmeklär, ne duygular acaba sıkardı buvazını bu ananın şindi.

—En büyük kayıbımız ama,—dedi o, —bizim yurtluumuz!—da sildi gözündän sıcak yaşlarını.

—Prost et, ana toprak! Prost edin Urus kardaşlarım!—durgudup beygirini da geri dönüp bakarak o dumannı genişlerä, derin içinä çekti can acısını Oldan-Batır...

Oguz arabaları, mal sürüleri durgundular Bug, Dnestr hem Tuna derelerin aralarındaki kırlarda, çıkıp Kara-Denizin dä limannarna hem boylarna.

Bu erlerä 9-cu asirin bitkisindä ururlar dediydilär Etelköz, açan buralarda yaşadılar bir parça vakıt. Sáyler, Atelkuza, nicä dedilär sora istoriyada, taa da sora da Bucak.

Bu kırlar taa yamaçlı, alçaklı, var çok derin kır perdeleri, da kır hayvancıları bulunmáárlar okadar açık-uvada, ama taa saklıca, hem otlaycak ta çok. Hakına, buraları taa kurak, çok kerä kuruyup yanár gündän hepsi otlayacaklar. Olár pek zoor yaşamaa da göçücü hayvancılar çok duramáárlar buralarda.

Hakoguzlar da duramadılar çok burada, ama düzdülär ail, küycöz da yaşadılar taa genä üstlernä etişincä ilerki Kıpçak bölükleri.

Türlü aadlar getirdilär Oguzlar burayı eski erlerindän, küy aadları, kimi derelerä, göllerä, topraklara koydular Oguz-Türk aadı, angıların sora bekim kullandı Kıpçaklar da, Tatarlar da, zerä büün dä Bucaan içi dolu eski Türk-Oguz aadlarınnan.

Oldan-Batır ihtiarlayıp geçindi, bu toprakta onu gömdü büyük can acısınnan bu hak-Oguz senseleleri—Kayg-Oguzalar, Gäk-Oguzlar, Kereyt-Oguzlar, Lenga-Oguzlar, Konga-Oguzlar...

Ama geldi sıra brakmaa bu kırları da. 1064-cü yılın yazın bitkisindä, Tuna deresini geçip birkaç erdän, hak-Oguzlar erleşerlär onun aşanda, Küçük Skifiyanın içindä, Vizanti padişasının kayıllına görä, korusunnar padişaalın poyraz annıklarını başka göçücülerdän, izmet etsinnär ona. Burada bu çoktankı uzun kervan durgundu çok vakıda... Balkannar kabletti onu iy üreklän.

Orada yaşäär eski Vizantiyelär, orayı çoktan geldiği Asparuh-Han Azak Bulgarlarınnan, düzdüydü Bolgar tsarlar, ama Krum-tsarın vakısında bu devlet kavileştiydi gerää gibi 9-cu asirin başlantısında. Şindi Vizantiya onnarı kuvedi altında tutár, Bolgarlar savaşárlar kurtulmaa. Bakalım, bekim hakoguzlar onnara yardım edeceklär...

İlk Bölüm

Uzak Dedeler

I

Büyük Bozkır

Masal gibi gelir; ama masal değildir...

—İhtiyar Kemancı, anlatsana be dede! Bizim halkımızın o derin geçmiş zamanları için aklında neler var. Biz nereden geliyoruz? Bizim atalarımız kimmiş? Onlar nerede, nasıl yaşamışlar?

—Ee, dostlarım, bizim halkımızın kökleri çok eskiye dayanmaktadır. Öyle eskidir ki artık unutulduklar, hiç inanamazsınız. Altay'ın efsanevi yerlerinde o zamanlar Oğuz Türklerinden bazılarının ortaya çıkmasının iki bin yıl öncesine kadar dayandığını söyleyeceğiz. Masal gibi gelecek; ama masal değildir... “Bir varmış... Bir yokmuş.” Bizim masallar aynen böyle başlar. Ee, ben de böyle başlatayım; ama gerçek olayları anlatayım.

O zamanlar o uzak, gün doğusu (doğuda) yerlerinde yaşayan çeşitli halklar varmış. Ama hepsinden önce Çinliler çoğunluktaymış. Onlar, korunmak için devlet sınırlarına uzun yüksek duvarlar yapmışlar: “Çin Seddi'ni”. Ta o duvarlardan bütün Orta Asya'yı, Moğolistan'ı, Aral ve Hazar denizlerinin bozkırlarını geçip bizim Altay'ın bu tarafına doğru gelelim. Volga Nehri'ni, Don Nehri'ni, Dnepr'i geçelim; bizim Dnestr'e, Bucaklara, Tuna Nehri'ne gelelim. Hepsi geniş ve uzun bozkırlar. Büyük bozkır! Hem Onon ve Kerulen nehirlerinden Tuna'ya kadar hepsi o büyüü

bozkırdır! Çok eski zamanlarda geniş kucaklarında çeşitli aileler büyütüp çıkarmış. Oradan oraya gezen hem yemeklik hem de yaşamak için ihtiyaçları olan koyun, at ve yılkı hayvanları varmış. Uzun zamanlarda otlatarak... Ayrıca onların çoğunun dünya tarihine faydaları olmuş. Türk Oğuzlar, Kıpçaklar, Uygurlar, eski Bulgarlar gibi...

—Şimdiki Türk halkları onlardan başlamış olmalı. Bulgarlar...

—Halis: Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler... Altay topraklarının bozkırları, dağları bu Büyük Bozkır'ın ana yurduydular, yeriydi. Büyük Altay. Hee, o derin zamanlarda o Altay ovalarında, İrtiş, Ob', Abakan, Yenisey, Selenge, Orhun, Onon ve Kerulen nehirlerinin çevrelerinde yaşamak ne zormuş!

—Affedersiniz, lafınızı kesiyorum. Ee, şimdi o Büyük Bozkır'ın genişlerinde yüzlerce halk, milyonlarca insanlar yaşıyor mu?

—Doğru, yaşıyor. Hem onların içinde biz Bucak Gagavuzları da yaşıyorduk.

—Ya bugünkü insanlara bu temiz bozkırlar kimlerden kalmış? Uzun zaman önce bu bozkırlarda yaşayanlar kimmiş? Onlar kendilerinden sonra gelen soylarına yaptıklarından bir işaret, bir haber bırakmışlar mı?

—Bırakmışlar, elbet ki bırakmışlar. Köy yerlerinde, mezarlarında, taşlarında ev ve iş eşyalarından, giyimlerinden, türkülerinden, söyleyişlerinden, masallarından, âdetlerinden eski hikâyeler akla gelir. Çok uzun zamandan beri bu Büyük Bozkırların meydanlarını, bunların hepsini bir ayna gibi gösterir. O uzak geçmişten Skifler, Sarmatlar, Hunlar, Oğuz Türkleri, Hazarlar, Eski Bulgarlar, Alanlar, Avarlar, Uygurlar, Kırgızlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Eski Moğollar, Kidanlar Büyük Bozkır'a bakarlar, sanki canlıdırlar. Tatarlar... Onların çoğu bugünkü türlü halkların aileleri, atalarıydı. Hem belli ki bizim Gagavuzların eski dedeleri de onların arasında bulunuyordu.

—Yani, Oğuz dedelerimizin tarihi, bizim tarihimizin de o zamanlar başladığı söylenir? Eğer öyleyse yakın tarihte halkımızın neleri nasıl yaptığını bilelim.

—Ee, bu çok uzun bir tarihtir. Usta Zaman onun saflığını iyi bildiği için anılmış. Ömür de bitmez. Onlar, akla getirdikleriyle benim eski kemanımı doldururlar. Onlar kaybolmazlar, sadece unutulurlar. Ya, onları bizim derneğimize çağırıp o eski soylarımızın yüzlerini beraber hatırlayalım. Onların yaşayışlarını ve savaşlarını canlandırıp onlardan nasıl bugüne geldiğimizi görelim.

O büyük Altay topraklarında ne zaman ortaya çıktıklarını belirlemek zordur. Şimdi de iki bin yıldan sonra, sanki o göçebe arabaların odun dingilli yüksek tahta tekerleklerin (kağnıların) oradan oraya sürüklenerek gıcırdamasını işitirim. Çadır eşyası keçe palayla örtülü yüklü neleri varsa deri, çocuklar, kadınlar ve yanlarında da şamata yapan adamlar türlü atlı beygirlerle geriden de hayvan, koyun ve at sürülerini otlatıp sınırsız yaban bozkırların içinde ne tarafa doğru olduğunu hiç bilmeden ilerleyerek... öyle 25–30 günde geçerek...

—O bozkırların, Büyük Bozkır'ın iki ömrü olurmuş. Bunlar birkaç yüz yıl yeşil, birkaç yüzyıl da kurumuş. Ne zaman ki bozkırlar yeşerirmiş onların içi insan, hayvan ve kuş dolarmış. Güçlü yaşamak için büyük devletler kurulmuş. Ne zaman ki bozkırlar kururmuş, bu insanlar buraları boş bırakıp başka yerlere çekip gidermiş. Ne zaman ki bozkırlar yeniden yeşerirmiş yeni insanlar, başka soylar gelip devletler ve kültürler kurarmış.

Hun boyları, komşu olarak eski Çinlilerle Altay bozkırlarında yüzlerce yıl yaşamış. Ta milattan önceki yıllarda onların dilleri eski Türk dillerine benzermiş. Ama ne zaman ki bozkır kurumuş, Hunların içinde karışıklık çıkmış. Onlar başka

yerlere dağılmış. Atilla Han zamanında bir bölümü kuzeye gitmiş. Pers sınırlarına yakın yerlere yerleşmiş. Başka bir bölümü de kalkıp gün batısına (batıya) gitmiş. Ta İdil Nehri'ne çıkıp sonra da Avrupa'ya yerleşmişler.

Büyük Bozkır yine ölmüştü...

Hun topraklarına gelecek çok büyük bir devlet olan Eski Türk Kağanlığını kuracak o boylar Altay dağlarında yaşıyordu. Onlara da "Oğuz-Türkütleri", "Eski Türkler" diyeceklerdi.

Büyük Bozkır yine dirilecekti...

Tubalar soyundan, oranın eski soyları uzun yapağılı beyaz kalpaklarını sallayan birkaç kişi: "Hun Nehri'ne geçelim!" diye bağırdı. Hunlar oradan çoktan çıkıp gitmişler. Şimdi o topraklar, bozkırlar dinlenip gür otlaklarla kaplandılar.

Başka bir soydan gelen küskün Teleüt halkı şöyle söyledi: Ne soy, "Hun Nehri?" Adı defalarca değişen Orhun Nehri eskiden bizimmiş. Bizim atalarımız orada yaşadıkları için bu ad onlardan kalmış.

—Durun bağışmayın çocuklar! Gececeğiz! Onları güçlükle yerinde tutan kırmızı, esmer çehreli, battal, boz bıyıklı, parlak, kara yağız atın üstündeki bir adam gevrek gür bir sesle bu bağışmaları durdurup geçeceğiz dedi.

Hepsi "Og-Ogul! Og-Ogul!" diye bağırdı. Og-soylar sevinerek ve dayanamayarak: Sen bizim başımızsın, kararlaştır da daha tez geçelim; çünkü başkaları önümüzü kesecek. Boy beylerinden biri ekledi: Sen artık bilirsin Og-Ogul! O yaban Juan Juanlar hep oradaki Hunların kuvveti altından, Çin topraklarından kaçıyorlarmış... Oraya yerleşmesinler?!

Aksakallı bir ihtiyar, yedekte büyük boynuzlu bir ineği bir tarafta tutarken düşüncesini ekledi: Juan Juanlar saftır, aynı zamanda arsızdır. Bozkırın bütününe nasıl yayılınsınlar!

Og-Ogul insanı sakinleştirdi: Korkmayın Oğuzlar! Onlar Orhun Nehri'ne, Selenge bozkırlarına çıkmaya pek özenmiyorlardı; ama daha aşağıdaki yerlere yerleşecekler. Toprak işleyen insanlar burada yaşar; çünkü bu Juan Juanlar kendileri işlemeyi sevmiyorlardı. Hazır bulduklarıyla yaşamaya bakıyorlardı.

Tecrübeli aksakallar, tütünü tahta ağızlıklardan çekerek o açık yerlere çıkmayı teklif ettiler: Biz birleşmeyi düşünürüz. Biz de birer birer toplanalım ki biz de birbirimize dayanak olalım, kuvvetimiz olsun. İyidir, Oğuzları bir araya getirelim, uzlaşalım, Oğuz'u kuralım!

Bütün o toplu halk: "Oğuza soy-boy birliği olalım!" diye bağırdı.

—Dillerimiz de uyar, anlarız. Zayıf ve uzun boylu bir aksakallı acele etti: Ta Yanglılar «su» mu dersiniz? Biz de öle deriz. Tubalar da Tölisler de Teleutlar da... Ee, «at», «kuş», «ok», «oğuz», «sığır», «gün», «ay», «geyik»... Bir, iki, üç, dört diye saymakta...

—Oğuz'u kurarız, Oğuz oluruz! Oğuzlar! Og-ogul, sanki bir ferman verir gibi elini yukarı kaldırıp hepten suratını aydınlatarak bağırdı:

—Ama biz razı değiliz! Ansızın Tölislerin önder başı bir at üstünde bağırdı: "Bir başka yere gideceğiz, başka yaşayacağız!" dedi. Sıkılıp atını sürdü. Bütün boy da onun ardından devam etti.

—Og-ogul ardından usulca: "Sizin işiniz orada" dedi. Atını çevirip bağırdı:

—"Oğuzlar, Orhun bozkırlarına gidiyoruz!" dedi.

O ilkbaharda Orhun ve Selenge nehirlerinin bozkırları Oğuz otağlarıyla, çadırlarıyla ve toprak barakalarıyla doldu. O bozkırlar öyle yeşerirdi ki hayvan

sürüleri nerede otlayacaklarını şaşırırdı. Oğuzlar gittikçe çoğaldı. Onların malları, zanaatları, dilleri de birbirine çok benzedi. Onların dili Oğuz dili oldu. O bozkırlarda yaşamak artık zor değildi. Otlak da çoktu hayvan da vardı. Hayvan varken yemek de giyim de vardı. Hem insan sadece hayvancılıkla değil, temiz ve büyük otçul hayvanlarla nice kulanlarla, antiloplarla, marallarla ve yabanî beygirleriyle, avcılıkla, bozkır avcılığıyla, yabanî hayvan avcılığıyla uğraşırdı. Hayat devam eder, yüzyıllar geçirdi...

Ee, dostlarım burada durup biraz dinlenelim. Eski bir kımız içelim bir de şimdiki boza, sonra ilerde neler olduğunu anlatırım.

Yeniçağ başlamıştı. Artık onun ilk asırları geçiyordu. Juan Juanlar bir hanlık, güçlü bir devlet kurmuşlardı. Kendilerine ödesinler diye komşularına vergi koymuşlardı: hayvan, yapağı, deri, demir, altın ve benzeri... Oğuzlara da Cuccanmirlere boyun eğmek, dağlardan demir ve altın çıkarıp hayvan vermek zor geliyordu.

O zamanlar Kuzey-Çin devletinde hep kalabalık boylar bulunuyordu. Onların arasında bir de beş yüz kişilik boy bulunuyordu. Çinliler kimisine "Tü-kü" derlermiş; çünkü bu Aşuna Türküt boyun hanının adıymış; fakat bunlar öyle diyemiyorlarmış. Bu boy düzenli bir orduymuş; ama Çinlileri kullanan Mugan Han'a tâbi olmuş. Savaşlarda ona yardım etmiş. Bir de 439'da Çinlilerin bir hanı olan Tobo, ansızın yanına bir kuvvet toplayarak Mugan Han'ı yenmiş. Aşuna Türküt o zaman kurtulup bir gece ordusunu hazırlamış ve Çin Seddi'nin bu tarafına geçmiş. Juan Juanlar da onların hanı Duzday'a erişmek için sormuş.

—Duzday, Aşuna'ya sırtarak bir ağaçtan yapılmış tas dolusu kımız uzatarak: “Benim için çalışacaksın; çünkü benim elimdesin!” dedi. Kendisi de süslü çadırında daha rahat büyük kaba deriler üstünde uzanarak: Bana o dağların içinden çok demir getirip eritmeleri için senin Türkütleri Oğuzların arasına yerleştireceksin! Hesaplarıma göre mecbursun, benim elimdesin. Yapacak bir şeyin yok! Ha ha ha ha!

—Aşuna, düşünerek kendi kendine: “Razıyım!” dedi. Yakın bir zamanda demirler ona da faydalı olacaktı.

Çok mu vakit geçti az mı bilinmez, Oğuzların arasında Aşuna Türkütlerinin sadece adı kalmıştı. Çin'den getirdikleri eski Kidan-Moğol dilini kaybetmiş, Oğuzların dilinde konuşuyorlardı. Komşular şimdi hepsine Oğuz Türkleri diyordu.

Aşuna Türküt öldüğünde burada Ona “Baş Yabgu” derlerdi. Oğuz kızından oğlu Oğuz-oğul onun buradaki oğlunun adı oldu. Onu yabgu seçtiler. Onu demir kalkan üstünde yukarı kaldırıp adını “Türk Oğuz Yabgu” koydular. Ölüm döşeğindeki babası Aşuna, “Juan Juanların elinden kurtulasınız!” demişti. Biz onlara demiri verdik; ama kendimize de topladık. Askerlerin hepsine silah yaptık. Oğuz Türklerine de askerliği öğrettik. Sonra yerinizde kalmayın. Hem gün doğusuna doğru hem de gün batısına doğru ilerleyin. Otlakları genişletin, hayvanları fazlalaştırın; çünkü buralarda gittikçe sıkıntıya düşeceksiniz. Oradaki insanlara kötülük yapmayın, onlara yardım edin ki daha iyi yaşasınlar. Biliyorsunuz kendimiz zorluğu yaşadık.

Türk-Oğuz Oğuz Türklerini güçlendirdi. Altay bozkırlarını, dağlıklarını, bayırlarını doğudaki Kidanlardan, Çinlilerden ve kuzeydeki türlü boylardan korumuştur. Bu kıymetli yabgu çok kahramanlık göstermişti. Onun için öldüğünde halk arasında türlü efsanevî hikâyeler anlatılıyordu.

—Anlat be nine, o Türk-Oğuz'u be! Şimdiki yabgunun çocukları onlara bakan ihtiyar nineye hep yalvarırdı.

—Çocuklarım, Türk-Oğuz çok güzel ve güçlüymüş. Büyük meşe ağacını tek başına köküyle birlikte çıkarırmış. Hee, Tanrı-Tekin'in yüce Allah'ın kızı Ay-kız onu seviyormuş. Türk-Oğuz ise Selenge'yi seviyormuş.

—Ye, Selenge o nehir be nine! Biz oradan babamla geçmiştik.

—O, zamanında pek güzel kızmış. Türk-Oğuz, o kızla yavuklu olmaya başlamış. O, ovada büyük ve korkutucu Bir-Buynuz adında biri yaşarmış. O, çirkin ve kötü hayvanlara benzermiş. O da Selenge'yi severmiş. Onu zorla kendisine gelin etmek istermiş. Bu çirkin ve fena hayvan Türk-Oğuz'la sert bir kavgaya başlamış ve Türk-Oğuz onu yenmiş. Daha sonra Bir-Buynuz Selenge'yi ne kendisine ne de Oğuz'a yar olmasın diye bir nehre çevirmiş. Bu zavallı güzel genç, o nehir boyunca hep gezinip “Selenge, Selenge” diye çağırırmış. Bugün de o nehrin adı Selenge kaldı.

II

KAĞANLIK

Artık “Sıçan” yılı geçmişti. «İnek»,
“Pars”, “Ejderha”...yılları yaklaşıyordu.
Yine maymun yılı...(Bir eski hikâyeden).

Türk-Oğuz Yabgu'nun yaşayan iki oğlu kalmıştı. Diğerleri ya ölmüştü ya da avcılıkta, savaşta kaybolmuştu. Büyük olana Bumän (Bumin) küçüğüne de İstemi Kağan dediler. Bu oğullar baş yabguluğa seçilip düzenli bir asker kurdular. Ona da “Ordu” dediler. Hepsi atlı ve silahlı uzun mızraklarla, uzağa ok atan yaylarla, hafif eğri kılıçlarla, beygirlerle, demir üzenğiyle ovaları ele geçirmek, savaşmak için onlar ilk defa iki tekerlekli arabayı icat ettiler. Gün doğusunda o zamana kadar tekerlek yokmuş.

Ordu bayraklarına kurt kafası ve kuvvet işareti yazılıp dikilmişti.

—Bumin Yabgu adamlarının hepsine şimdiden şalvar taşısınlar, deri kuşakları belinden bağlasınlar, başlarına kara kalpak giysinler, sırtlarına dizden kaftan, ayaklarına da kara deriden uzun ayakkabı giysinler diye emir verdi. Sonbaharda yabanî domuz avında Altay dağlıklarında İstemi kardeşi Şad'a: “Biz bir halk olalım! Bizim hem âdetlerimiz hem de giyimimiz aynı olsun!” “Juan Juanlardan kurtulmamız lazım! Artık onların üstüne varmak kolay!” dedi.

Türküt orduları 522 maymun yılında, kışın Juan Juanlara karşı savaş açtı. Büyük bir savaş oldu; ama Türkütler bir seferde yendi. Juan Juan Han'ı Anahuan, zoru görünce kendisini bir bekçi askerine mızrakla öldürttü.

Yenilmiş Juan Juanlar batıya doğru kaçtılar. Türkütler de kendi devletini kurdu. Yeni bir bozkır devleti.

—Bumin, söyledi: İstemi kardeşim, bizim kuvvetimiz artık yenilmez, bu bozkırların içinde böyle kuvvet yoktur! Devletimizi genişleteceğiz, başka bozkır halklarına da daha iyi yaşamayı öğreteceğiz!

—Devletimizi Juan Juanlar'da olduğu gibi kağanlık yapalım. Juan Juanlarda nasıldı? İstemi razı oldu.

—Bumin bağırdı: Türk kağanlığı!

—Seni Büyük Kağan olarak seçeceğiz. Bumin Ağa!

—İlk kağan asker başı, seni de bana yardımcı seçeceğiz! Birden Bumin, kuvvete ve zenginliğe karşı ihtiraslı olanlara ganimeti paylaştırdı.

Kağanın sofracısı pek çok aşçıyı koşturdu; en iyi koyun etlerini hazırlayıp sevdikleri içkileri şarap küpleriyle ve tulumlarla kağan çadırına taşıdılar. Çünkü Bumin Kağan Büyük Türk Kağanlığının kurulmasını konuşmak için halkını toplamıştı.

—Türküt orduları yerinde durmayacak! Bumin sofracılara yüz yıl öncesinden birçok iz bırakmış bizim büyük dedelerimiz Aşuna Türkütleri gibi: “Biz sağ tarafa da sol tarafa da ilerleyeceğiz.” dedi. Ben askerleri doğuya götüreceğim. İstemi Kağan da batıya götürecektir! İki yıllık hazırlıktan sonra İstemi Kağan büyük askerini hareket ettirdi ve Büyük Bozkır'ın içine gönderdi. Büyük Bozkır'ın içindeki boşluklar gür otlarla kaplıydı. Beygirler, hayvan sürüleri ve insanlar için paha biçilemezdi! Oralarda yaşayan Telesler, Dulular, Karluklar, Nuşubiler pek karşı koymadılar. Ordular, Orta Asya'nın içine doğru kolayca ilerlediler. Askerlerin ardından kağan geliyordu. Çalışan insanlar, hayvanlar, avcılar ve zanaatçılar buraya gelsin ki bu toprakları canlandırsınlar. Buradaki halkları da Türk boylarına karıştırırsınlar.

Büyüyen devletin ihtiyaçları için hepsini Türk boylarına kabul ettiler. Bunlardan kağan da onun yardımcı hanları da ordu beyleri ve Oğuz boyları da zenginleşti. Bütün sıkıntılar göçebe hayvancılardan sırtına yüklenir. Onlar hem vergi öderler hem de askere giderler.

Bu insan seli, gezinmesi ve ilerlemesi kopan bir tufana, tozlu borana benziyordu! Sanki büyük bir kervan batıya doğru yollanırdı...!

İnsan kendini beslemek, kendine bakmak için hayvanlarıyla oradan oraya gezer. Onlar göçebedir. Uzun zaman uğraşırlar, ailesi ve obasıyla birlikte konuklarıyla tekerlekli arabalar üstünde, mallarını otlatarak göçerler. Gece durup etraftaki çadırlarını ve mallarını arabalara yüklerler, bekçi koyarlar. Bu göçebeler daha çok koyun, inek, öküz, at, kambur deve ve keçi beslerler. Biraz da toprak ekerler. Onlar, komşu çiftçi halklarla türlü pazar mallarını, hayvanlarını mahsullerine karşılık değiştirirler. Bu halkların savaşmaya hiç niyeti yoktu. Onlar başka halklarla öyle aile geçimlerini sağlamaya ve sakin yaşamaya razıydı. Şimdi ise daha hızlı göçmek, kağanlığın askerlerini beslemek, insanların savaşlara yollamaları gerekirdi. Bunun yüzünden eski Oğuzların aralarında çoğu kez gürültü patırtı çıkmasına sebep olur.

—Bizim mallarımıza bakmamız ve bunca çocuğu doyurup giydirmemiz lazım diye konuşurdu İhtiyar Oğuzlar.

—Daha genç hayvancılar, “Artık bu toprakları otlattık, mümkünse yaylığımızı değiştirelim!” diye istekte bulunurlardı.

—Ben buradan kalkmıyorum! Bir kara yağız, başı kara kömür saçlı; ama koyun makasıyla kaba bir şekilde kırkılı, orta yaştaki Kuruog sesini hep yükseltirdi: Güçlkle biraz işlerimi bitirdim. Yine kalk yerinden! Niye gidecekler sıçanlar?

Kuruog'un çadırı yere yerleştirilmişti. Onu arabadan duracağı yere indirmişti ve artık yerinde duracaktı.

Karısı Külen esmer tenli, uzun boylu ve zayıf bir insandır. Ev işlerinden ne kadar da kaçınsa, ağır da olsa o hep ilinde akıllı bir genç gibi gezmesine rağmen artık dört çocuğu da vardı... Delikanlı Kuruog, onu babasının arabasıyla Orhun Nehri boylarındaki bir Kereit boyundan getirmişti. Şimdi Selenge çevresinde Orhun Nehri'nin boylarında yaşamak ona hep öyle güzel gelirdi. Onlar iki çadır kordardı: Birisinde o kocasıyla, birisinde de ihtiyar Babaog çocuklarla yaşardı. Kurtlar ya da ayılar onları fena ruhlardan, tılsımlardan ve kötülüklerden koruması için hepsi boynunda muska taşıyorlardı...!

Onların obası kalkındı ve ardı sıra askerleri yola koyuldu. Ne yapsın Kuruog da yoktu. Neyi var nesi yoksa ailesiyle hareket ettirdi, hepsinden geride yola koyuldu. Onun da ardına hep başka araba sürüleri takılırdı. Onun gibileri olmalı, buldukları yerde durmak ya da yalnız kalmak yoktu. Kuruog'a sanki daha kolay gelirdi, sanki o en sonuncusu değildi. İlerde önlerinde sınırsız bozkır açılırdı. Hem sol tarafta doğuya doğru topraklar gittikçe daha otlaktı. Gece de giderlerdi. Bazen mallarını dinlendirmek kuzularını, buzağıları beslemek için biraz dururlardı. Mahsulleri toplamaya, parçalamaya, işlemeye düzeltmeye vakitleri yoktu. Ne zaman ki az vakit dururlardı çadırları tekerlekli araba üstünden indirmezlerdi, onları sadece çevreye dizerlerdi. Ne zaman vakit çok olursa yerleşirlerdi. O zaman oba oba yerleşip birbirinden uzak olurlardı ki mallar karışmasın ve otlaklar herkese yetsin. Çoğu zaman ev işleri ile oba işleri birbirine karışırdı. Çadırın içinde ateş yakarlardı.

Örtü deliğinin tepesinden, tam ortasında duman çıkardı. Hem dışarıda da bir ateş yakarlardı. Külen, ateşi söndürmez kor tutardı. İşte ateş de onları fena ruhlardan korurmuş. Yazın yemeği daha çok dışarıda, çadırın önünde yapar. Bir kuyu üstünde üç sırik ot yığını bağlı, bir çengele de kazanı ateşin üstüne asar, ona ne lazımsa şikâyet etmeden yapar. Koyun yağını ufak doğrayıp kaynatır. Süt ve su kaynatır. Türlü bozkır otlarından çiçeklerinden de yemek yapar. Köz üzerinde balık pişirir. Babaog, uzak bozkırdaki pazar yerine gittiğinde Çinlilerle ya da başkalarıyla yapağuları, derileri, peynirleri ve boynuz işlerini değiştirir; darı tanesi, buğday ya da pirinç getirdiğinde Külen sevinerek bulamaç, bulgur, hamur işi ve çörek yapardı... Gür ateş için tezek ve çubuk bulur ateşi yakardı... Ama ateşe çöp atılmaz! O günahmış! Kuruog, âdete göre ağaçtan bir put, Allaalık yapısı bir putu içeri, çadırın baş köşesine koyardı. Hepsi ona baş eğerlerdi. Dua ederek bir çanakla yemeği koyarlardı. Usta onu adam kafası gibi yontmuştu; ama o cansız ağaç parçası onlara pek korkunç görünürdü... Bütün obanın kenarına büyük putlar koyarlardı. Çıkarıp bölükle kurban getirirlerdi. Eğilip tapınırlar sonra da hepsi o kurbanları yerler. Altay dağlarındayken yılın beşinci ayının ortasında bütün halk "Dua dağına" çıkardı. Gök Tanrı'ya, onun ruhuna boğa ve koyunu kurban getirirdi.

Zor bir anda ve hastalıkta büyücüleri, okuyucuları, Şamanları çağırırlardı. Hiç insanlardan ayrılamaz, gölge gibi arkalarında gezerlerdi. Kurttan korkmak, ona sert bakmak çok eskiden inanılan bir âdet olarak kalmıştı. Külen, her güz ve kışa yakın zamanda bütün oba çadırların kapılarını sarımsakla yağlar. Kışın kurtlar sürülere gelmesin diye çadırın arkasına bir sıriğa üzerinde gözler, ağızlar, boynuzlu bir korkunç bir susak ve pek çok bulunan kuzu kafası asardı. O, gül çiçeği de çok büyütür; çünkü eski âdet, gençlik âdetidir. Kuruog, çocukların hepsinin adlarını kendisi koydu. En büyük çocuğuna Ülmez, ikincisine Tursun, ortancasına Barlı ve en

küçüğüne de Nazlı. Çünkü adların çocuklara şans getirdiğine inanırlardı. Ama komşusu Uzgun'un sadece bir kızı vardı. O da üçüne de umutlanarak ad koymuştu. Oğuzlar, ailelerinde daha çok çocuk olmasını isterlerdi. Kız Tugmaz evlenir evlenmez çocuk doğursun ki soyu kaybolmasın diye iki kere düşünürdü.

Erkeklerde tıraş olmak yok. Onlar, sakallarını çıktıkça cımbızla yolarlar. Kuruog sakalını hiç kesmez, daima onu bir seferde yolar. O biraz acı da çekerdi; ama alışmıştı ve dayanması gerekiyordu; çünkü karısı bir çiçek gibi gençti!

—Obalar içinde atla gezerken insanları asker olarak seçerken Külen'i kocasıyla derileri kuruması için germeye çalışırken görünce bir komutan Basar Bey sanki şaka yaptı: Be Kuruog, güzel karın var. Bak, onu bu yabancı bozkırın içinde kaptırmayasın! Bu şaka Kuruog'un hiç hoşuna gitmedi; çünkü o, bu herifin sinirini bilirdi. Hem o, neye göz koyarsa ona bir kötülük yapmadan bırakmazdı. Basar birkaç kere Külen'i düşünmüştü. Artık hem ona, hem de başka kadınlara heveslenmişti. Nedense ona yaptıkları için ceza da veremezdi?! Kuruog bu şakaya cevap vermedi, işine baktı; ama birden akli karıştı.

—Basar: “Seni askere gönderirsem Külen'i kime bırakacaksın?” dedi. Basar kötü niyetle sırıttı. Belki bana? Hayırsız, bu kuvvetli cenabet şakasını salyalı söyledi.

—Ya, bizde askere zorla almak yok! Ben istemezsem sen söz söyleyemezsin. Kuruog işi açıkça anlayarak ama dayanarak: “Meğer bir türlü satarsın!” dedi.

—Orasını görürüz! Daha sonra zoru görürsem kendin de isteyeceksin. Haydi, kolay gelsin. Basar sıkılıp beygirine kinle atladı ve gitti.

—Selenge boyunda kalsaydık, daha iyiydi. Külen, gece çadırın bir duvarı boyunca bulunan kuru ve sert döşeklerde düşünceli bir şekilde yatarken kocasına yavaşça: “Ben kabahatliyim!” dedi. Çocuklar çoktan uyumuşlardı. Bir keçe pala üstünde, ortada etrafa sıçramasın diye taşlarla çevrilmiş olan ateşe yakın

uyumuşlardı. Artık düşlerinde sanki yarınki günün güneşine ve açık göğün mavisine söylenirlerdi, gülümserlerdi. O gün hem Külen'e hem de Kuruog'a o gök hep sanki ağarmaya başlardı. Onları hiç uyku tutmazdı.

—Sadece o sana değsin... Sadece değsin!

Gece sessizdi. Sadece yandaki çadırdan ihtiyar Babaog'un ağır soluması ve bazen de inlemesi işitilirdi.

İstemi Kağan becerikli ve hatır sayan bir askerdi. Artık yüz bin askeri vardı. Türk Kağanlığı Orta Asya'nın içinde düzenli ordu ve hizmetçileriyle hızlı ve kolayca yerleşti. Bozkırlar fukara hayvancılardan ve türlü zanaatçıların obalarıyla, kasabalarıyla, çadırlarıyla ve toprak evleriyle doldu. Kağanlığın sınırları Ak Hunların topraklarına ulaşmıştı. Eski Sogd ve Buhara çoktan onların kuvveti altında bulunuyordu. Harezmi padişahlığının sınırları Sır ve Amu Derya nehirlerinin arasında bulunuyordu. Aral Denizi'nin kenarında da artık savaşçı Avarlar, Ural bozkırlarında da Ogurlar bulunurdu. Bunlar İstemi Kağan'ın atlı ordusunu batıya ilerlerken durdurmuştu. Güneyde de Ak Hunlar güçlüydü. İstemi Kağan, durup merkez konağını bu yeni bozkırın ortasında Tengiz Gölü'ne akan Nura Nehri'nin kenarında kurmuştu. Eski âdete göre hepsinin kapısı doğuya bakan otuz çadır, ortada da kağanın büyük çadırları ve kulübeleri vardı. Burada sadece onun en yakın güvenilir adamları ve koruyucuları bulunurdu. Hem süt inekleri hem de sağmal kısrakları mahsus hep burada, yakınlarda otlatılırdı.

Uslu durmayan Avarlar ve Ak Hunların kendisiyle komşu olması İstemi Kağan'ın hesabına gelmezdi. En çok Ak Hunlar komşuluğu bozardı, bu barbar devlet, İran'la da komşuluğu bozardı. İstemi Kağan, ilk önce ne yapacağını düşündü.

—O, ordu beylerine: “Avarlar kuş değil ki havada uçup Türk kılıçlarına saplanmasınlar. Balık da değil ki deniz dibine dalsınlar! İlk önce Ak Hunlarla işi bitireceğiz sonra onları da akıllandıracağız!” dedi.

İstemi Kağan, ilk önce İran Şahı Hosroy Anuşirvan Şah’la ve Bizans’ın padişahı II. Yustin’le uzlaşıp ordularını doğuya doğru gönderdi. Mana’da savaşı başlatmıştı. Bak, İstemi Kağan adamlarını İran’a aracı yollamıştı. Ak Hunlar onları geçerken kollayıp tutarlar ve kendi hanları Gatfar’ın önüne getirirler.

—A-haa Türkütler, İran’dan gelip bize karşı düşmanlık göttünüz! Öfkeli Gatfar Han dişlerini sıkarak onları süzdü. Han, yardımcılara bağırdı: Hepsini paramparça edin! Sadece bunu bırakın, gitsin. Haberi “akıllı” sahibine götürsün!

İstemi Kağan sanki bütün o Büyük Bozkır’a bağırdı: Ak Hunlar önümüzde inatla dururlar! Onların yüzünden gün doğusu gün batısından ayrıktır. Şimdi o, eski kervan yolundan bir tek mal kervanı Çin’den Bizans’a geçemez. Bundan bizim de çok kaybımız olur! Bu hırsız engelini kervan yolundan koparalım. O zaman Çin ipekleri yine sel gibi bizim elimizden geçerek gün batısı devletlerine gidecek!

Kurt başı bulunan bayraklarla bağlı atlarıyla Türküt askerleri, ilk önce Çaça kasabasına çıktılar ve onu aldılar. Sonra Çirçik Nehri’ne ilerlediler. Onu atla geçtiler. Ak Hunlar dağların içine çekildiler ve Nesef kalesinde toplandılar. İstemi Kağan kaleyi sardı ve sekiz gün sonra Ak Hunlar teslim oldular. Sogd halkları ve halis zengin tüccarlarının hepsi İstemi Kağan’ın yeşil ipek çadırına çok pahalı bahşişlerle gelip Türk kağanlığına tâbi oldular. O, eski büyük ticaret yolu yine açıldı. Dünya tarihine yeni bir şekil verip gün doğusu gün batısıyla bağlandı. Bu işler altıncı asrın ortasını biraz geçerken olmuştu. Buradan, Orta Asya’dan mallarla yüklü kervanlar geçerken dinlenmek için dururlardı. Bak, Baykent kasabasına yol çok uzundu. Çin’den İran’a yüz elli gün, buradan da Bizans’ın Nizip kasabasına kadar seksen gün

daha yürümeğe gerekti. Sogdlu tüccarlar bu Büyük İpek Yolu'nda aracılık işlerini yapar, kendilerine çok kâr sağlardı. Bu yüzden onlara “usta bezirgânlar” denilmişti. Kağanlık da şimdi hem onlardan hem kervanlardan hem de komşu devletlerden zenginleşirdi. Gittikçe güçlenirdi. Kağan, ordu başları ve ordu büyükleri zenginleşirdi. Laf değil, o ele geçirilen zenginliklerden sıradan askerlere de biraz düşerdi ki savaş seferlerine daha hırslı gitsinler. Eski Oğuz boy başları da zenginleşirdi; çünkü fakara çadırlarındaki adamları askere verip ordu beylerinden ücret alırlardı.

İstemi Kağan'ın iki oğlu vardı. Kara Çuri ve Turksanf. Onlar birbirine az benzerlerdi. Kara Çuri daha büyük, daha çok girişken ve becerikliydi. Babası onu savaşlara götürürdü. İlk olarak 558'de Aral ve Ural bozkırlarına yakın Avarlara, Ogurlara ve pek çok kez de Ak Hunlara karşı savaşmıştı. İstemi, onu o topraklarda yalnız hanlık kurup yönetmesini isterdi. Şimdi Çuri artık bir bölgenin hanıydı, hâkimiydi. Küçük oğlu Turksanf da kendi sırasının gelmesini bekliyordu.

—İstemi Kağan söyledi: Ey Çuri oğlum, oyalanmayalım hem Avarları hem Ogurları hizaya getirmek lazım; çünkü hep obalarımızın üstüne saldırıp zarar verirler. Erkekleri ve kadınları bağlayıp kulluk için kendi obalarına götürürler ya da Bizans pazarlarında satarlar.

—Şanlı Kağan, baba ben hazırım! Ordumu senin sağ tarafına dizerim!

—Bu savaşa çıkaracağız; ama bizim kullarımızdan da ayrı düzenli atlı askeri de koy, Türk gibi nasıl savaşmayı, öğrendiklerini gösterebilirler.

Avarlar ve Ogurlar bu aralar korkunç bir şekilde karşı koydular. Türk orduları onları zor yendi ve Yayık Nehri'nden çıkartıp daha büyük bir nehre, İdil'e kovaladı.

İstemi Kağan ilerlemesini durdurdu. Sınırlarını çizdi ve kendilerine bir hanlık kurup yönetsinler diye bu toprakları küçük oğlu Turksanf'a ve kız kardeşinin oğlu Buri-Şad'a verdi. Çuri oğluyla birlikte yine bozkırın ortasına, kağan da merkez obasına döndü. Artık oğlu Çuri'nin de babası gibi kâmil bir komutan, savaşlarda usta ve iyi bir stratejist olacağı belliydi.

İstemi Kağan şimdi bir zaman kağanlığın bu büyük bölümünü rahat yönetirdi. Bazen çağırılırsa ya da ona ihtiyaç olduğunda Büyük Kağanın merkezine Orhun'a giderdi. Bir insan gibi o kendi işlerine, ihtiyaçlarına ve padişahlığına da bakardı. O savaşlardan sonra biraz dinlenip avlanmaya da çıkar, daha çok da şenlikler yapardı. Burada daima dövüşleri ve güçlü pehlivanların güreşlerini seyretmeyi severdi. İşte savaşlardan başka hanların ve beylerin sevgili bozkırlarda uğraştıkları bunlardı.

O, mükemmel beygirlerle atlı alaydan oluşan maiyetini iki yüzün üstünde bey, oğuz başları, başka zengin ve itibarlı kişileri ava çıkarttı. Geri kalan sıradan yiğitler atlı, kambur develerle çıktılar. Böyle avlara her zaman kağanın güzel giyimli ve bakımlı genç kadınları da atlı ya da özel yapılmış altın ve gümüşle yaldızlı iki tekerlekli arabalarla çıkardı. Kağan yeşil atlastan kaftan giymiş, başının üst tarafı tıraşlı, alnına ve uzun omuzlarından dökülen saçlarına sadece dar parlak bir kurdele bağlardı. Alaydakiler de simli parçadan yapılmış kaftanlarla giyimli ve saçları örülüydü. Kalanı da hem kürk hem dokuma elbiselerle, silahlı uzun mızraklarla, küçük bayraklarla ve düz yaylarla giyimliydi. Hepsi öyle kalabalık ki sonsuz sayıda asker gibi giderler. Güzel atlas ve ipek renkler büyümlü su gibi akarlar. Simli giyimler ve yumuşak beyaz kürkler güneşte parlar. Sanki yerinde tok ve oynak beygirler tepinir. Dik ve kurumlu kambur develer kafalarını sallarlar. Alaycıların hepsi bayram gibi hem de türlü türlü artık saçlara varıncaya kadar tarayıp süslenmek hepsi boyun âdetine göre idi.

Geniş bozkırlar yavşan ve türlü otlarla örtülüdür. Oradan da arada ağaç kümeleri görünür. Kimi ağaçlar da seyrekler. Hepsi sanki bir şey bekler. Zurnalar bağırdı, av başladı. Yiğitler çok yaban hayvanlarını kovalarlar. Şanlı avcılar oklarla mızraklarla onları vurup acısızca öldürürler. Av pek bereketli oldu. Av, şenlik, nice bir düğün başladı. Ortalıkta İstemi Kağan, hem neşeli hem avdan memnundu. Hepsi ateşler üstünde çevire çevire ağaç şişlerde yarı pişkin butları, boyunları ve ciğerleri doya doya yerler. Türlü içkileri susuzluktan yanmış gibi içerler. Kağanın beş yüz kişilik av çadırı şamatadan, gürültüden uğuldar. Serin hava gelmesi için çadırların tepeleri açıktır. Bütün hafta toy yapıldı...

İstemi Kağan çok yaşlı değildi. Artık olgun, yakışıklı, kuvvetli, düşünceli, her zaman neyi nasıl yapacağını bilen birisidir. Cesur ama pek cansızlaadan. Onun karısı ona dört çocuk dünyaya getirmişti; ama sadece üçü yaşar. En küçüğü Teniz daha anasının kucağında oynar. Kağanın en genç karısı Tüle ince belli, kıvrık göğüslü, beyaz tenli ve kara gözlü bir Ak Hun kızıdır.

Türkütlerde harem yok; ama birkaç kadın bulundurmak eski âdetti. Kadınlar doğru eş sayılır. Erkek evlendiğinde kaç tane düşerse her birine de bakar, korur ve hatırlar. Kadınlar da bilir ki ne kadar çok çocuk büyütürse askere o kadar çok halis çocuk gönderir. Ama İstemi Kağan şimdiye kadar çok savaşta bulunmuştu. Onun için çok çocuk yapmaya pek vakti olmamıştı... Bu sırada daha çalışkan olan Tüle'yi sever, onun da çocuklarının sayısının fazlaşmasını umut eder.

Bozkır gezen, hayvan güden insanlar gittikçe daha da fukara yaşarlar. Güneşin yakmasında, rüzgârların kavurmasına, tozlar tıkamasına aldırmandan kondurmaya neleri varsa yeni otlaklar bulmak için tekerlekler üstündeki çadırlarıyla

oradan oraya göçer, çocuklara bakarlar ki bunları kaybetmemek, kötülüklerden korumak, hayvanları hastalıklardan korumak için göğe yönelip tapınırlar...

—Genç adamlar, Tanrı'ya hem büyük hayvan hem koyun, ne kadar kurban getirdik diye söylenirdi; ama ne fayda...? Bu yaz ne kadar hayvan telef oldu...

—Siz böyle düşünmeye cesaret etmeye buna utanmaz mısınız? Ama aksakallar münakaşa ederdi. Bu inanç, âdet eskiden kalmış. Siz ona değmeyin; çünkü siz bilirsiniz ha!

Kurban... Kurban...! Bir kimse öldüğünde kurban keserler, mahsus pişirip yerler. Bir parçasını da ölüyle birlikte mezara gömerler; çünkü öbür dünyanın onun olduğuna inanılmış.

Gök-Tanrı kurbanları kabul eder ve yardım eder diye daha bilgili bir aksakal hep nasihat ederdi. Kara İssık Kağan ne zaman ki Kidan boylarını yenemezmiş, kendi oğlunu büyük ateşte kurban edip sonra da yenmiş!

Askerlerin çoğu askere yiğit çocuk göndermek için doğursunlar diye üçer dörder kadını eş alırlar. En büyüğü koca kadın hepsine, kocasına; ikincisi orta kadın ev işlerine bakar. En genci sevgi kadınıdır. Hepsinin çocuklarına bir yerde bakılır. Bu adamlar kendilerinin sadece bir kadınla yaşamasını ayıp sayarlar. Erkeğin hep yeni bir genç gelin için büyük şeyler ödemesi lazım olmuş. Hayvan güden ise bozkırcı bir kadına ve çocuklarına güçlkle bakabilir. Ama kadına bakarlar, ona büyük saygı var, adam onun önüne geçmez, onun lafına uyar. İran şahı boşuna değil, oğullarına hep Türklere bir şey çıkartmak, istediğini yaptırmak için ilk önce onların kadınlarıyla anlaşmaları gerektiği şeklinde öğütlerdi. Bu kağanlıkla diplomatik işleri kadınlarla yürütmeyi benimsesinler. Erkek öldüğünde onun karısını ya da karılarını, kardeşlerinin alıp evlenmesi lazım ki dul kadın hakkında dedikodu olmasın. Oğul çadır içine girerken ilk önce anasına selam verir; ama biri evli kadını zorlarsa bütün

boy ona ceza keser. Ölüm! Kim büyük kızın aklını çelirse o an onunla evlenmesi lazım! Türk Oğuzlarda bu eskiden kalan âdetlerin daha da olduğunu söyleyeceğiz. “Kızlar birleşmesi” “Kardeşliği”: Beş altı kız birleşirler birisine bir çocuğu gelin alırlar ve ona kadın adı koyarlar, sonra da hepsi sırayla yeni evlilere gelini bakmaya gelirler. Bu erkek onların sayılır. Bu kızların hepsi onunla öyle yaşarlar. Sanki kız kıza.

—Ana babalar bağırırdı; ama kimisi bu bölükle evlenmeyi daha çok isterdi. Bu maskaralık değil, âdettir!

—Kadın çadırın sahibi, ailenin özü, direği, erkeğini seven ve okşayandır.

İran, onun sınırında böyle bir devlet kurulmasından hazzetmezdi. Bu komşuluk Hosroy Anuşirvan Şah'ın hesabına gelmezdi; çünkü anlardı ki onun istilacı aç gözlülüğünün önünde Türklerin uzun mızrakları keskin sivrildi. Onun Orta Asya ile yolları kapandı. İpek Yolu da kağanlığın elinde bulunurdu. O hem Bizans'ın Çin mallarını alıp zenginleşmesini de istemezdi. İran karşı gelmeye başladı. Onun toprağından kervanları geçirmedi; ama İstemi Kağan İran ile işlerin düzelmesi için anlaşma yapmayı denedi; ama Şah sert davranırdı. İstemi, o zaman Sogdlu tüccarlardan biri olan en usta tüccar Maniah'ı aracı yolladı; ama Şah onlara o kadar da değer vermedi. Mallara hiç bakmadı, onlardan bir şey almadı. Kervanın Bizans'a geçmesine izin vermedi. O zaman İstemi Kağan son denemeyi yaptı. Sadece bir Türk kervanını mallarıyla yolladı. Şah bunu görünce malların hepsini altın ödeyerek satın alır. Sonra kervancılarının önünde, açık bir meydanda hizmetçilerine o malları bir seferde, büyük ateşte yakmalarını ve Bizans'a geçirmemelerini emreder.

—Şah, bir taraftan hafiflemiş değerli malları için: “Türkütler, kervanınızı geri çevirin!” dedi. Çünkü başka malınız yok, haberimi şanlı kağanınıza götürün! Onun hediyeleri İran Şahı’na yaradı.

Kervancılar yolda aniden hastalanıp ölürler. Sadece biri zar zor haberleri yetiştirir. Sonra o da ölür.

İstemi Kağan İran Şahı’na nasıl vurmasın. Ural’dan Bizans’a, onun kasabalarına, Bospor’a, Hersones’e kadar olan İpek Yolu’nu düzenlesin. Hem yol çok uzayacak hem de İdil’in öte yanına kervanları kolayca soyan ve yağmalayan Ogurlar ve Avarlar vardı. İran’dan geçmek daha yakın, daha ucuz ve daha korkusuzdu. Silahla İran Şahı’na kabul ettirsin. Bu yol Türkütler için büyük yaşam ve siyaset yoluydu.

—İran Şahı’na haberimi yollayın. Biz Türkütler razı değiliz! O, bizim gönderdiğimiz adamları kabul etti; ama biz kervancıların zehirlenip öldüğünden şüpheleniyoruz. Şah’tan cevap isteyeceğiz! Kağan öfkeli bir şekilde emir verdi; ama kendini tutarak: “Sogdlu Maniah’ı çabuk bana çağırın!” dedi.

Maniah, kağanın zengin süslü çadırına gün doğusu tarafından eğilerek girdi, âdet öyleydi. Kağan incecik döşeli ama geniş bir masada derine bir şey çizip bakardı, fasulye tanelerini oradan oraya koyardı. Sanki “Kılıç” oyunu oynardı. Besbelli ki savaş planı düşünürdü.

—Maniah-Şetu bize inansın mı?

—Büyük Kağan, hepsine!

—Şimdi hemen yola çık, Bizans’a ticaret anlaşması ve İran’a karşı savaş ittifakı için teklif yapmak lazım. Hem Bazileus’a haber gönder, kendi adamını bize geziye yollasın. Şimdi hemen yola çık.

Bazileus II. Yustin, Maniah'ı 568'in ağustos ayında yazlık sarayında kabul etti. O, bu anlaşmalara hemen razı oldu; çünkü onu kurtarırdı. O, İran ile düşmandı. En bilinen komutan Zemarh'ı Türk devletine geziye yolladı. Kağanın konak çadırlarına gider gitmez ona ilk önce ateşle "paklamak" âdetini yaptılar. Mahsus birkaç kez ateşin üzerinden atlamalı ki onun içinden kötü ruhlar kaçınsın. Eski Türkler ateşin insanı ve hayvanı kötü ruhlardan arındırdığına inanırlardı.

Zemarh'ı da gün doğusu kapısından geçirdiler. İstemi Kağan Bizans adamını pek nazik kabul etti.

—Buyurun şanlı Zemarh, bizimle beraber gelin. İran'a karşı savaş başlatırız.

İstemi Kağan asker taburunu Talas Nehri'nin açıklarına koydu. Ona, hemen Hosroy Şah'ın gönderdiği adamlar bir teklifle oraya geldiler. Kağan, onları soğuk bir bakışla kabul etti.

—Şah Hosroy Anuşirvan, iyi komşu olarak yaşamak ister. Şanlı kağan savaş istemez!

—Şah ne ister ya? Ticaret istemez, savaş istemez. Ya ne ister ya?

—Düşünceli Kağan bizim yüce şahımız Bizans'a yardım etmemenizi teklif eder. Arsız lafımızı affediniz.

—Nee! Şah, bizi bozkır içine kapatmayı mı ister? Bu olmayacak!

Kağan bu Perslerle başka da laf etmedi; ama isterlerse onun büyük sofrasına buyurmalarını söyledi. İki gün sonra sefer şenliği olacak. Şimdilik onları Çuri Şah'ın oğlunun bir çadırında durmalarını söyledi.

Bir öğlenden sonra ipek bezlerinden gerili, mükemmel türlü renklerle süslü kağanın büyük çadırında kurultay başladı. Beş yüz kişilik çadıra çok yemekler ve içkiler getirildi. İstemi Kağan tamamı altından yapılmış bir bölmede, ortada oturur.

Bir yanında oğlu Çuri-Şad, öbür yanında da Bizans elçisi Zemarh oturur. Kağan, Perslere gösterdiği kadar büyük saygı gösterirdi.

—Kağan konuştu: “Şanlı Zemarh Yustin Bazileus’a ve cenaplarına çok sağlık ve esenlikler!” dedi. Bizim anlaşmamız İranlı komşulara fayda getirsin!” dedi. Kağan onlardan daha uzak bir yerde oturan Perslere bir bakış attı. Sade suçlama düşer. Onlar iyi bir müttefik değildir. Aramızda savaş vardır. Biz kabahatli değiliz. Şah, bizim hayat yolumuzu kapatır. Sofracılar, bizim yenmemiz için buyuralım!

Şah’ın adamları eski Pers’in İsfahan bahçelerine, Anuşirvan Şah’ın güzel ve pek zengin saraylarına gidip savaş haberini götürmek için kalktılar. Burada toplantıyı düzenleyenler tasasızca eğlenirler. Sogd ve Harezmi şaraplarını, Çin’den gelen pirinç rakılarını içerler. Sade koyun yahnilerini değil türlü yabanî hayvanların yahnileri de yerler. Sofralara buraya asker taburuna getirilen, savaşlarda esir alınarak obaya getirilen en güzel Çin ve Ak Hun kızlarını özellikle sürerler. Hepsi özlenen Selenge çevresi ve Altay bozkırları için keyifle bağıra çağıra söylenirler, türküler söylerler. Çok uzaklarda, geride kalmışlardı...

Kağan, ertesi gün Bizans misafirlerini ipek bezlerle süslü ve güzel renkli başka çadırın içine geçirtti. Burada türlü şekilli putlar tapınmak için dururdu. Bunca altın kaplar püskürmek için hep altından dökülmüş fişicikler ortalıkta bırakılmıştı.

Kağan yine onlarla konuştu, aradaki işler için söze başladı.

Daha ertesi gün de misafirleri daha başka yerlere buyur ettiler. Altın süslerle kaplı ağaç direkleri ve yine altın locayla üstünde dört altın renkli tavus kuşu dururdu. Yine konuştular ve laf ettiler. İstemi Kağan öyle cömertleşmişti ki misafire sadece altın ve gümüş hediyeler değil ona Kırgız kızlarından bir de güzel kız bağışladı.

Zemarh, İstanbul'a arı gibi yüklü bir at arabası kervanla yola koyuldu. Kağan yolda onu hem geçirmek hem korumak için Maniah'ın oğlunu bir bölük orduyla gönderdi. Kendi elçisi Tamga-Tarhan'ı Bizans'a onunla birlikte gönderdi.

İstemi Kağan henüz İran ile savaşı başlatmaz; çünkü ona daha gerçek bir sebep lazım. Kağan, Hosroy Şah'tan Türk kağanlığına o vergileri ödemesini istedi. Şah, Ak Hunlardan o vergileri daha önceden almıştı. Şah ateş oldu; razı olmadı. Ama Türkütlerle savaşmaktan da çekinirdi. Utanmayı elden bıraktı. İstemi Kağan'ın tabur obasına kendisi geldi Türk Kağanlığının onun yüce Şahlığı önünde verilecek hediyelerin çokluğuna da aç gözlülük ederek kendi geldi.

İstemi Kağan, çadırın gün doğusundaki kapıyı alçaltmaları için emir verdi. Şah'ı "ateş paklatmasından" geçirttiler. Sonra kağanın çadırına girmesi için davet ettiler. Şah, güçlkle ancak öfkesinden çıldırarak iki kat eğilip girdi.

—Kağan altın locasından kalkmadan: "Şanlı Şah, bizim kağanlığımızın önünde derin eğilmenizi anlarım ve kabul ederim. Bu işi bizim yüksek kağanlığımıza, Tobo Han'a anlatırım, kabul edeceğine dair umudum var." dedi.

—Şah: Benim zorum yok! Siz bana eğileceksiniz, yaban hayvanları diye çıldırması gibi bağırdı. Beygirlerini geldiği yöne çevirerek fırlayıp çadırından çıktı.

Türk atlı orduları, bütün Curcaniya'nın içinde kasabaları ve Hazar Denizi'nin etrafındaki platoları işgal ederek geniş bir manevra yaptılar ve Amu Derya Nehri'ni hızlı geçtiler. Şah zorluğu görünce anlaşmak için kağanı onun asker çadırına gelmesini teklif etti. Kağan da kan döktürmek istemezdi. Onun istediği Şah'ın İpek Yolu'nu İstanbul'a açmasıydı. Onun için Şah'la buluşmaya razı oldu. Kağan, oğlu Çuri Şah'ı ve bir bölük askeri yanına alıp Şah'ın çadırlarına geldi. Onu kurt kafalı bayrağını sarıp toplaması için koydular. Çıkardı, çadır içine girmek için bakar; ama kapı alçak! İstemi çok düşünmeden geriye doğru dönüp eğilir. Şah'ın huzuruna geri

geri girdi. Şah ilk önce bu arsızlık için öfkeden terledi; ama sonra güleceği geldi; çünkü onun Şah kafasına geçen sefer bu fikir gelmemişti. Anlaştılar. Sogd hepten Kağanlığa kahr. Yıl 571'di. İstemi Kağan, Şah'la kavgayı hem becerikliliği hem de kuvvetiyle kazanmıştı. Artık İpek Yolu açıldı.

İstemi Kağan, o yıllarda hep oğullarıyla İdil Nehri'ni geçip Hazarları ve bütün Kuzey Kafkas'ı işgal etti. Azak Bulgarlarına baş eğdirdi. Türk Kağanlığı Dnepr Nehri'ne yaklaşırdı. Büyük Bozkır artık mayıs ayında halklarla dolmuştu. Türküt orduları, Türk Oğuzlar ve diğer yaşayanlar da hemen kendilerine Türk dediler. Bu dirilmiş bozkırlara yeni bir soluk verirdiler...

Basar Bey niyetini gerçekleştirmek, onun karısını kolayca eline geçirmek için Kuruog'u askere göndermeyi düşündü.

Külen, yalnız kaldığında Basar'ın o hırsız gözlerden saklanmaya çalışırdı. O, obalarıyla ve mallarıyla yeni topraklara göçerken arabasıyla bir başka sürüye karışırdı; ama ne zaman obasıyla birlikte bir yerde dursalar bu arsız adam onun yamalı çadırını hemen bulurdu. O, ihtiyar Baba-og'dan da çocuklardan da hiç çekinmezdi. Kendisini takip eden bu adamın önünde ne çektiğini sadece Külen bilirdi.

Kocası ona, hayvanlara baksın, bari biraz çoğalsınlar demişti. İlk çocuğu Trına artık büyümüşü. Otlakta gezerdi. İhtiyar da başka işleri yapardı; ama Külen hem ev işleriyle hem de hayvancılıkla uğraşan yalnız bir kadındı.

Bir keresinde Basar onu bozkırda kollar ve ansızın kavrayıp atın üstüne çıkarır. Gizlice kendi çobanlarından birisinin çadırına götürür.

—Sen hayırsız adam, hiç korkmaz mısın? Böyle zorla yapılan iş için bizim âdetimize göre ölüm vardır!

—Niçin zorla? Sen kendin razısın; çünkü burada benimle birlikte bulunuyorsun.

—Sen beni buraya zorla getirdin, hırsız!

—Bunu kimse görmedi. Benim ayakkabılarımı çek bakayım, sen beni eğlendiyorsun.

Külen, sanki kılıç göğsüne dayalıydı. Yapacak bir şeyi yoktu, bağırır.

—Şimdi de çöz benim kaftanımı soyundur, çünkü çok yorgunum ve dinlenmek istiyorum.

Külen, beyin kaftanını çıkarır; ama o da ansızın Külen'in üstündeki hafif eski kaftanı kavrayarak onu güçlü göğsüne doğru çeker...

Külen'in dünyası alt üst oldu. Gözünde şimşekler çaktı, kafası uğuldadı. Bir sürü kötü köpek param parça parçalamışlardı sanki... Ama o diriymiş, nedense...

Gece de önlerine nice çirkin işler çıkar, onların obası göçe göçe hep o rezil çadırdan uzaklaşırdı.

Bu Oğuzlar artık durmuşlardı. Aral Denizi'nin doğusunda ve kuzey bozkırlarında yaşarlardı. Sonra biraz aşağı doğru Amu Derya Nehri'nin boylarına kadar yayıldılar. Daha sonra uzun zamanda ilkbahardan kışa kadar obalarını kurdular. Bu hayvancılar mallarını otlatmak için hep oradan oraya otlak arayıp gezdirirler. Şimdi burada su da çok var. Çoğu denizde ve nehirde balıkçılıkla geçinirler. Avcılıkta sade açık bozkırlarda değil çöllerde de ceylanları tutarak zanaatlanırlar. Onların yahnilerini yemek pek tatlıdır. Amu Derya Nehri'nin çevrelerinde de türlü kuşları oklarla vururlar. Bu topraklar sanki İmek tarafından

daha zengindi. Sulara yakın topraklarda bahçecilik de, meyvelik de, hatta biraz ekincilik de vardı.

Ama mavi Selenge, altınlı Orhun ve Onon nehirleri için daha çok üzülmüşlerdi. O, küçüklük toprakları en eski Oğuz toprakları için gönüllerinde aşırı bir sevgi taşıyorlardı. Onlar buraya kadar bunca yer geldi. O toprakta kalan o soy Oğuzlardan uzak, sanki artık burada mı kalacaklar? Her sabah güneşin doğuşunu duman perdesi içinden Altay dağlarını görürler. Buradan o sevgili dağlar ve bozkırlar görünmezler...

...576 yılı gür otlaklarla başlamıştı. O sıcak ve pek kuru yaz havaları erken gelince güzel olmuştu. Hem asker atlarına hem de diğer hayvanlara ot alıp başka kokuya, başka tada dönüp çekilirlerdi. İstemi Kağan hiç ihtiyar değildi; fakat ansızın savaşımlardan birinde aldığı ağır bir yaradan dolayı ki obasındaki çadırda, yatağında öldü. İstemi'nin cenaze merasimine çok insan toplandı. İlk önce fena ruhların ona ilişmemesi için ölüye okuttular. Sonra da meşalelerle içini temizlediler. Han elbiselerini giydirip süslediler. Mezar kurgan yeri bozkırın içinde, açık bir yerde, kağanlığın gün batısının ortasında hazırды.

Eski Türkütler, Oğuzlar ölüyü mezarda yakılan ateşte yakarlardı. Sonra o mezar külünün üstüne topraktan tepe kurgan kaldırırlardı. Han'ın ya da başka subay adamın kurganını çok daha yüksek kurarlardı.

Mezar yerinde koca bir yığın yakacağı hepsi hazırды.

Kağanın hangi karısı eski bir âdet olan kağanla gömülmeyi isteyecekti? Kadınlardan daha yaşlıları mı, daha genci mi? Aksakallılar onların cevabını beklerler. Onlar da şimdi kendi çadırlarındadır. Kağanın genç kul kızlarından (cariyelerinden) biri ihtiyarların önünde eğilir.

—Ben hazırım, gömüleyim... Koyun beni... Ben kağanı sevdim...

Aksakallar razı oldular. O zaman kıza, mahsus bir içki verdiler. O, o zaman hayatla vedalaşmaya, ayrılmaya, kefenlenmeye başladı. Âdete göre o, erkeklerden kiminle isterse onunla konuşsun, sevişsin, yatsın onların bu kurbanın son isteğini yapması lazımdı...

Ateşi tutuşturmak için hepsi hazır tertipler. Ordular etrafta, herkes kendi beygirinin yanında yaya olarak elindeki mızrakların uçları aşağı sarkık şekilde dururlar. Başka insanlar da pek çok taraftan Türk Kağanlığını kuranlardan biri olan İstemi Kağan'ı defnetmeye gelmişler. Asker beyleri omuzlarında demir kalkanlar üstünde ölüyü getirirler. Kağan en pahalı giysilerden giymiş, kırmızı kaftan, sarı şalvar, kara deriden ayakkabı, belinde geniş kayış kemer; kabzası pahalı boynuzdan güzel ve pahalı eğri kılıcı asılı, başının ön kısmı tıraşlı, arkadaki saçları biraz ağarmış, yeşil bir yastık üstünde yatar. Yanında da altın kaplama demirden baş kabı vardı. Arkasından iki subay da kağanın dizginlerinden yerli kayışlı ve beyaz tasmalı atı sanki dövüşe hazır olarak getirirlerdi. Daha arkadan Ulu Han Tobo Kağan, başka subaylar, kağanın kadınları, çocukları, büyük oğulları karılarıyla, çocuklarıyla, kağanın savaş erleri ve kız kulları içlerinde büyük bir üzüntüyle getirirlerdi.

Bozkır'da toplanan insanlar kurt bakışlarıyla Tanrı'ya taparak bağarmaya, türlü sesler, üzüntü ve acı sesler çıkarmaya başladılar. Dikkatlice kalkanlar üstünden indirip yakacakların içine başı gün doğusuna doğru yerleştirmeye, yeşil taze otları kağanın ölüsünü görünmeyince kadar örtmeye başlardı. Hep bu gürültü arasında cadı ilaçlarıyla uyutulmuş kul kızı da buraya getirdiler.

Hizmetçiler üç taraftan yayan meşalelerle çıktılar, tutuşturdular. Ateş kıvılcımları göğü yakarlar. Kopuk kopuk kıvılcımlar da gök kuşları gibi her tarafa uçuşurlar. Sanki ölüm gününde bu mezar ateşi güneşin ateşinden böyle yanar. Türküt

vatanının bir babası İstemi Yabgu Kağan'ın resmini insan aklında yıllarca kalması için dünya tarihinin büyük kâğıdına geçirirler. İki bin yıl sonra tarihin tozlu sayfalarında onun adını arayacaklar. O eski ataların yaşayışını gelecek Türk boylarının bilgeleri, yazarları, okuyanları öğrenecekler... Hem sadece Türk boyları değil...

O mezar ateşi bir seferde yanıp yüksek bir kurgan kaldırılınca ilk önce ordular sonra da bütün o insan topluluğu sırayla onun üstüne birer etek toprak döktüler. Bundan sonra âdete göre mezar kurganının yakınlarında kurban yemeği sofraları kuruldu. Sonra da ölen kağanın hatırı için hem büyük ve şamatalı at yarışları hem de savaş oyunları oldu.

O, ilk ve en büyük mezar kurgan Türk ülkesinin bu taraflarındaydı.

Kağan'ın yerine Çuri Han geçti.

Bu, tecrübeli ve çetin bir adamdı. O, babasından çok şeyler öğrenmişti. Onunla çok işler yapmış, çok savaşlar yönetmişti. Onun zamanında kağanlık daha da gelişmişti, güçlenmişti. Onu pek girişken saydıkları için ona Böke Han lakabı koyuldu. Bütün adı da Kara Çuri Türk Tarduş oldu. O, bu eski Türk devletinde en şanlı adamlardan biri ve en zengini olmuştu. Kağanlık pek büyüktü. Dnepr'e ulaşmış hatta Dnepr'i geçiyordu ve güçlüydü.

Kuruog, Kafkas savaşlarından sonra eve iyi bir Hazar beygiriyle ve üstünde yüklü heybeler dolusu eşyalar ve kambur bir deve ile döndü; ama "Kazaayak" (Kazayağı) damgalı sürülerinin otladığı Külen'in obasını zor bulmuştu. O, yolda "Zimba", "Kertik", "Çizi" ve başka damgalı sürülere de rastladı.

Kuruog, savaşlardan bir yaşlı erkek ve iki de yaşlı kız getirmişti. Şimdi onları hayvancılık içlerinde kullanırdı; ama kızlardan biri daha güzeldi. Onu içerde hizmet etmesi için tutardı. Orduda hem iyi hem de kötü çok işler yapmıştı; ama kendi karısı ona daha güzel geldi. Hem onu daha çok seviyor ve pek özlemişti. Savaşa rağmen sefer yollarında kadın yönünden sıkıntı çekmemişti.

O yağlı, cambaz, açıkgöz olgun bir adam olmuştu. O hepten Selenge boylarındaki karamsar bozkırcıya benzemezdi.

—Külen, ee o Basar?

—Ah, Gök Tanrı ne arsız ve maskara adam! O bana ne kadar eziyet etti, sadece ben bilirim... Ama sanırım ondan kurtuldum, bir zamandır görünmedi.

—Bir daha görünmeyecek! Kemikleri beyazlaşmış olmalı. Artık yavşanlar arasında... Bizi ansızın geniş bir bozkırda aydın bir gecede karşılamıştı. Beygir üstünde bağlı genç bir insanı götürüyordu.

Külen'in yüreği ağzına geldi, soluğu değişti, korkuyla kalbi çarpar. Sanki o işi biliyor mu? Aman!

—...Emindim ki hırsız seni kapmış kaçıyordu.

Biliyor, Külen düşündü, açıklayıp ağlamasına az kalmıştı.

—...Da bir kılıta kafasını yardım!

Külen'in yüreğinden sanki bir bıçak çıktı da birden acı boşaldı.

—Sanki ona hiçbir Şey olmamıştı. Külen beliğini yeniden örmek için üzdü.

Sordu: Ee, ya o zavallı insan kimdi?

—O insancık "Zimba" damgalı bir boyun kızıydı. Bu onu evlilik yolundayken gveyinin arabasından kabahatsiz oğlanı öldürüp kapmıştı.

—Külen sordu: Kız Şimdi nerde? Onu ne yaptın? Sanki onun sormasının arsız olduğunu anladı; ama ne yapsın kadın aklı...

—Kuruog biraz tıkanı. Kızı mı? Nasıl ne yaptım? Elbet sordum onun kim olduğunu? Anasına ve babasına götürdüm... .. Buradan uzak... Bir oba-köye

—Külen: “Hep at üstünde mi...?” dedi. Ona kocasının öfkesini görünce Külen lafi değıştirdi.

—Beyim, sen o kıza değdiysen ben sana yapacaklarımı bilirim! Hayat böyledir...

—Ee, beyim sana yapacağımı bilirim...? Kuruog kendine gelerek böyle söyledi.

—Sen ne diyorsun Kuruog? Ben yalnız ne zorluklar çektim böyle işlerle mi uğraşacaktım. O köpeği bir keresinde kaynar suyla haşladım, bir keresinde de taze sığır dışkısını gözlerine sürdüm, komşuların hepsi de birer kere; ama doğrusunu söyleyeyim, atla gelip ansızın arkadan belğimden tuttu; ama ben öyle yüksek sesle bağırmaya başladım. Babaog kılıcıyla ve komşu çadırlarından birkaç kadın çıktığında o beni bıraktı; ama zavallı babayı kılıcıyla bir kuduz gibi...

—Ee, Külen uslan, dedim ya kemikleri yavşanlık içinde çürüyor...?

—Ya onlara hiç kimse, sen...?

—Yok, nasıl anlasın kimse! Tanrı-gök kimseye göstermeyecek; çünkü hani o cenabet köpekti!

Kuruog’un yüreği hafiflemiştı, şüphesi geçmişti. Onun Külen’i belki o rezil adamın eline düşmüştü. Bu duygu ve düşünce onu pek üzmüştü. Orduda ne kadar bulundaysa da bu fikre alışamamıştı. Görük ona gülerek: “Kuruog, oğlum hiç hayıflanma; çünkü böyle işten kadına bir şey olmaz; ama atını süren başkası var niye korkuyorsun ki sürüye katacak!” derdi.

Külen de kendini kıskanacağından dolayı erkeğine açıklanmasından korktu, belki böylece dedikoduların önünü almıştı.

—Kuruog lafı değiştirdi: Bizim Trına koca erkek olmuş, evlenme vakti değil mi?

—Ee, sanırım yaklaştı. Bir kızcağız var. Yakın bir obada yaşar. Pek güzel ve alımlıdır. Trına, onu annesiyle uzak otlakta görmüş. Onun adı Çiçek’miş. Yalnız da gelirmiş. Birbirlerini severler.

—Ya, sen onu gördün mü? Onunla laf ettin mi ki öyle methediyorsun?

—Gördüm, konuştum. Trına, o bozkıra çıkıp Çiçek’le buluşmayınca beni bırakmadı... Kız demişti ki ben gençmişim ve güzelmişim... He, benim nerem genç ya?!

—Gençsin Külen, gençsin ve güzelsin. İnan ki ben çok kadın kız gördüm; ama senin gibisini görmedim!

—Ha, yalan söyleme, doğru değil, bırak...

—İnanmazsan, sana ne yapayım?

—O zaman bu genç Ogur kızını neden içerde tutuyorsun? Sana yardımcı mı, cariyeye mi lazım? Evde?! Onu otlatmaya yolla ya da bırak gitsin. Bu teklif Kuruog’un işine gelmedi; ama sustu.

—Artık askere gitmeyeceksin, yeter! İşimize bakalım, gelişmek lazım. Hee, bu topraklarda neyle uğraşacağız. Sarı çamurdan bir ev yapalım, üstünü sıvayalım, örtelim. Kışın birçok çadırın ortasında daha korunaklı olur. Kimileri yaptılar, çamura taş da katarlar. İnce deriden pencere koydular...

—Ben İran’da ve Kafkasya’da evler gördüm. Onlara “Sakla” derler. Saklanmak yeri olmalı... Hazarlarda da gördüm. Obamız yerinde dursa yapalım; ama bakmışın yine hareket ederler de alırlar başlarını... Çünkü her bir çadırda birçok akıl var.

—Ne kadar da dursak... Biz de çok yaşamayacağız ya! Bir yere toplanmışken insanca yaşamayı deneyelim. Yeni yerde yeni bir hayat başlatalım.

Türk Kağanlığı yüz yıldan çok zamanda kuruldu, Büyük Bozkır'a İran'ı koymadı.

Ama hanların hırsı ve aralarındaki düşmanlığı yüzünden Türk Kağanlığı yavaş yavaş zayıflamaya başladı. Çin'le, İran'la, Bizans'la olan mücadeleler onun zayıflamasını hızlandırdılar. Güçlü Çuri Han, zor bir zamanda habersizce kaçıp kaybolur. Bundan dolayı kağanlığın zayıflaması başladı. Yıllar geçer, hanlar birbiri ardı sıra değişir; ama hep o halkların ve boyların sırtından yavaşça aç gözlülük yapar, devleti hepten zayıflamaya götürür. Bu Büyük Kağanlık ilk önce iki parçaya ayrıldı. Gün doğusu Kağanlığı'nın merkezi Orhun ovalarında, Gün batısı Kağanlığı'nın merkezi ise İli Nehri'ne yakın Suyab'tadır. Sonra Uygurlar, 8. asrın ortasına yakın bir zamanda Gün doğusu Kağanlığı'nı yenip işgal eder. Gün batısı Kağanlığı da birkaç boy devletine bölünür. Karluklar, Türgişler, Şunişler, Basmalılar, Neşetiler ve Dulular Cungarya'da ve Ediderelik'te yaşadılar. Emba Nehri'nin boylarında (Kangarlar) Peçenekler yaşadılar. Oğuzlar, artık Aral Denizi'nin etrafında toplanmışlardı. O zamanlar (705–707) güneyden İslam'ı, kendi dinlerini başka insanlar arasında yaymak için taze kuvvet olarak pek çok Arap savaşçı yaklaşırdı.

Büyük Türk devleti dağıldı; ama o devletin halkı olan pek çok boy kendilerini artık Türk sayan Eski Türklerin âdetlerini ve elbiselerini kullanırlar. Türk dillerinde konuşurlar. Onlar hayatı devam ettirmek için kalırlar. Hepsi Eski Türkütlerin egemenliği altında yaşamaya alıştırlar ve Türk oldular. Kıpçaklar ise ayrı gezer.

Aşuna Türküt'ün ve İstemi Kağan'ın eski Türkütleri kalabalık değillerdi. Bu Orta Asya'nın halkları arasında bir damlaydılar; ama gücü ellerinde tuttular. Buralı halklarla uzlaştılar. Bunlar onların isteklerini kabul etti. Birçoğu Türkütlere güvendiler. Çünkü İstemi Kağan ve Kara Çuri Han sadece becerikli asker değillerdi, ele geçirilen topraklarda halkların işlerini düzenlemeyi, onları yerleştirmeyi, birleştirmeyi de bildiler.

O eski Türküt askerler artık kaybolurlardı; çünkü onların hepsi askerdi. Hep dövüşlerde ölürlerdi; ama onların kaybolmasından ileride Türk adları, boyları Kazaklar, Türkmenler, Özbekler, Karakalpaklar doğacaktı...

Eski Türküt askerleri kaybolurlardı; ama çok faydalı ve değerli işler bırakırlardı. Onlar sadece büyük devlet kurmadılar, onları yeniden canlandırdılar. Hunlardan sonra o Büyük Bozkır'ın tamamına hayat ve yeni bir soluk verdiler. Bütün boylarla mükemmel bir bozkır kültürü kurdular: Din âdetleri, zanaat, ev yapma, aile, giyim, ticaret, savaş taktiği gibi kendi kültürünü, yazmak için Runi yazılarını icat ettiler. Yılları saymak için daha başka yeni işler için hayvan, kuş adlarını kullandılar. Bu zenginlikleri koruyup ileriye götürecek Türkleşmiş halklar ve daha kalabalık olan halis Oğuzlar kalırdı. Hep yuvarlak çadırlarını yüksek tekerlekli arabalarla hem gezdirerek hem konarak Altay'dan bu tarafa gelirlerdi. Türlü kaplardan, ağaçtan, kemikten ve boynuzdan yapılmış güzel işleriyle; damgalarını bayırlardaki taşlara, yapılara, ev aletlerine ve kaplara işleyerek Orhun, Selenge, Yenisey, İrtiş, Tarım yamaçlarına ve ovalarına diktiği haber ve hatıralar yazılı dikili taşlarıyla bu tarafa geliyordu.

Altay bozkır göçebesi şimdilik arabasını Aral Denizi'nin bozkırlarında durdurmuştu.

III OGUZİSTAN

Araplar burada bize “Guzzi” demişlerdi. Ruslar da “Uzı” ve
”Torki” dediler... Söyle kemanım söyle; çünkü ileride daha çok var!

Yeni devlet Batı Kağanlığı'nın topraklarında gelişirdi. Oğuzlar büyük bir boy ittifakı kurarlardı. Yirmi dört boy bir araya gelirdi. Karahan'ın oğlu Yarun, artık orta yaşta bir adamdır. Bütün Oğuz ülkesine baş, Yabgu Han seçilmişti. Hepsi onu demir kalkan üstünden indirdiğinde yüksek sesle: “Oğuz Hanı!”, “Oğuz Hanı!” diye bağırdı ve adı da öyle kaldı. Yarun Oğuz Han, Karahan'ın oğludur. Artık sekizinci asrın sonu yaklaşırdı.

Hanın kuvveti büyüktür. O, kendisini eski Türk Kağanlığındaki gibi hisseder. Kağan da o zamanlardaki gibi askeri, Og-Oğuzları ve soy birliklerini kullanır. Onun etrafındaki herkes asker beyleriydi. Oğuz Han'ın oğlu Kün Bey beylerin de üstünde beylerbeyiydi. Boy birliklerinin beyleri zengin sürü sahipleriydi. Boy bölümlerin arasında iki aile güçlü ve daha kalabalıktı. Gök Oğuzlar, Harezmlilere ve Karluklara karşı başarıyla savaşmıştı. Onlar Sır Derya Nehri'ne çıkmak, burada Oğuz boylarının bozkırlarını işgal etmek için savaşmışlardı.

Şimdi daha da birleştiler. Bu yeni Oğuz devleti artık yeteri kadar genişlerdi. Karluk ve Kıpçakların topraklarından başlar, Turgay platolarından, İrgız ve Sarı nehirlerinden, Yayık Nehri'ne kadar uzanırdı. Güneyde Harezmliler padişahlığına kadar yaklaşmıştı. Günbatısındaki Üst Yurt bozkırlarından Hazar Denizi boylarına kadar hep bu Oğuzların otlak yerleriydi. Sır Derya Nehri ve Aral Denizi memleketin ortasında kalır.

Oğuzların çoğu halis askerler ve zengin soylar göçebelikten ve hayvancılıktan başka burada kasaba kurmaya, büyük ticaretle uğraşmaya başladılar; ama fukaralar balıkçılıkla, demircilikle, kuyumculukla, dabakçılıkla, hamutçulukla ve çanakçılıkla meşgul olurlar. Kimi yerlerde çiftçi komşulara bakarak biraz toprak işlemeye de başladılar. Emba ve Yayık nehirlerinin bozkırlarında toprak içinden petrol ve gaz çıkardı. Kimisi onları toplamakla uğraşırđı. O eski “İpek Yolu” Çin’den Arap Halifeliği’ne ve Bizans’a hep Oğuzların topraklarından geçerdi ve bu onlara kâr sağlardı. İşte Oğuzlar “Bozkır Kervan Yıldızı” dedikleri çoban yıldızına göre kervanlara yolu göstermeyi, kervansaraylara yerleştirmeyi, konaklatmayı, hatta kervanbaşı olmayı becerirlerdi. Kendileri kervan ticareti yapmazlardı. Başka padişahlıklara götürecekleri belli bir mal yoktu. Onlar daha çok göçebe hayvancıydılar. Kendileri bir uzun kervan gibi oradan oraya yaşamak için mücadele ederek gezerlerdi.

Oğuz devleti hızlı bir şekilde gelişirdi, güçlenirdi. Komşuları onu hesaba katarlardı. Alanlar ve Kama Nehri’ndeki Bulgarlar Oğuzlarla iyi komşuluk yaparlardı. Azak Denizi’nin çevresinde kalan Bulgarlar işte Eski Bulgar devletidir. Kubrat Han öldüğünde Bulgar devleti dört parçaya bölünmüştü. “Gümüş Bulgarlar” İdil Nehri boyunca yukarı Kamaya kadar çıktılar, orada aileleriyle beraber kendi Bulgar devletini kurdular. “İyi Bulgarlar” Dnepr Nehri’ni geçtiler. Asparuh Han’ın Bulgarları da Tuna’ya gittiler. Burada, bir yerde şimdiki iyi komşu Kara Bulgarlar yaşarlardı. Slavros boyları da artık toplanmışlardı. İttifak kurmuşlardı. Don bozkırlarına ve Kara Bulgarların topraklarına kadar yayılırlardı. Hem Oğuz devletine de yaklaşırlardı, komşuluk da ederlerdi. Onlar gittikçe gün doğusu halklarına daha sık bakarlardı; çünkü hem hayat yolları hem zorlukları onları Oğuzlarla karşılaştırmıştı. Kimi kervanları, Oğuz kervanbaşları Rusların memleketine de

geçirirlerdi. Bazen de yardım olarak Oğuz Han'ı Rus knyazlarına askerleriyle Hazarlara ya da başkasına karşı korurlardı. İşte Oğuzlar mükemmel hafif atlı asker hızlı düşmanın arkasında ansızın ortaya çıkan ve öyle hızlı yok olan savaş meydanı kurmuşlardı. Bulgarlar, Hazarlar, Bizanslar gibi başka devletlerin çoğu böyle askerleri kendisine yardımcı olarak yakınlaştırmak için çalışırdı. Oğuzlar Ruslara "Ugus" Ruslar da Oğuzlara "Uzı" ve "Torki" derlerdi. Gerçeğe uygundu, hakkına bazen Ruslar saldırarak Oğuzların oba köylerine gelirlerdi, hayvan çalarlardı, insanlar da İdil Nehri'nin öte yanına gitmek zorunda kalırdı. O zaman Oğuz atlı askerleri hafif eğri kılıçlarla, uzun mızraklarla ve uzak atan yaylarla peşlerine düşerlerdi. Arkalarından yetişirlerdi ve onların ele geçirdikleri her şeyi geri alırlardı, alt ederlerdi.

—Oğuz Han, Beylerinin onları kovalayarak yakalayıp sırtına alıp onun çadırına getirdikleri bir Rus knyazına: "Siz Ruslar, sanki saldırmakla uğraşmazsınız?" dedi. Biz artık ne sizin üstünüze ne de başkasının da üstüne saldırmayız. Saldırmak eskidendi, şimdi bizde böyle saldırma tabiatı yok. Biz hayvancılıkla uğraşırız; ama siz toprak işlersiniz. Dağlarımız ve kasabalarımız var...?

—Kimi toprak işler, kimi de oradan oraya bütün ailesiyle gezer... Hazar saldırganları bizi de çok soyarlar. Arap Kağanlığı bizim topraklarımıza çok zarar verdi.

—Bizim kabahatimiz ne ya?

—...Hem siz de. Geçenlerde bir bölük saldırganı kısırdık ki Oğuzlarmış dediler. Kara koyun kalpaklar, al şalvarlar ve yeşil kaftanlar giymişlerdi, Oğuz elbiseleri...

—Gerçekten, onlar sizi yine aldattılar. Hazarlar bir zaman sonra böyle kendilerini şirretliğe vururlar. Komşuları bize kışkırtırlar. Hazar Han bizden ne istiyor? Sanki barış içinde yaşadık...?

Oğuz Han'ın uzak topraklardaki komşusuna ceza vermeye hiç niyeti yoktu; ama işleri öğrenmesi lazımdı.

Hep bu zamanlarda İdil ve Don bozkırlarında artık Macarlar yoktu. Geliştirler ve Atelkuza topraklarında bulunurlar.

Kıpçaklar ve Peçenekler başka bozkırlarda gezer. Kıpçaklar İrtiş Nehri'nin bozkırlarında, Peçenekler Yayık ve İdil nehirleri arasında gezer. Şimdilik bunlarla kavga yoktur.

700–750 yıllarında Arap halifeliğini kurarak İran'ı, Horasan'ı, Buhara'yı, Hive'yı, Harezmi, Talas'ı, Kafkas'ın yarısını işgal edip çok geniş bir devlet kuran o çok savaşçı Arapların bulunduğu devletin güney tarafı çok endişe verici. Merkez vilayeti Bağdat'tı. Araplar şimdi savaşarak orada kalmak, insanları İslam'a çevirmek için Büyük Bozkır'ın üstüne saldırıya hazırlanırlar. İşgal edilen yerlerin halklarına çok kötü eziyet edip soyarlardı. Kim kaçabilirdi. Çiftçiler ve ustalar Soğd'dan, Harezmi'den kaçarlardı ve Oğuzların aralarında, onların bozkırlarında saklanırlardı. Ama 776–783 yıllarında Harezmi halkları Haşim İbn-Hâkim'in yönetimi altında büyük bir ayaklanma başlattılar. Bundan sonra Arap komutanı Kuveyt, kendi yerine oralı bir emir bırakıp Harezmi'den askerlerini çıkarması gerekti. Harezmi hâlen Arap halifeliğinin egemenliği altında bulunur. O, hep Oğuz komşularına düşmanlık besler.

Oğuz Han'ın devlet merkezi ve başkenti Aral Denizi'ne yakın Sır Derya Nehri'nin kenarında Yengikent şehrinde bulunur. Oğuz kasabası! O hangi soydu?

İlk önce burada Oğuz boyunun beyinin sarayının bulunduğu bir kışlak kurulmuştu. İnsanların topraktan sıvalı sarı evleri, kulübeleri, keçe paladan otağları ve keten çadırları seyrek seyrek yapılmıştı. Artık Oğuz beylerinin konaklarının bulunduğu yerde böyle kışlıklar çok var. Sonra burada Yabgu Han'ın evleri, birkaç tüccar evi, asker damları ve çadırları kuruldu. Ağaç ve yeşillik pek çok, sokaklar dar ve eğri büğrüdür. Sığınak ve Cend gibi başka kasabalar da kuruldu. Hanın kışlağı dövüşlerden sonra dinlenmek için geldiği Ortak kasaba obasıydı.

Oğuz Han, askerlerini güçlendirmek ve gençleştirmek için gittikçe çok çalışır. Çocuklarına özellikle ergelik denemesi âdetinin her bir ailede yapılmasına dikkat ederdi. Ne zamanki çocuk delikanlı olup büyük bir girişkenlik yaparsa onu ergen adam sayarlar. Bey adını koyarlar. Asker elbiselerini giysin de asker olsun.

Han, eski Türkütlerde eskiden âdet olan şenliği yılda iki kere düzenlerdi. Han devlet işlerini konuşmak için asker beylerini toplar, onlarla fikir alış verişini yapar. Tantanalı eğlencelerde, donatılmış sofralarda, şenliklerde ve başka toplantılarda konuşmaları Han yapar. Han böyle işleri sever. Fakat güreşleri, halis pehlivanları ve buranın dövüşlerini pek sever. O, onlara hazır birkaç gün sırasıyla bakmayı, sevinmeyi, heyecanlanmayı, sonra da güzel bir kurultay kurmayı isterdi! Şimdi, buraya mahsus dövüşler için kurulmuş "Ak meydanda" hatta onun han çadırının önünde dövüş olacaktı. Gözleri kızarmış parlak kızgın bakışlı üç çift Kıpçak, burada kalın direklere bağlı hazır duruyordu. Meydanın etrafı avluyla çevrili, bunca insan hevesle bakmak için toplanmış. Battal ve kurumlu Oğuz Han, alayıyla birlikte çadırından çıkar, yaklaşır. Han, kendisi için topraktan yapılmış bir tepe gibi kilim ve

kaba deriler üstüne döşeli bir yere oturup biraz etrafa bakınıp neşelenir, ayaklarını altına kıvrıp en yüksek deri yüklüğün üstüne oturur. Neşeli, şen sıcak olduğu için pahalı deriden kalpağını çıkarıp yanına koyar. Kısa kesilmiş saç, suratından daha açık bir tonda onu gerçekten kuvvetli varlıklı bir adam gibi gösterirdi. Mavi atlas kaftanın altından kırmızı şalvarları görünür, ayakkabıların da sarı bağaları sadece örtülü yerlerinden sırtırlar. Kara bıyıklarla ve büyük biraz da şaşı ama sert bakışlı gözlerinin üstündeki karakaşlarıyla tombul bir adam olarak görünür.

Diğerleri hanın iki tarafında ayakta ve ardında dururlar. Sadece onun oğlu beylerbeyi Kün Bey sağ yanında, danışmanı Savast Ozan ise sol yanında oturur. Oğuz Han sevinerek onlarla konuşur, güler, şakır, bağırır... Şamanlar başlarında ve gövdelerinde üç adam tuhaf giysilerle, yalın ayak üstlerinde türlü kemikler, tüyler, demirler, ağaç putlar asılı, ellerinde birer deriden def bu “ak meydanda” ateşleri tutuşturmaya başlarlar. Türlü türlü söylenirler, bağırırlar, oynarlar. Kollarını, ayaklarını savurarak ateşin üstünden atlarlar ki fena ruhlar bunların dövüşünü ve hanın keyfini bozmasınlar. O, kalın direklerde zincirlerle bağlı olanlar yerlerini tekmelerler. Nedense birbirine öfkeli, kötü adamlar dayanamazlar. Buradakiler de geniş omuzlu kalın kollu ve ayaklı belden çıplak, boynunda kemik diş muskalar asılı güçlü adamlar bırakmak için emir beklerler.

Şamanlar bitirdiler ve hanın tarafına çıktılar. Kafalarında kısa boynuz bulunan kafalarla ilk çift meydana bırakıldı. Vuruşup boynuz boynuza vuruştular. Artık boyunlarıyla ve gerideki ayaklarıyla birbirini iteler. Bir öbürünü yere yıkacaklar. Han gözü ve yüreğiyle o tarafa kâh kalkar kâh doğrulur... Bu gençlerin dövüşü çok sürmedi. Biri sırt üstü tozun içine yıkıldı ve bacaklarını yukarı kaldırdı. Ama yenen buralı, sanki bilir halkın pehlivanlığını nasıl sevdiğini bilir. Kafası yukarı durur, gururla ileri bakar! İnsanlar sevinir, bağırır, yukarı sıçrar. Şamata büyük

gürültüyle uğuldar, etrafı sarar. Yenen, burasının sahibi handan bahşış bekler. Buralarda âdete göre kurban kesecekler, şenlik olacak ki yenen anılsın, hepsi de memnun olsunlar!

...Yollasın. Hanın onunla beraber avlanmaya atlı ve yaya üç yüz kişi yollar. Üç yüz asker savaşta da onun etrafından ayrılmaz, dövüşmez hep yanında bulunur.

Bu Oğuz boylarının arasında, Beylerin ve Yabgu Han'ın hizmetçiliğinde türlü türlü âdetler, hayat şartları yeniden düzenlenir. Bazıları iyi bazıları da sıkıntılı... Ama hepsi yaşamak ister, hepsi zorluğa katlanır. Zorluğu bitirmek için savaşır. Dünya böyle kurulmuştur. Hem beyler, zengin beyler hem nice komutanlar insanın dayanmasına göre emrederler. O da bitmeyince...

Uglañ artık orta yaşta olgun bir adamdır; ama başında beyaz bir saç teli dahi yok. O, doğduğunda babası çok ihtiyardı. Bu geç olan çocuğuna Uglañ demişti, Ugdañ olan denir. Dedesi Kısısı Arif Og'un oğluydu. Kuruog'un boyundan gelirlerdi. O büyütmedi; çünkü 800'lü yıllarda bozkır göçebelerinin arasında salgın olan veba hastalığından ölmüştü. Bu Oğuz Uglañ boyu daha çok Trına'nın ve Çiçaan tarafından gelirdi. Altaylı Kuruog'un oğluydu.

Uglañ, karısı Gaşlı'yla sakin yaşardı. Daha zengin hayvan sahiplerine çobanlık ederdi. Kendi mallarını beslemek, bunca çocuğa bakıp büyütme için çalışırdı. Onların yaşantısı gittikçe zorlaşırdı. Çünkü sık sık kuraklık olurdu. Otlaklar hemen kururlardı. Hayvanlar telef olurlardı. Sahipleri de kayıplarını gidermek için mücadele ederlerdi. Bu topraklar kumla kaplanmaya başlardı. Onları rüzgârlar güney tarafından, kara kumlardan, kızgın çöllerden bu yana doğru sürerlerdi. Yaylalar mayıs ayında bir şey vermezlerdi. Kışlıklarda da uzun kışlar yüzünden kışlarda çok

mal kaybolurdu. Yıllar yeniden düzeline de insanlar pek çok zorluk çekti. Böyle zamanlarda sürülere daha çok saldırarak, türlü canavarlar ve kurtlar bozkır göçebe hayatı zorlaştırırdı. Zavallı sığır çobanlar, at sürüsü çobanları, koyun çobanları bir uçtan öbür uca yetişemezlerdi. Çoğu kez kendileri de o yaban bozkırlar içinde kaybolurlardı. Tipide ve kar yığını içinde malları korurken kurtların, heybetli köpek sürülerinin de saldırmasıyla malları yaralanmış.

Ne zaman ki savaşlar olurdu insan hepten eziyet gördü. Halk devlet yöneticileriyle, beylerle yaşamaktan hiç memnun değildi. Beylere öfke beslerdi.

İyi zamanlarda, bereketli yıllarda yaşamak için yine kaynaşırlardı. Kışlak bozkırlarında, nehir boylarında, kimi köyler ve kışlalar kurulurdu. İhtiyarlar ve en fukaralar yazın onlarda kalırdı. Kiminin malları yoktu, diğerleri yaylalara çıkarlardı ve bütün yaz boyu yine yiyeceklerini yetiştirirlerdi; süt, peynir, kımız, kurut, pastırma, kavurma biriktirirlerdi; türlü palalar, kilimler, giysilerin hepsini kendileri yaparlardı. Kışın köylere dönerlerdi; ama köylerde kalanlar yazın açlıktan ölmek için türlü mesleklerle ve ziraatla uğraşırlardı. Nice: Ağaçtan, kemikten ve taştan güzel oyma yaparlardı. Hasır otundan, hasırdan, gevrek söğütten, ottan ve kabaklardan türlü işler; örme dikme işleri ve dokuma işleri, altından kuyumculuk, gümüştan deri üzerine baskı; metalden türlü süs işleri yaparlardı: silah tüfek işleri, kılıç kalkan, kuşak, önlük, miğfer tabii ki ev eşyaları yapmakla da uğraşırlardı. Çadır çerçevesi ağaçtan, güzel kapı, iskemle, sofraya ve başka güzel kapılar, avlular, zenginlere araba, fayton...

Oğuzlar işçimen, çalışkan ve uslu insanlardır. Bütün bozkır göçebelerinin arasında başka boyların ve halkların üstlerine sadece onlar saldırmazlar. Onlarla iyi komşuluk yaparak yaşarlar. Oğuzlar daha o taraftan, Selenge ve Orhun kenarlarından getirdikleri çok âdet, sıra, oyun, türkü, cümbüş, masal, söyleyiş, saymaca, bilmece

gibi pek çok âdeti koruyorlar. Başka da oluşturdular. Gençler derneklerde buluşup türkü söylerler, oyun oynarlar, şaka yaparlar keskin sözlerle söyleşirler. “Cuvap” oynarlar. Sırayla soru sorup sırayla cevap vermek için beklerler.

Uglan’ın kızları Aşnacamile ve Aykız, çadıra kış akşamı sohbet etmek için gençleri topladılar. Bir keten özü deniz sülûğünde, koyun donyağı içinde ışık yaktılar, ortada da ateş yanar. İyice aydınlık olur. Gençlere daha ne lazım? Çocukla onu devamlı sürdürürler ki eğlence olsun. Yapağı diden, işlengi işleyen, eldiven ören kızlar işine bakamazlar. Başında yemeni ya da kemer beline süsleri... Yerlerde, koyun derileri üstünde, ayaklarını altlarına çapraz bükerek oturur. Birden Karabaşların oğlanı Kilbaş çadıra girer, kapıda durur. Başında uzun kara koyun yapağılı kalpağıyla eğilip kimlerin burada oturduğuna bakar.

—Kahkaha atan yüksek sesli, zayıf ve esmer suratlı kızlar: Hoş geldin Kara Kalpak, erenin ağzı kapak!

—Kilbaş, karşılık verdi: “Hayır! Bakarım, acaba ne yana otursam! Bu gözler ama bana uymaz!” diyerek çıkıp gitti.

—Komşu çadırdan karakaşlı, kurumlu bir çocuk olan Tanngaz, Ugul’a karşılık verdi: Ne başlı Uglan, kızıl deve gibi!

—Kömür karası at yeleleri gibi o sıkı beliğlerini arkasına savurup şaşlı gözlerini öyle büyüttü ki göz bebekleri güzel iki büyük inci gibi parladı, Ulduz Bek’e sert çıktı: Her atın kendi donu vardır!

—Tombul yanaklı ve güzel dudaklı bir kız olan, on altıyı geçmesine rağmen hala evlenmeyen Aşnacamile, eski bir söz söyledi. O, onlardan ne verir ne alır!

—Savaşı durdurmak Uglan’ın ortanca kızı Aykız’ı heveslendirdi. Uglan’ı ne çekiştiririz, o çoktan gitti?

—Daha yağlı bir kız olan Aşnasoltan: “Bitli başı bitlemek gerekir!” dedi ve bulunduğu yerde yaramaz bir çocuk olan yeşil kaftan ve kırmızı şalvar giyen Saulat ona dokunmaya başladığı için başka bir kızın yanına geçti.

—Aykız: “Ses çıkarırsa bitleyin!” dedi. Sonra bütün akşam sustu.

—Şimdiye kadar bu atışmalara karışmayan Gülkız ekledi: “Bir söz var, İt ürür, kervan yürür.” dedi.

—Tannaz Ugul’a dayanamadı: “Leyleğin günü laklakla geçermiş!”

—Aşnasoltan sertleşti: “Biz leylek değiliz, laklak etmeyiz!” dedi.

—Düzgün suratlı ve tıknazca bir çocuk olan Malbagış üstün çıktı: Öyle ama karıncanın da kardeşi varmış.

—Aşnasoltan bozulmuş gibi lafı değiştirdi: Bak, ben sana kardeş değilim!

Gençler besbelli ihtiyaç duyarlardı. Ne kadar çok eski bir söz varsa konuşunlar ki cevapları unutulmasın ve hayat tecrübelerini öğrensinler. Sonra bilmeceleri sıralamaya başladılar.

—Ugıların soyundan bir kız olan Altuncık hızlıca söyleyeyim, kimse bilmesin: “Toprak çadırını yapar, demir açar kapısını, bilin nedir?”

—Aşnacamile: Bilemeyiz, sen söyle.

—Ah bilemezsiniz! O karpuzdur! Ha-ha-ha! Yemeyi seversiniz, bileğe küsersiniz!

—Ulduz ben söyleyeyim bir kolayını söyleyeyim diyerek: “Ata-tay, mata-tay, ince belli kara tay.” dedi.

—Ee, bunu kim bilemez?! “Karınca!” Hepsi sanki büyük bir iş yapmışçasına neşeli çocuklar gibi bağırdı.

—Yağlı kaşık susakta (kabakta)yapışık! Nedir?

—Kulaklar!

—Aşnacamile: “Kızlar, o bülbül türküsünü, nice bozkır bülbülü, gül çiçeğini sevmiş.” Söylemeyi teklif etti.

Bu kızlar yüksek, sert bir ses çıkardı. Ne zaman ki kızlar türkü söyler çocuklar alçak sesle hep birden dikkatlice söylerler; ama onlar yalnız söyler onlar da halis bülbül gibi söylerler. Pek güzel ıslık da çalarlar.

Oğuzlar türkücü, şakacı, oyuncu ve çalgıcıdır. Düdük çalmak, kopuzla ve dutarla zurna çalmayı da becerirler. Kadınlar ve kızlar “Kadıyca”yı düz ve dik oynarlar. Yere kadar uzanan fistanlarıyla sanki yüzerler; çalgıcının havasına, davulun tıkırtısına göre dönerek oynarlar. Erler sanki oynar. Gözler gülümseyerek kendi sevincini, duygularını başkalarına da hissettirerek başlar. Eski âdetler, oyunlar, atasözleri, masallar, türküler yaşar. Yeniler ortaya çıkarılır da hepsi gelecek nesillere, başka evlatlara ulaşıp zengin ve pahalı bir çeyiz gibi kalır. Yüzlerce yılda kurulmuş...

Zor kışlarda çadırlar insana korunak olamaz. Daima rüzgâr onları açar, ters yüz eder...

İşte zayıf ve fukaraydılar. Çoğu sarı topraktan mutfak yaparlardı. Onları sıvarlardı, içlerine de ot samanı ve gübre döşetip yaşarlardı...

Harezmi emirleri halktan aldıklarını, büyük hediyeler vererek yavaş yavaş Bağdat padişahlığının verdiği Şah unvanını “Harezmi-Şah” olarak kullanılmaya başladılar. Bununla beraber bozkırın halklarını ele geçirmek ve soymak için onların hırsı da büyüyordu; ama diğer taraftan bozkır boyları Oğuz bozkırlarının nerede bittiğini dikkate almazlar. Oğuzlar, mallarıyla Harezmi’nin yeşil çayırlarına girerler ve

bir daha geri dönemezler; çünkü onları Harezmi askerleri yakalayıp türlü pazarlarda satarlar.

Oğuz Han bu işleri sevmedi ve komşusu Harezmi Şah'ı İbrahim'le bozkır göçebelerine dokunmaması karşılığında otlaklar için anlaşmak istedi. İbrahim Şah kendisine yüz vermez. Oğuz Han'ı kafese kapatıp pazarlarda gezdirilmesi gereken bir yabancı sayar. Askerlerini savaşmak için Oğuzların vatanına yollar.

Oğuz Han, ordusunu hemen toplar. Hızlı atlı askerler çabucak dağıtıp Harezmi düşmanlarını kaçırlar. Oğuz Han askerlerini Peçeneklerin topraklarından geçirir. Üst Yurt bozkırlarından Amu Derya Nehri'ne çıkar ve Harezmi'nin baş kasabası Gürgenç'e yönelir.

Savast Ozan bunun için bir beyit türkü söyledi: "Oğuz-Han kara ata bindi, // Gürgenç şehri yıkıldı; // Harezmi Şah'ı İbrahim: // "Allah, kurtar âmân!" dedi. Oğuz Han'ın askeri böyle türkü söyleyerek geri döndü.

—Savast Ozan, diğer komutanları anlatmaya başlayacağı sırada Oğuz Han'ın kahramanlığını: "Kafaları kesti, kanları döktü!" diye bitirir.

—Beyler bağırdı: Kılıcım, devleti düşmandan korumak için hiç durmasın!

Oğuz Han, ilk kez Aral Denizi boylarında durdu. Büyük şenlik için çadırlarını kurdurdu. Deniz dalgaları havayı ve yanık göğüsleri serinletirdi. Gerçekten bu savaş yorgunluğundan sonra yıkanmak pekiyi geldi. Sanki tuzlu su koyu, rengi de koyudur. Bu denizin içinde çok ada vardı. En büyükleri Kokaral, Basra Kelmese... Balık da çok! Balıkçılar hemen su içinden büyük balıkları ağlarla çektiler. Bu değerli misafirler, koca sazan balıklarını ve başka türlü balıkları ateşte pişirip doyasıya yerler.

Oğuz Han, şimdi ortanca oğlu Demir Bey'e kurtarılmış toprakları verdi.

Oğuz Han Türk bozkırlarında bir eski âdet olan güçlü ve çevik adamların güreşmesini çok severdi. Oğuz ilinde böyle pehlivanlar çok var. Her bir obadan ve her boydan çıkar. Yılda iki kere obalarda güreşler olur. Ama her yıl büyük güreşler Han'ın Ak-Meydan'ında olur. Han'ın kendisi de güçlü adamdır ve her yıl güreşir. İlkbaharın sürüleri bozkıra ilk çıktığında türlü yarışlar ve güreşler yapılır, oyunlar oynanır. En meraklılar o zaman türlü bozkırlardan ve boylardan kahraman pehlivanlar, en güçlü adamlar güreşmek için toplanır! Öyle kahramanlar var ki iki yaşındaki boğayı sırtında taşıyorlar. Savaşlarda da bir topuzla, baltayla onar yirmişer düşman...

İnsanların bazıları çoğu kendilerinde büyülü bir kuvvet olduğunu zanneder. Bütün Oğuz ili Oğuz Han'ı öyle zanneder. O büyülü bir bahadırmış, onun hakkında büyülü işler anlatırlar.

—Savast Ozan, ordulara bizim Yangu Han bahadırın bir ana babadan doğmadığını anlatır. O, Tanrı-Gök'ün ve yüce dağın oğluymuş. Onun kuvveti ve ömrü sonsuzdur!

—Halk da hepsini söyler, büyülenmiş gibi inanır.

—Oğuz Han ilk önce bir Gök kızıyla evlenmiş ve ondan üç oğlu olmuş: Kün-Bek, Ay-Bek ve Yıldız Bek. Yer kızıyla ikinci evliliği olmuş. Ondandır üç oğlu olmuş: Gök-Bek, Tar-Bek ve Dengiz-Bek. Sonra bu oğulların da her birinin dörder oğlu bütün Oğuz iline boy başları, Oğuz Han'ın yardımcıları olmuş; ama gök oğulları yerdekilerden üstün, onların üzerinde hâkimiyet sahibidir! Savast Ozan, sonunda Oğuzların kökünün yüksek ve alçak olmak üzere iki grup olduğunu göstermek için mücadele eder.

Savast Ozan kendinden geçerek Oğuz Han için türlü büyük işler anlatır. Sanki o çok önceden yaşamış Oğuzların ata babası gibi. Çünkü o “Birbuynuzlu” korkunç hayvan “Ejderha” ile dövüşüp toprağı hem o korkunç hayvanlardan hem de kötü ruhlardan kurtarmış. Artık birkaç yüzyıl Oğuz ata bu dünyada yaşamış. Bu da gerçekse, halis Oğuz Han iki yüz yaşına kadar yaşamış. İşte Oğuzların arasında ağızdan ağza, babalardan oğullara, boydan boya; Oğuz Türk kahramanlarının, hanların, kağanların yaptıkları ve kahramanlıkları saf Oğuz soyu için Oğuzların arasında dilden dile anlatılırdı... Onların yaptıklarını şimdi Oğuz Han’a mal ederler.

Gerçek yaşam onlara yine türlü hatalar getirirdi. Kuzeyden Peçenekler hep daha sık saldırır ise obalarını ve bozkırlarını bozarlardı, hayvanlarını sürerlerdi. Bozkır insanı için ise bozkır, otlak ve hayvan malları çok değerliydi. Oğuzlar onlarla ilk kez dövüşüyorlardı; ama bu sefer dövüş hem büyük hem zor olacaktı.

Bu bozkır göçebesi komşular kimdi: Peçenekler

Onlar sekiz ve dokuzuncu asırlarda Aral Denizi’nin ve İdil Nehri’nin bozkırlarında bir boy birliği kurmuşlardı. Dilleri Oğuzların diline benzer. İşte onlar da bir Kanglı kökünden, “Becnek” kökünden Türkleşmiş bir soy idiler... Onlar sadece bozkır göçebeliğiyle, saldırılarla ve yağmalamakla uğraşırdı, daha çok yabanîydiler, başka ailelerden daha savaşıydılar. Bakarsın ansızın keçe kumaştan Kara Kalpaklılar kısa ama hızlı atlı beygirlerle korkunç bir şekilde bağırarak, ıslık çalarak ortaya çıkar! Kendileri de uzun boylu değildiler; tıknaz gövdeliydiler. Kadın, hayvan ve yemeklik mahsullerini kapıp onlar çabucak yok olurlardı.

Oğuz ordusu daha çok yüksek, düzgün ve güçlüydü. Çoğu kez Peçenekleri yenerdi.

Oğuz Han artık ihtiyardı; ama güçlü ve gayretlidir. Hep onlara vazgeçmeleri için haber gönderirdi; ama onlar, onun adamlarını öldürürlerdi. Kafalarını kesip kafataslarından kımız içerlerdi.

—O divan toplantısında da sertçe: “Yok ne yapalım, savaşaacağız!” dedi. Oğlu Kün Han’a askerın sol kanadını Emba Nehri’ne doğru çıkarmasını, Turgay Bey’e de askerlerin sağ kanadını Üst Yurt sırtlarına doğru çıkarmasını emretti ve Peçeneklerin arasına iki taraftan daha derine girsınler. Kadınlara, çocuklara ve ihtiyarlara dokunmasınlar.

—Bizim insanlarımızı ve malları onların elinden kurtaraszınız!

Korkunç dövüşler oldu. Oğuz orduları Peçenek ordularını bölük bölük ayırıp sararak yenerlerdi. Sonunda her yerden onları kaçırdılar. Çoğunu esir aldılar ve kendi bozkırlarında Oğuz beylerine hizmetçilik etsınler, kasabalarda iş sahipleri için çalışsınlar diye bu tarafa sürdüler.

Peçeneklerin büyükleri zoru görünce boyların yarısından fazlasını harekete geçirip İdil Nehri’nin öte yanına göçtüler. Bir takım Oğuzlar Peçenekleri ikiye böldüler. Burada kalanlar, Emba ve Yayık bozkırlarında Oğuzlarla karıştılar. Onların arasında kaldılar ve bir daha zarar vermediler. Oğuz Han, onların arasına askerın sağ kanadını yerleştirdi. O zamandan beri bu Peçenekler kendi başına yaşamazlar; ama boylaşırlar, Oğuzlarla beraber vatani korurlar. Onlar daha sonra yerlerini değıstirler. Kıpçaklarla savaşırlar. Kimileri onlara “Karakalpklar” dediler... Şimdi bunca halk bu Oğuz devletinde Kara Kalpaklı oldular.

Oğuz Han öldükten sonra Harezın Şahları hepten rahat durmadılar ve hep Oğuz iline karşı dövüşe hazırlanırlar; çünkü Oğuz bozkırcıları hayvanlarıyla onların topraklarına girerlermiş.

—Güneyde Harezmi Şah, Oğuzlarla dövüşmek bizim her günkü işimizdir. Harezmliler için bu bir âdettir. Biz her gün Oğuzlarla savaşa çıkacağız ve onlardan cerememizi alacağız!

Oğuzlar, ilkbaharda mallarını otlatırken meralarda sürülerini güderken kimin bozkırlarında gezdiklerine bakmazlar...

Bunlar şimdi Oğuz devletinin hatalı taraflarını kollardı, şimdi kısırmak zor. O, şimdi en iyi zamanlarını yaşıyordu. Nasıl olursa olsun bütün bu büyük ve kalabalık Oğuz halkı vatan topraklarını çok sever, canı pahasına korur. Evlatlarına güçlü bir ana vatani sevmeye duyulan ve âdeti verirdi. Bu uslu çalışkan halk bunu gösterdi, bir kere değil Oğuz Han'ın vaktinde, onun uzun asrında...

Şimdi Arap halifeliği, Bağdat halifeliği ona ne derler? Başka halkları İslam'a geçirtmek, onları kullanmak için aç gözlülük hevesi besler. Şahin niyetli bakışları daha kuzeydeki İdil Nehri'ndeki Bulgarlara yaklaşır ve Araplar Yengikentli Oğuzlara, Asya'daki başka Türk halklarına ve devletlerine bu Büyük Bozkır'da İslam dinini kılıç ve ateşle başka insanların arasına getirirler. İslam artık Harezmi emirliğinde Oğuzların devlet sınırlarına dayanır. Oğuzlar bu yabancı dinden pek sakınırlar. Onu âdetlerinden dolayı kabul etmezler. Onu kim gizlice kabul ederse kınayıp cezalandırırlar!

Bu kalabalık Oğuzlar güçlüydüler. Halifeler, Oğuzları Büyük Bozkır'ın bu yarısında savaşımsız imana getirmek için mücadele ederler, çünkü savaşarak üzerine saldırmaya çekinirler. Oğuz Han'ın hem Bağdat'a kadar yaptığı seferini hem de Oğuzların kahramanlıklarını akıllarında tutarlar. Bunun üzerine Bağdat büyükleri ilk önce Oğuzların komşularını, halis kuzey komşuları Bulgarları İslam'a çevirmek için çalışırlar. Kafkas'tan İslam misyonerlerini hep aralarına gönderirler.

...Yaşamak... Oğuz yaşamı... Bozkır halk yaşamı... O zor, hafif, savaşlı, neşeli, öfkeli, sevdalı... Onların evleri yapağı dokumasındandır. Bozkırda gezen göçmenlerde olduğu gibi onlar kâh obalarıyla bir yerde dururlar kâh başka yere giderler. Oğuz boylarının hepsi mayıs ayında hayvancılıktan başka eskiden dutçulukla, ipek böceği besleyerek, ipek ipini çıkararak türlü giysiler ve kendilerine ev eşyaları yapmakla uğraşırlar. İşte o bozkırlarda, o sıcak yerlerde dut ağaçları iyi büyür ve onların yeşil yapraklarıyla ilkbaharda ipek böceklerini pekiyi beslerler. Oğuzlar bu böcek yumurtalarını çok eskiden Çinlilerden almışlardı ve şimdi bu kârlı işte büyük ustaydılar. Kuşlar ve sinekler girmesin diye özellikle dışarıdan etraftı kaplayan sarılı seyrek cibinlikle ağ yaparlar. Yerlere bir şey döşetir ya da sarı toprakla sıvarlar. Böcek tohumlarını güneşte birkaç gün ısıtırlar ve küçük kurtçuklar çıkar. Onlara böcek derler. O topraklara yeşil dut yapraklarını koyarlar ve onlara o kurtçukları bırakırlardı. Onlar birden yemeye başlarlar. Yaprakları bittikçe değiştirirler. Böcekler büyürler koza içine sarılarak ipek ipi yapmaya başlarlar. Sonra o kozaları suda kaynatırlar, ipek ipliklerini çözerler. Büyük masuralara ve kalemlere çekip sararlar. İplikleri türlü boyalarla boyar, sonra da türlü bezler dokurlar. Oğuzlar ipleri nasıl boyarlar? Çoğu zaman türlü büyük ağaç kabukları ya da köklerini kazanlar içinde kaynatırlar: Cüt ağacı, nar ağacı, meyan kökü, dut kökü vb. Sarı, sarımtırak, kızıl, kırmızı, gök, gökçül, (gök-mavi) turuncu gibi türlü güzel boyalar çıkarırlar. Sonra bunları "Örmek" ya da "Kozak" dedikleri dokumacı tezgâhında dokurlar. Onları dört direklerle germelerle bağlı bir şekilde kurup ipleri uzatırlar. Tarakla ve mekikle dokurlar. Gergileri için demir çivi, kılıç (iplik çekmek için) kullanırlar. İpekten: atlas, ipek bezi, han atlası, kızıl atlas, gök atlas, ak atlas, sarı atlas, kara atlas; han ipek bezi, bek asam, kara ipek bezi, kızıl may, gök ipek bezi,

dalgalı boyalı ipek bezi, kırmızı ipek bezi dokurlar. İpek bezlere dalgalı koraf, yüzük gözü, koçboynuzu, karınca beli, kuş ayağı, kün koraf, ay koraf, sarı gül, ak gül, çınar gül, buğday dikiş, yıldız damga gibi işlemleri işlerler. Hep boyalı ipek iplerle kadın ve erkek giysileri, başları için işleme cerda (Ensiz yelek), ipek çapan, gömlek, eldiven, şapka (değerli taşlarla donatılmış kadın başörtüsü) dikerler. Döşekleri, yorganları, perdeleri ve örtüleri ipekle süslerler. Yastıklara astar yaparlar. Atlarına da hep ipekten süs işlerler. Türlü işlerde ipek iplerini ve bezlerini kullanırlardı. Bu onlarda büyük bir zenginliktir!

Oğuzlar daha çok bugünü ve yarını yaşarlar. Hem çörek, hem süt, hem kırmızı, hem koyun eti olsun... Malları otlatacak yer olmalı... Çocuklar da sanki kendileri gibi olurlar, savaşmak çok da lazım değil. Ama sadece onun acısını, erkeğiyle rahat yaşamamanın ardından kötü bir eziyetin geleceğini kadınlar bilirler.

Ne zaman ki çocukları olmaz ya da doğduğunda ölür, o zaman insan pek üzülür ve onlarsız yaşayamaz. Oğuz'un soyu soppu Oğuz kaybolacak, ihtiyarlıkta yardım edecek kimse olmayacak diye korkarlardı. Bunun için Oğuz Türklerinde çok eskiden bir âdet kalmış: "Çocuk istemek âdeti". Burada bu âdete uzun zamandır "Bala keleva" derler. Ailesiz, çocuksuz aileler Tanrı'ya, Huda'ya yalvarırlar ki çocuk versin. Onun sağlığını ve ömrünü korusun da çocuk çok yaşayıp kısmetli, varlıklı, kahraman, güçlü ve güzel olsun. Bu isteklere göre çocukların adlarını: Torsın (Dursun), Ultemir (Oldemir), Ulyâr (Ol adam), Kıltaş (Geltaş), İştugan (Eşli duuan), Kilbars (Gel tigr), Aydari Aznakay, Maltabar... Kızlara da: Aşnabike, Aşnacamilä, Aykız, Ulduz, Çiçak, Gülkız, Gülsarı, Kızılsarı, Aynäkız, Naali, Benä vb. adlar koyarlar. Ama Kuzıy (Kuzucuk), Kulıy (Kulicik), Karatay gibi adlarla küçük çocukları nazlandırırırlar... Göçebeler çocukların neden olduğunu bilmezler. Onlar çadır içinde, dışarıda, bozkırda, bayırda, kamışlar arasında da doğururlar. Kadın

sancılanınca kendine yer arayıp bulur. Bir yerin üstünde elleriyle tutunup ayakta durabileceği döşeli bir yer arar. Zavallı kadının belli ki acısı pek büyüktür, ne bulursa demir gibi eliyle bir ağacı veya dalı tırmalar. Bir taşın köşesini ufalar. Kamışları, yavşan otları ve kumları kemirir... Çocuğunu dünyaya getirmek için, dayanabilmek için. Çocuklar sormazlar, kendisine zorla yol açar, uzun kervanındaki insanların arasına gelip boyu çoğaltır, ölenlerin yerini doldurur, boyları geleceği taşır, ...

Bu Oğuz boyları kervanının nereye gittiğini, hangi dalgaları aşacaklarını, hangi kenarlara çıkacaklarını, hangi topraklarda mallarını otlatacaklarını hangi boylarla karşılaşacaklarını ya da savaşıacaklarını biliyor mu?

Onlar, bu halk yüzyıllar sonra neler yapacak, hangi adları taşıyacak, nasıl konuşacak, hangi mesleklerle uğraşacak ve hangi âdetleri kullanacak, hangi topraklarda nasıl yaşayacak biliyor mu? Ee, yok nerden bilsinler. Şimdilik sadece bir istek, daha iyi yaşamak için bu çadırları ve obaları Orta Asya'nın gökleri altında düşleyip umut ederler...

...Artık çok vakit geçmişti. Bu eski kervan zamanlarını geride kalmıştı. Oğuz Han iyi ve çok yaşamıştı. O, Türk halklarını İslam dinine çevirmek ve Orta Asya'nın bozkırlarını işgal etmek isteyen Arapların keyfini bozup askerleriyle İsfahan'a Bağdat halifeliğine karşı gelmişti.

Oğuz Han'ın ölümünün üzerinden artık çok zaman geçmişti. Onun altın asrı geçmişti. Sanki büyük bir düş gibi dağılmıştı, efsanelere karışmıştı... Şimdi bu Oğuz halkları Oğuz Han'ı çok anarlar; çünkü ondan sonra gelen hanların ve beylerin aralarında hep kavga dövüş olur, anlaşma olmaz. İnsanın sırtına yük olur, onları zorlarlar.

Sadece 900'lü yılların başlarında beylerin komutanı olarak Etrek seçilmişti. Hanın yerine devleti daha çok o yönetirdi. İşler biraz düzelmişti. Oğuz askeri yine kuvvetlenmişti. Ne zaman ki Hazar Kağanı Dnepr'deki Peçeneklere karşı yardım istedi, Oğuzlar ilk kez Rus bozkırlarına doğru çıkıp onlarla birleşerek savaşta bu eski düşmanlarını yine yendiler. Etrek'in kuvveti daha çok büyüdü. O, ordu komutanları ve il yöneticileri, beyleri, onun güvenilir yardımcıları kendi konaklarında zengin ve şatafatlı bir hayat yaşardı. Bütün Oğuz devletinin hepsi onun elindeydi. Sadece devlet yönetimi için adet yerini bulsun diye seçilen yeni han Yınal Küçüü yufka, kuvvetsiz ve sözsüz adamdı. O hepsinin işlerini yürütür, bitirirdi. Ama Katağan'ın oğlu Kayıg Oğuz boyundan olan Etrek bütün işleri yürütür, bitirirdi. Devlet danışmanı Akılkaç Ozan, devlet tarhanı da Baymirza'dır. Büyük sorumluluk gerektiren işleri kararlaştırmak için divanı toplarlar. Etrek'in iznini de göz önünde bulundururlar.

Yabgu Han ve beylerbeyi, bütün Oğuz iline de halkına da hâkimdir. Merkezi yerlerde yaşarlar. Onlara "İç-Oğuz" derler. Göçebe insanlar, kenarda ve bozkırlarda yaşayanlara da "Tış-Oğuz" denilir. Bu iki grup Oğuzların arasında denklik yok. Çoğu kez aralarında dövüş de olur. Öyle zenginler vardı ki onar bin at, yüzer bin koyun, çok çadır, ev, kadın bulundururlar. Bütün obalar çok geniş bozkırları kullanırlar. Ama çok da fukaralar vardı ki dilenci olarak gezerler. Bir parça ekmek isterler. Köleler var, sahipleri onları pazarlarda mal gibi satarlar. Sahibi hastalandığında kul kadınlar, kızlar ve adamlar obanın dışında bir tarafta özel bir çadır kurup ona bakarlar. Hastalıklar ise pek bulaşıcıydı. Kolera, veba, çiçek... Ama cariye, hizmetçi, ya da başka fukara hastalandığında onu obadan uzak yabancı topraklara atar ve oradan kaçarlardı.

Oğuzlarda eskiden kalan soy boy demokrasisi denilen işler var. Sorumluluk gerektiren işleri “Bütün Kuralla” kararlaştırırlar. Her zaman Oğuz’un hakkı vardır. Kararlara karşı çıkabilir, onları değiştirebilir. Han’ın yardımcısı karar verir; ama suçlulara ölüm cezası vermek için diğer insanları toplayıp onlarla beraber karar vermesi gerekir. Her birinde var. O nasıl türlü türlü cezasız Küzerkân’i maskara etsin.

Etrek beyleri ve devletteki bütün kuvveti elinde bulundurur. Kendisi Yabgu Han olarak kalabilmek için başka boy başları ve başka devlet hanlarıyla bağlantılarını daha da güçlendirmesi lazım. Bu sıralar İdil’deki Bulgarların Han’ın ilteberi Şilka ilteberin oğlu Almus göz önünde durur. Şilka da Slavların knyazıymış. Etrek, ilk önce bir kızını Almus’a gelin verdi. O, İslam’ı bilerek kabul etmeye razıydı. Almus bütün halkını İslam’a geçirmek ister.

Oğuz başları, kuzeyli Bulgarların ilteberi düşmanı Hazarlarla ve ona yardıma ihtiyacı olduğunu bilirler. Hazar Kağan’ı Almus’u bir kere yendiğinde onun kardeşini almıştı ve birer birer Almus’un kız kardeşlerini kendisine gelin olmasını ister. Oğuzlar ona ortak oldular; çünkü şimdi onlar da Hazarlarla düşmanlık ederler. Onlarda Oğuz askerleri esir bulunur. Onları Hazarlar Rus topraklarından geri dönerken yakalamışlardı. Bulgarlarla birlik olmak da Oğuz başlarını kurtarır. Bulgar güveyi Almus örneğine göre Aristokratik halis Etrek’e ve Hazarlara karşı Bağdat Halifeliğinin tarafını tutarsa faydalı olur; ama Yımal Yabgu Han bu işe razı değil. O, Harezm’e ve bütün Bağdat Halifeliğine düşmanlık besler.

IV

BAĞDAT'TAN (GEÇEN) YOLCULAR

“Oğuzlar uslu, kalabalık ve güçlü bir halktır.”

—Sonra bir Arap yolcusu olan Ahmed İbn-Fadlan, onuncu asrın başında Oğuz devletinden geçerken yazacak.

Etrek'e, bir ilkbahar günü erkenden leyleklerle beraber Bulgar ilteberi Almus'tan bir haber geldi. Güveyi kendisinin Bağdat'a adamlarını yollarmış ki Halife ona bir misyoner yollasın da o hem İslam'ı kabul etsin hem de Hazarlara karşı Nir Kale'sini isyan ettirmeye yardım etsin diye bir teklif sunar. Almus, haberinde “Yalvarırım benim gönderdiğim adamlara Oğuzistan'dan geçerken yemek kaynat, onlara kalacak yer ver.” yazardı.

İlkbahar daha erkendi. Bağdat'a doğru ilerlerken Bulgarların gönderdiği adamlar Yengikent'in yakınlarında ortaya çıktılar. Bulgar adamların başı Abdullah, Etrek'e buraya kadar seksen gün yürüdüğünü anlattı.

Bu Bulgarlar, yaz ortasında oradaki aşırı sıcaklara çok zor dayanarak yetmiş gün sonra Bağdat'a varırlar. Halife onları iyi kabul etti, ikramda bulundu. Almus'un teklifini söyledi; Abdullah'ın anlatmasına göre âdeti yerine getirmesini istedi. Oğuzların beylerbeyi Etrek, hasmını bilip Bulgar ilteberiyle bu fırsatı kaçırmamayı düşündü. Komiteyi Bulgarlara yollayıp bu zaman o yerlerden geçerken Etrek'i de İslam'a çevirsin. Bunun için o, Yabgu Han'a gelecek yaz ya da güzün adamları Bulgarlara doğru geçecekler ve onları iyi kabul etsin ki doğru dine geçip kendisine de kâr sağlasın diye o Etrek'e haber yollar. Etrek bu işi Yabgu Han'a öyle yapmacık söyledi ki devlet başı bundan hoşlanmadı; ama hemen razı oldu.

Bu komite Bağdat'ta hazırlanır. Kimi baş koymak, o uzak topraklarda bir şeyler yapmak için Şah divanında anlaşmalar olur. Susan-ar-Rassi, komite başı seçildi. Bilgili Ahmed İbn-Fadlan da yazıcı oldu. Bu komite Bağdat'tan uzun yola 920 yılının yaz ortasında gönderildi. Yol Rey kasabasından geçti. Sonra Nişabur'dan, Buhara'dan, Amu Derya Nehri'nden daha yukarı da Harezm'in merkez kasabası Kesa'ya kadar, orada kışı geçirdikten sonra onlar ilkbaharda Üst Yurt kumlarını zor geçip Oğuzların memleketine, kalabalık ve kuvvetli halkın topraklarına vardılar. Bu komite büyük bir kervandı.

Etrek onlara birer kervan geçiren, yol göstericisi, kılavuz tuttu. Bu kervanda bir de Başkurt Müslüman'ı hizmet eder.

Etrek, komiteyi karşılamaları ve kervanı kendi obasına geçirmeleri için askerlerini yolladı. Ama kervanı ilk önce Yabgu Han'ın konaklarına getirdiler. Misafirleri pek sert ve gururla kabul etti. Bulgarlar Bağdat'ta işlerin böyle olacağını ve Oğuzlarda buranın âdetlerine göre çok hediye vermeleri gerektiğini bilirlerdi. Halife hazinesi çok değerli hediyeler bırakmıştı: Pahalı kumaş ve ipek giysiler, çardalar (giysi), pahalı kaftanlar, şalvarlar, kalpaklar, çizmeler, türlü kuyumcu işleri, türlü meyveler ve başka şeyleri de hepsini kervanla getirirlerdi. Böylece hırsızlar yolda önlerine çıkıp soyamayacak askerler onları koruyacaktı. Elbette onlar da bu hediyelere karşılık buranın pahalı derilerinden hediyeler versinler. Komite başı Susan-ar Rassi altın telle dikili güzel bir kaftan, bir top dokuma kumaş, ekmek çöreği, üzüm ve ceviz gibi türlü pahalı hediyeleri Yabgu Han'ın önüne serdirir.

—Susan şöyle söyler: “Şanlı Yabgu Han, bizim yüce halifeden size çok selam ve esenlikler!”

—Yımal Han soğuk bir şekilde: “Sağ olun!” dedi ve sadece âdet olduğu için biraz eğildi. Han: “Benim evlerim buradan, divandan uzak olmasa mutlaka size

koyun kurban eder ve dostluk hediyeleri getirirdim; ama öyle değil, affedin!” diyerek çıkıp gitti. Hizmetçileri de Bağdat hediyelerini ardından taşıyıverdi.

Kervancılar kırık kalple ama ne yapsınlar çaresiz, ileriye doğru yola koyuldular. İşte şimdi kılavuz onları, Etrek’in konaklarına geçirirdi. Ertesi gün yolda onlara yırtık elbiseli, zayıf, zavallı bir insan karşı çıkar. Aniden sağanak yağmur başlamıştı.

—Bir adam yolun ortasında durdu.

—O kervancılara bağırdı: Durun!

Kervan birden bir yerde durdu. Çok yük vardı, durmak kolay değildi; ama ne yapsınlar çare yoktu. Yabancı memleket!

—Bu adam yağmura hiç bakmayarak yine: “Hiç kimse bu tarafa geçmeyecek!” dedi.

—Susan, sakınarak şöyle dedi: Biz düşman değiliz, zarar vermeyiz! Biz sizin, Közergen’in dostlarıyız da ondan izin aldık! Yinal Han da bizi bıraktı...

—Hh, o Közergen kim? S.....m ben onun sakalına! İstersem iznini kabul etmem. Onun bize haber vermesi lazım!

Hepsi tuhaflaştı, korkudan bu adamın önünde titrediler.

—Komite yazıcısı Ahmet Fadlan cesurca: “Öyle, ama sen bizden ne istersin kardeş?” dedi.

—Herif kollarını sallayarak hızlıca bağırdı: Kardeşler söyleyin bana siz hangi soydansınız? Sizde var bende ise yok! Ekmek verin!

Ona hemen ekmek verdiler. O da birden yemeye başladı. Hep öfkeyle bir tarafa geçsinler diye işaret yaptı.

Kervan yollandı. Herif aç gözlü bir şekilde ekmeğe saldırır ve şaşırarak kalabalık kervana bakar. O nasıl bir kişi ki koca kuvveti durdurdu...

Kervan iki günlük yolu daha geçip beylerbeyi Etrek'in konaklarında durdu. Avlulara ve tabura kimi malları, atları ve insanları yerleştirdiler. Etrek güler yüzle bu misafirleri kabul etti. Göçebelerin âdetlerine göre, halifelerin hatırı için Oğuz çadırı koydurdu ki orada dinlensinler. Onlara nasıl isterlerse öylece kesip yemek hazırlamaları için bir sürü koyun getirtti. (İşte Oğuzlar koyuna bıçak saplamazlar, kan döktürmezler; ama bir tokmakla boynuzların arasına vurup yıkarlar. Sonra soyup parçalarlar.) Ertek'in cariyeleri ve yardımcıları misafirlere hizmet eder. Bu komutanın büyük evlerinde onlardan çok var. Onlara istediklerinde atla gezmeleri için at getirirler. Etrek kendi evlerindeki ve amcasının oğullarını da çağırdı. Bağdat'tan gönderilen adamların hatırına büyük bir şenlik kurdurdu ve birçok koyun pişirtti. Susan-ar-Rassi buradakilere türlü hediyeler dağıttı.

Şenlikten sonra Ertek'in karısı Uzunboy hatun biraz süt, biraz yahni, hediye olarak getirilen yemişlerden ve biraz lezzetli yemeklerden alıp evden dışarı çıkarak yabancı bozkırın içinde bir kuyu kazdı. Ne getirdiyse hepsini gömdü: "Bunlar Etrek'in rahmetli babası Katağan'ın hediyeleri, onları Araplar ona getirdi." dedi.

Ahmed Fadlan gece bir çevirmenle Ertek'in çadırına girdi. Etrek otururdu. Fadlan ona Bağdat subayı Nazir-al Harami'den İslam'ı kabul etmesi için bir kâğıt ve elli dinar, üç miskal kokulu yağ, kırmızı deriler, iki çift Merv kasabasında dikilmiş elbise bahşiş verdi. Onun karısına da pahalı döşek örtüsü ve bir de değerli yüzük hediye etti.

Etrek, Arap subayın teklifini okuduğunda sanki birden bire sinirlendi. İslam'a geçsin de Oğuz devletinde bütün gücü eline alsın, eski demokrasi düzenlerini ve eski boy âdetlerini belirlesin. Ama Yabgu Han'ın Yınal Küçüü'nün gizlice İslam'ı kabul etmesinden sonra Oğuz beylerinin az kalsın onu devletten sınır dışı edecekleri aklına geldi ve düşünüp durdu.

—Etrek, “Siz Bulgarlardan dönünceye kadar ben size cevap vermeyeceğim!” dedi. O zaman padişahınıza bu iş için ferman yazarım. Hem benim de kurultayı toplayıp izin almam lazım.

Ertek, üstünden kendi giysilerini çıkartıp Arap hediyelerini giymeye başladı. O, üstündeki elbisenin altına yırtık eski bir entari giymişti; çünkü Oğuzlar, üzerlerindeki giysilerini yırtılıncaya kadar giyerler. O, bu yeni Arap elbiselerini misafirin hemen önünde giydi. Sakalının hepsini yoldu, yakışıklı genç bir delikanlı, halis bir padişah gibi kaldı. Fadlan methedici sözlerle konuştu. Kendini ev sahibine sevdiren daha fazla hediye verir: Elbise, üzüm, ceviz, kuru biber, darı, eğildi ve dostuyla yola koyuldu.

—Etrek, yavaşça: “Kervan yerinde dursun, cevabımızı bekleyeceksiniz!” dedi. Bu haber komitecileri pek üzdü.

Etrek bir gün sonra kurultayı topladı.

—Doğrusu şu ki bunlar Arap padişahının Bulgar ilteberine gönderilen adamları, benim güveyime Almus’a, Şilkii-Oğul’a da kervanı sizin rızanızı sormadan bırakmak bana düşmez. Onlar bize İslam’ı kabul etmemizi teklif ederler.

—Onların içinde en zengin Tarhan Baymirza hırıldadı: “Biz ne kadar yaşarız?” dedi. Ama topal, bir gözü kör, kuru elli ve sakat bir adam: Bizim dedelerimiz de dâhil buralardan elçiler geçtiğini görmediğini söyledi. Bunlar galiba, Padişahın emriyle bir hile yapmak ve Hazarları bizim üstümüze saldırtmak isterler?! İslam, o sadece bir tuzaktır.

Bunlar burada onlar hakkında konuşurken, Fadlan onların ne söylediğini dinleyip anlatması için gizlice bir haberci koymuştu. Ne zaman ki Baymirza’nın laflarını işittiler, Araplar hepten şaşırıldılar.

Diğer oturanları da Baymirza’nın lafları kuşkulandırdı.

—Hepsi: “Doğru, doğru!” diye bağırdı. Etrek, böyle bir Őpheyeye gnl razi değildi; ama kendisi dŐncesini açıklamaz.

—Soy başlarından biri Baltız kızdı: Bizim iyi dŐnmemiz lazım, Şimdi onlar bizim avucumuzda, bu smskleri ne yapmalı! Sonra o dağ ardındayken kurdu korkutmaya gelmesin diye bir söz var.

—Baymirza yine acele etti: Çok dŐnmeye gerek yok. “Ne götürürler, onların hepsini alalım, elçileri ikiye bölelim; ama insanları ve malları esir alalım! Onlar Harezmi köpeklerle beraber bizim dŐmanlarımızdır!” dedi.

—Yok, Baymirza onları Hazarlara verelim, daha iyi olur. Onlardan kendimize asker alalım ki orada tutalım. Yınal Han razı olmadı.

—Bire bir değiştirelim.

—Etrek, kızgınlıkla söylendi: Oğuzlar, devletler arasında öyle mahsus elçilik düzeni var; çünkü başka türlü bizim iyi komŐularımız olan Bulgarları gcendireceğiz.

Bu Oğuz başları çok tartıŐtılar, anlaştılar. Sonunda o kervanı Bulgarlara zararsız bir Şekilde göndermeyi kararlaŐturdılar. Araplar, değil Oğuzları İslam’a çevirmek kendilerini bile güçlükle kurtardılar, buradan gidecekleri için Őkrettiler.

Etrek yine hepsini yendi. İstedini yaptı ve iÇinden memnundu. O adamlarına yolculuk işleri için kervanın ihtiyaçlarını tedarik etmelerini emretti. Ertesi gün kervan kuzeye doğru yollandı. Etrek, birçok maiyetini yanına alıp bu misafirleri kendi geçirmeye gitti. Kervan pek yavaş ilerler ve Etrek onun için bu misafirlere türlü kolay işler gösterir. Oğuzların atla gezmeyi, yayla ok atmayı, bozkır avcılığını nasıl mükemmelen becerdiklerini gösterir. O, gök atıyla rüzgâr gibi bir uçan kaz gibi giderdi. O demir yayını geniş gerer ve oku bırakır, beygiri de hızlandırır başka bir ok yetiŐtirmeye hazırlanır... Sonra o elçilerle selamlaŐtı, onlara “İyi yolculuklar” dedi. Yine gveyine selam yolladı. Yaganda Nehri’nden geri döndü.

Kervan, Yayık ve İdil nehirlerine doğru ilerledi...

Bu kervan ertesi yıl, 922 yılının güzünde geri döndü.

Sonra çok geçmedi. Bilgili Ahmed İbn-Fadlan'ın bu yolculukta neler olduğu, neler öğrendiği ve neler görmüşse her şeyi yazdığı duyuldu. Halis Oğuzlar hakkında, o zamanlar onlarla nasıl buluştuğunu, tanıştığını, nasıl yaşadıklarını yazmış. Belki bu yazılar gelecekte Oğuzların uzak evlatlarına ulaşacak mı? Kim bilir!

BOZUŞMAK

“Üç Oğuz Han’ı kavga edip ayrıldılar ve
bu kalabalık Oğuz halkı üç gruba ayrıldı...” (Oğuz name)

Bağdat elçilerinin gezisinden sonra biraz zaman geçti. Oğuz devleti yine düzelmeye ve gelişmeye başladı. Etrek, Yınal Han’ı ordu beylerinin yardımıyla düşürmüştü. Bunun sonucunda kendisi Yabgu Han oldu. Girişken ve tecrübeli komutan Etrek, Hazarlara karşı Bulgarlarla birliği daha da güçlendirdi. Hazarlarla Arap Halifeliğin vuruşmalarına karışmadı. O, “Koy, bırak birbirlerini ezsinsinler!” diye düşünürdü; çünkü onların ikisi de Oğuz iline karşı hatalıydılar.

Bulgarlar da birkaç defa Hazarlarla dövüştüler. Oğuzların yardımıyla onları yendiler ve Hazar Kağanın keyfi için onlardan hem vergi hem de Almus’un gencecik kızlarını ona eş olarak aldılar. Başka memleketlerle onların ticaretini kösteklemeyi düşündüler. Bundan sonra Oğuzlar ve Bulgarlar pekiyi komşuluk yapar. Oğuzların Ruslarla da iyi komşuluğu başlar. Etrek, Bulgarların artık İslam’ı kabul etmiş olmalarına bakmadan onlara her zaman yardımcı oldu.

Hazarlar, bir zaman sonra gizlice Kıpçakları İrtiş bozkırları’ndan Oğuzların üzerine salmaya başladılar. Onlar hep Türk soyu; ama daha geride ve yabanîdirler. Bir ara Kıpçaklar, Oğuzların arkasından ansızın ortaya çıktı. Bu sakın boy, bu yabanî Kıpçaklarla yeni düşmanla ilk kez vuruşur, derler ya beteri daha ilerdeymiş. İşte sonra onlar Oğuzların ve Rusların en kötü düşmanları olurlar. Turgay bozkırlarında 946’da dövüş oldu. Etrek, bu güçlü devlet adamı, Kıpçak topuzundan düşer; ama

Oğuzlar Kıpçakları yenerler, bu sefer de onları geri gönderirler. Bu yabanî ordular gittiler, öyle hızlı kayboldular ki sanki hiç burada olmamışlardı. Buralarda da uzun zaman görünmediler. Ama bu sadece ilk denememiş...

O eski düşmanlar, güneydeki Harzem'in Şahları, o Gazneli Şahları, ilk önce Gazneli Mahmut sonra da Alp Tekin Şah Oğuzların böyle sıkıntılarını görünce Oğuz devletinin üstüne saldırmaya başladılar. Ama Oğuzlar güçlü bir şekilde karşı durdular. Birkaç Yabgu Han değiştiğinde iki güçlü ve halis boy olan Kayıg ve Bayındır boyları kuvvetle bunlara karşı çıktılar. Bu iki boy bir kökten gelirler. Kam Han'ın boyundan oğulları yetiştiler. Kendi boylarını güçlendirip ve çoğaltıp Oğuz devletini yönettiler.

Kayıg Oğuzların başı Yabgu Han şimdi Han'dır. Kayıg Han, onun baş asker beyi Aznakay Bey, devlet danışmanı da İysentuğ Baba'dır. Bayındır Han, Yabgu'nun ilk devlet yardımcısı, közerkeni oldu. Hepsi devlet işlerini iyi yürütürler. Memleket de belli yüksek medeniyete erişir. 10. asrın ikinci yarısı yine bir altın asır gibi devam eder. Hazarlara ve Bulgarlara karşı Rus devletinin komutanı Svyatoslav'la bağlantı kurulur. Oğuz askerleri onun savaş seferlerinden pay alırlar. 964, 965 ve 966'da da Hazarları hepten dağıtırlar. Bulgarların yeni hanlarını, ilteberlerini de akıllandırdılar, boyun eğdirirler. Svyatoslav, Bizans'a sefer yaptığında Kayıg Han askerlerini öyle uzak yerlere yollamadı. Çünkü burada, yakınında Harezm Şah ve Kıpçaklar bulunurdu. Oradaki Peçenekler 972'de ansızın ve haince Svyatoslav'ı öldürürler. O zaman Oğuz askerleri, Peçeneklere karşı yeni knyaz Viladamir'e hemen yardıma çıkar.

Bağdatlılar ve Harezmliler boş durmayıp misyonerlerini hep Oğuzların arasına gönderirler, İslam'a geçsinler diye propaganda yaparlar. Oğuzların bir

bölümü İslam'ı kabul edip Halifeliğin tebaası olurlar. Bunlar Kınık damarıydı. Onların başı Duk Han'ın oğlu Selçuk Bey'di. Duk Han hepsinin İslam'ı kabul edip Müslüman olmalarını sonra Bağdat'ın ve Harezm'in yardımıyla Oğuz ilinde kuvveti ele geçirmeyi düşünüyordu. Şahlar ve şeyhler de Oğuzistan'ı da işgal edip İslam'ı Büyük Bozkır'ın bütün sınırlarına yaymayı düşünürler. Samaniler bunu çoktan beklerler. Bu dönmüş Oğuzlara da o zaman "İslamî Selçuk Oğuz" dediler. Sonra da sadece "Selçuk" dediler; ama hesaplar tutmadı. Çünkü Kayıg Han ve Bayındır Han Selçuk Bey'in askerlerini ve Arap Harezm yardımcılarını yendiler. O zaman Selçuk Bey halkını hazırladı ve onları Amu Derya Nehri'nin diğer tarafına Horasan'ın içine geçirdi. Kendi de Bağdat Samanilere tâbi oldu, sonra da bu topraklarda yabgu oldu. Burada kalan Oğuzların çoğu aile âdetini iyi korudu ve "Biz Hak Oğuzuz, gerçekten, asıl Oğuzuz, biz dönmeyiz!" dediler.

Bütün Kıpçaklar İrtiş bozkırlarından hareket ederek bu tarafa, Sır Derya Nehri'ne doğru geçmeye başlar. Kayıg Han bunları gördükten sonra bu yeni gelen komşuların Oğuzları rahat bırakmayacağını anlar. İkiye bölünmüş olan halkın karşı durması zor olacak. Daha iyi olur harekete geçmek; Yayık ve İdil nehirlerinin, Hazarların, Eski Bulgarların yerlerine çıkmak; insanları, mallarını ve ihtiyaçları olan eşyalarını kurtarmak gerektiğini düşündü.

Bayındır Han razı değil; ama kalıp Kıpçaklarla anlaşacak ya da halkıyla beraber Azerbaycan'a göçecek. Oğuzların üstünde çok zor ve kötü bir dönem başladı. Kardeş boylar ayrılırlar. Ana vatanını, kışlıklarını ve kasabalarını kime bırakırlar? Büyük Bozkır'ın bu kenarı başka göçebelere geçer. Bizim kervan da yine batıya doğru yollanır... Yeni yola, Rus bozkırlarına...

Selçuk Oğuzları ilerlemeye, güçlenmeye, kazanmaya başladı. Gaznelilere saldırıp yenerler ve Harezm'i sonra İran'ı işgal ederler. Kafkas'ın bu taraflarına

ulaşıp Küçük Asya'nın içinde koca bir devlet olan Selçuk devletini kurduktan sonra Afrika'ya, Nil Nehri'nin kenarlarına kadar genişler. Sonra Küçük Asya'da onlardan Osmanlı İmparatorluğu kuruldu.

Horasan'da kalan Oğuzlar Türkmen oldular. Başkaları da Azeri oldular. Sonra hepsi İslam'ı kabul ettiler.

Ama Hak Oğuzlar İslam'a dönemediler. Oğuz kaldılar, Yayık ve İdil nehirlerini kuru otla doldurulmuş tulumlar ve çuvalların üzerinde Don Nehri'nin bozkırlarına çok zor geçtiler.

...Oğuzlar... Bu eski kalabalık halk üç gruba ayrıldı. Onlar yine karşı gelir mi? Onlar birbirini tanımış mı? İleride göreceğiz.

VI

HAK OĞUZLAR

Rus komşu bu yerlerde mallarımıza
ve ailemize biraz bakarsak gücenme.
Hem size de yardımcı oluruz.
Çal kemanım çal...

Arap hikâyecisi Massudi “Oğuzlar sürüleriyle, çadırlarıyla ve otağlarıyla Slavlardan güneye doğru o bozkırlarda gezerler...” diye yazmıştı.

Hak Oğuzlar, bu yeni bozkırların içinde oradan oraya gezerek, uygun yer arayarak Peçenekleri batıya doğru öteye vurup Don ve Dnepr nehirlerinin aralarında yerleşirler.

Bozkırlar geniş, otlaklar gürdür. Besili sürüler, hayvanlar ve sayısız at sürüsü yakan güneşin altında dağınık şekilde sessizce otlarlar. Sadece yüksek otların içinden çatır çutur sesler işitilir... Kurulu otağlı, kağnılı ve çadırli obalar; boylar açıkta, ovada, dere boylarında birbirine pek yakın değil. Bu bozkırlarda çok su var, topraklar bereketlidir. Çok dere, derecik, alçakları, çukurları otlaklı yamaçlar var. Yaban otlar, gür dikenlerle karışıktır. Bozkırlar, Azak Denizi'nin ve Karadeniz'in boylarında bozkır daha da düzlük olur. Sonra da kuru ve kumlu topraklar ve türlü geniş limanlar başlar.

Oğuzlar, Oğuzistan'ı bırakmak suretiyle buraya geldi. Ama Oğuzların sadece bir parçası, Hak Oğuz boyu kalabalıktı. Araplar, üstlerinde kuru otlarla doldurulmuş birbirine bağlı deri çuvallarla Dnepr'in öte yanına geçerlerdi. Rus Nehri'nin bozkırlarına da yerleşirlerdi. O, Peçeneklerin de bir parçası Oğuzlarla beraber Emba

Nehri'nin bozkırlarından geldi. Oğuzlarla karıştılar. Bozkır yaşamıdır. Hayat devam eder. Bozkır hayvancı yaşamı: Eski âdetler, zanaatlar, savaşlar. Burada henüz kasaba gibi bir şey yok. Kasabalı Oğuzlar orada Oğuzistan vatanında kaldılar...

Bu Hak Oğuzlar uzun zamandır burada rahat ve kendi halinde yaşarlar. Ruslarla iyi komşuluk yapıp mallarına ve ailelerine bakarlar. Kendi kendilerine yine bir boy birliği kurarlar. Artık yeni vatanlarını sevdiler. Ona gönülden bağlandılar! Sadece o Eski Peçenekler rahat durmazlar. Hep Oğuz boylarına, Rusların köylerine ve kasabalarına saldırırlar. Sıra onlarla dövüşmeye gelir. Ruslarla birleşerek, ordu toplayıp kurmak, ordu beylerini çağırarak, kahraman pehlivanlara karşı koymak zordur. Hazarlar, Don Nehri'nin doğusunda zayıf ve dağınıklardı. İşte Rus knyazı Svyatoslan 965'te onları parçalamıştı ve bir daha kendilerine gelememişlerdi. Ama Oğuzlar eski bozkır düşmanları olan Kıpçaklar artık Yayık Nehri'nin öte yanından büyük bir sel gibi gelirdi ve ailelerine, mallarına saldırırlardı. Burada Ruslar onlara "Polovtsi" dedi. Bunlarla dövüşmek daha zordu. Onlardan Ruslar da sakınırlardı. Başka taraftan ne kadar olsa da bozkır, hayvancılık yaşamı burada çok çetindi. İnsanın hayatı kolay değildir. Her tarafta açlıktan kötü dertler vardı. Onların yaşaması dışarıdaydı, yollardaydı, kolay gelsin. Bu insanlar hiç durmayan bir yolcu kervanıydı...

...Bir Hak Oğuz köy ailesiydi. Otağlarda ve çadırlarda kadınlarla ihtiyarlar yapağı temizlerler, deri işlerler, elbise dikerler, yemek hazırlarlar... Çocuklar dışarıda koşuştur, taylorla oynar, güreşir, "yumancak", "Kör-çöpüş"...

Erkekler, daha büyük çocuklar ve kızlar bozkırlarda hayvanlarla, at sürüsüyle uğraşırlar. Geçmişte giysileri nasıldı? Ama bu yeni topraklarda biraz değişti; çünkü daha soğuk olur. Şimdi daha çok deriden: Kür-meşin, kara ya da boz yapağılı kalpak, kürk, çizme ve çarık giyerlerdi. Kadınlar giyim kuşam olarak kumaş elbise giyerler. Hem Ruslardan hem başka komşulardan uzun belli kürk, çarık da alırlar; ama burada uşaklar havaya göre çoğu kez çıplak gezerler.

...İhtiyar Saltuk Ata, akşamüstü bir bölük gençleri toplamış anlatıp öğretir. Bu yüz yaşın üstündeki Oğuz dede, boylarıyla çok bozkırlar aşmıştı. Buralara yetişinceye kadar türlü düşmanlarla çok can kaybının olduğu mücadeleler yaşamıştı.

—Gençler, Saltuk Ata'ya sorar: Saltuk Ata, ey dede biz nereden geliyoruz?

—Nereden? Elbet ki o taraftan, Orhun Nehri'nin çevresinden, Altay dağlarından, bozkırlarından!... Eski Aşuna Türklerinden İstemi Kağan'ın ve Oğuz Han'ın boylarından. Ee, onlar ne güçlü kahramanlarmış, kimse onları yenemezmiş. Onlar buralarda ne büyük ve güçlü devlet kurmuşlardı. Çinlilerle, Ak Hunlarla, Perslerle, Farslarla, Araplarla, Hazarlarla da çok dövüşmüşler. Şimdi de biz onların evlatları, Kıpçakların yüzünden güzelim vatanımızı o tarafta bırakıp buraya geldik; ama biz o İslam'a geçmedik, dönmedik. Biz Hak Oğuzuz, asıl Oğuz! Burası da bizim vatanımız oldu! Peçenekleri bu bozkırlardan biz kovaladık ve oturduk bu topraklarda bu topraklar bizim! Dünyada yaşamak öyledir. Biri öbürünün yerine alır. Helal mallarımıza bakmak için nice otlaklar var! Bu vatanı o aç gözlü, kindar Kıpçak Han'ı Çagay'dan sadece iyi korumak lazım. Köpek! Ordularını hep üstümüze gönderir. Bu ilkbaharda kendisi gelmişti. Neredeyse kellesini kaybediyordu; ama vazgeçmez. Eh, o çiçek bozuğu kara murdar suratına bir balta sallasam, o sarkık ve dışkı dolu işkembesine bir sivri kazık soksam da bir daha adını duymasam! Doğru mu, gençler?

—Doğru! O bizim düşmanımızdır!

—Ama o düşmanlara karşı durmak için Ruslarla dost olmamız, yardımlaşmamız lazım. Ben Kiev beyi Vlademir'e konuk olmuştum. Daha çok geçmedi. Ee, Gök Tanrı güç ve zenginlik onlarda ne çok! Ruslar şimdi onların beyi Yarislav'a Mudri derler. Mudri girişken ve bilgili bir knyaz! Çocuklar, vatani korumak lazım! Çünkü siz burada doğdunuz ve büyüdünüz!

Bu boyların tamamı düşmandan korunmak için kahraman ve güçlü pehlivanların egemenliği altında hareket ederdi. Oğuzlar onlara çok eskiden beri “Batır” der. Şimdi bu bizim Hak Oğuzlarda korkusuz ve yenen anlamında bir ad da Oldan’dır. Onun yaşı artık otuzun üstünde; ama daha evli değildir. Boyu heybetli, sırtı bir çadır kadardır. Pençesiyle bir taşı sıkırsa suyunu çıkarır, ağır bir topuzu yere vursa bir adam boyu yerin içine batar... Artık çok büyüktür. Omzunu koyduğunda toprağı az buçuk değil, tamamen yerinden kımıldatır! Hem iyi yürekli, duygusal, öfkesini kimseden kolay kolay kimseye öfkelenmez; ama o düşman vatana dokunduğunda onu parçalar!

O, boş zamanlarda at sürülerini gütmekle, kendi kendine türlü silahlarla uğraşır, gençlere de hem güreşmeyi hem askerliği öğretir.

Bu Oldan Batırın babası Uzordaş yarı ömrü geçmişti. Her zaman o da düşmana dur diyen bir adammış. Oğlunu bir dev gibi seve seve kaldırdı. At sürüsünü ve silahları kullanmayı, vatanını sevmeyi, onun için can vermeyi öğretti. Şimdi oğlundan memnun, ona güvenip ihtiyarlığını yaşar.

—Oğlum Oldan, Kudretlisin! Bizim bütün bu Hak Oğuz boyumuz zor bir vakitte sana umut bağlar.

Oğuzların arasında hepsi Oldan Batır'ın dostunun olduğunu bilirdi. Bunlar Genç Batır Sumbat ve emin dostu Ruslardan bir Batır olan Bacay'dı. En güvenilir öğrencilerden ve yardımcılardan biri de keskin düşünceli, neşeli biri olan Karaca'ydı.

Oldan Batırın anası Bene Hatun halis ana, çocuk bakmasını çok sever ve iyi becerir. Evi hoş tutmayı bilir, sözü de düzgündür; ama oğlunu düşündükçe gözlerinin yaşı yerdedir. Çünkü onun gelini çok, onun da bir karısı ona gelindir. Bakıp büyütecek evladı da çok... Ama kocası dövüşe giderse, aman gök Tanrım eve sağ dönmüş müdür!... Ama onu sever ve daha küçük çocuklarına, delikanlı çocuğuna, Altay'a ve gencecik kızcağızı Naali'ye hep onu örnek gösterir. İnsan olsunlar, faydalı olsunlar diye.

Oldan Batır kardeşine ve kız kardeşine çok yakındı.

—Altay be, sen o danayı sırtına kaldırabilir misin? Kuvvetini ve acımasızlığını göster; çünkü o gün yaklaşır. Ne zaman ergenliğini ispat eder, belli bir kahramanlık yaparsan hem asker hem adam sayılırsın.

—Korkma Oldan ağa geçenlerde ayıyla güreştim, onu devirdim!

—Sütle kurumuş dudaklarından gülümseyerek Oldan, “Böyle adam olursun kardeşim!” dedi. Bir koca yay gerip oku bir yakın buluta doğru bıraktı.

Kardeşi Naali de hep saçını çözüp arkasına bırakır. Her zaman başına çember ve kolye uydurur, kızlarla da hep gülüşür... Hem lafçı, hem gevrek gevrek güler, Altay'ı hep güreşmeye çeker... Sanki hangi duygular onun yüreğini heyecanlandırmaya başlamıştı?

—Anası Bene Hatun, hep: “Kızım, o ateşten atlamalara pek sokulma! Ansızın atlı bir adam kavrarsa ne yaparız?” derdi.

—Evlenirim anam...

—Anası birden sinirlenirdi. Vazgeç! Daha küçüksün, kardeşlerin senden daha büyük; ama evli değil!

Genç Altay, öğlen vaktinde bozkırda at sürüsünü otlatmaktadır. Beygirini, at sürüsünü sulamak için dereye doğru çevirir. Onunla birlikte genç kız Menevşe hep atlıdır. Onlar oynaşırlar, güleşürler, kovalasırlar... Altay atla türlü çevikliklerini yapar. Sonra at kaçınca eğilerek yerden bir tayı kavrayıp yanına, at üstüne koyar. Menevşe onun kahramanlığına sevinir, onu hem sever hem de beğenir. Altay ona bunların hepsinin lazım olduğunu anlatır; çünkü o çabucak “Ergenlik” denemelerini geçecek. Dereye yetiştiler. At sürüsü birden dereye yanaşıp boyunlarını eğlerler, hoş suyu kana kana içerler.

—Ben en zor kahramanlığı yapacağım. Menevşe de beni ergen adam sayacak!

—Ergen adam? Hi hi...

—Gülme. Bu benim kader saatim olacak. Ben asker olacağım; tertip, varlık “Bey”, Altay Bey adını kabul edeceğim!

—Menevşe’ye yumuşak bir sesle: “Altay, ne iyi olacak!” dedi.

—O zaman, Altay hep nazikçe “Olacak, nasıl evleneceğim... Nice ergen adam, anlıyor musun Menevşe?” dedi.

—Evlensesin. Menevşe utandı. Onun tombul yanakları elma gibi kızardı, sanki kara gözleri de ıslandı.

—Altay güldü ve atını onun atına doğru yanaştırdı. İkimiz evlenelim! Menevşe de ansızın güldü; ama çabucak utandı. Bir liman uzaklığında sanki toz kalkmaya sonra da direk gibi görünmeye başladı. Bunlar heyecanlandılar. Islık, bağırış işitilir; ama daha bir şey görünmez.

—Altay, birden bağırdı. Kıpçaklar! Hemen obaya sürelim!

...Hain, dinsiz Çagay Han'ın Kıpçakları onun komutanlarından biri olan Titsi Göz, yine Oğuzların boylarına ve bozkırlarına saldırtır. Yine bozgunculuk, yine savaş. Oldan Batır, Oğuz askeriyle Peçeneklere karşı dostu Rus Batırına yardıma gitmişti ki o yaban göçebelerin hırsız başı bunu kollayıp öğrenen Çagay-Han, havanın sıcak olduğu bir günde, bir güpegündüz o kapıcı ordularını ve o miskin Titsi Göz'ü yollamış. Hırsız Kıpçak orduları ailelerin üzerine saldırırlar. Çadırları ve arabaları tutuştururlar. Genç kadınları ve kızları çıkarırlar, onları sürüyle hayvanlarla birlikte bozkırcı Çagay Han'ın konaklarına doğru sürerler. Bozgun ve ağlayış burada kalır. O hırsızların ardından göğe kadar toz duman kalkar. Adam olarak sadece ihtiyarlar evde kalmıştı, elbette karşı koyamadılar. Naali hemen gizlice bir kuyuya girip kurtulmuştu. Naali anasıyla o kuyudan çıkıp yanan bir çadır içine girerler. Orada ihtiyar babası Saltuk Ata elinde kılıcıyla mızrak saplanmış bir şekilde yerde ölü yatar.

Kahrın sonu yok. Bu Hak Oğuz boyları düpedüz anlayıp eski babayı son yolculuğuna göndermek için her taraftan toplanırlar. Çok öfke, acı, beddua. Artık her tarafa taşar. Kime acımalı kızlara mı, kadınlara mı, babaya mı?

Akşamüstü tozlara bakarak hepsi Oldan Batır ve askerlerinin ellerinde mızrakları yukarıda geri döndüğünü anlar. Kazanmışlar.

Sevinmeye ya da üzölmeye vakit yok. Zavallıları esirlikten kurtarmak lazım. Dedesinin cenazesini başka kahramanlarla birlikte omuzlarında, dört demir çelik kalkanın üstünde buralı âdetlere göre ıssız bozkıra gömmeye götürürken Oldan'ın aklına türlü düşünceler gelirdi. Ölüünün ardından giderken binlerce insanın içinden acıyla ağlayış ve hayıflanma sesleri çıkardı. O ağlayışın, hayıflanmaların arasında,

acıdan ölü'nün ardından vurulmuş gibi giderken binlerce insanın içinden çıkardılar.
İlerde neler olacak anlamak zordu...

Çagay Han'ın konaklarında şenlik, eğlence, aç gözlülük, düşmanlık (kincilik)... İşte, çalınan şeyleri paylaşılır.

—Yüce Han, daha çok mal alamadık. Cezalandırma, başka zaman şansımız daha iyi olur. Titsi Göz hilekârca eğilerek, gerçeği saklayarak sırttı.

—O zaman da payını görürsün! Ee, kızlar nerede?

—Çok kız alamadık. Bulunmaz yerlerde saklıydılar. Aradık, vakit de kısıydı... Bu komutan, görmek istersen küçük bir bölükte getirdik dedi ve o zavallı Oğuz kızlarını getirmelerini emretti. Bazıları korkmuş, birbirine sarılan bir bölük kızı iç tarafa getirdiler; ama Gülyari aralarından ileri çıkar. Kara saçlı, gözleri mavi ateş saçar.

—Bırakın bizi, neden buraya sürüdü'nüz, hırsızlar!

—Han onun gözüne bakıp güldü: Acele etme güzelim, yerini hemen bulacaksın. Titsi Göz kızları kışlaya sakla, yer altına da koy, cadı kadınları göz koymasınlar!

Titsi Göz, Oğuz kızlarını gizli yere yollayıp götürsünler. Titsi Göz içeri döndü. Hanın oğlu İçkan şimdi niye gelmişti? Öbür komutan Yası-Baş yalanarak onlar da bu ganimetten bir şey kapsınlar; ama Han kısıdan işi bitirdi: Kavgı konuşma arasında sadece sinirlenir. Han susup kurt gibi bakar...

Aksakallar, esir alınan Oğuzları ve kaçırılan malları kurtarmak için toplanıp fikir birliği sağlayıp Kahraman Oldan Batır'ın Çagay Han'a karşı gönderilmesine karar verdiler.

Şen ve arif olan Karaca, bu vakit Oğuz kızlarının nerede saklandığını, araştırıp öğrenmişti. Hayvanları yakında bir kalenin avlusuna sürmüşler. Kimisini Yası-Baş korurmuş.

Oldan Batır'ı baş bey kuşağıyla bağladılar. Ona Oğuz Han'ın eski bir kılıcını verdiler. Aksakallar kılıcı korurdu ve zor bir anda en kahraman Oğuz Batır'ına verirlerdi. O, askerleri dövüğe hazırlar. En kudretli gençleri toplarlar, denerler, ayırırlar. Altay da çoktan beklenen tecrübeleri geçer. Onun eğitimsiz bir atla gezmesi lazımdı. At onu düşürürse askere gidemez! O eğitimsiz at, kalın bir kazıkta bağlı tepinir, kişner. Hepten yabandır. Git de ona yaklaş! Onu nasıl da bağlamışlar? Altay çok kolladı, hiç durmuyordu; ama birden tayın arkasına atladı, yelesinden sıkı tuttu. Ayaklarıyla karnını sıkı. Atın boğazına ilmeği geçirip kendine doğru çekti ve o at, kızın etrafında deli gibi zıplayarak oraları harman yapıp kaçmaya başladı. Altay'ı düşürmek ister; ama o tutunur, at yoruluncaya kadar düşmez. İşte, bu çocuk ergen adam ve asker olmayı çok isterdi!

Askerler hazır. Âdeti yerine getirirler. Kızlar daha cesur olmaları için askerlerin sırtlarını dikenli ağaç dallarıyla döverek geçirir. Sonra da bir yanağını öperler ki korkusuzluk için dönsünler diye onları bekleyecekler. Gök Tanrı'ya büyük bir ateşte kurban getirirler.

Aksakalların büyüğü sonunda şöyle söyler: “Kafaları kesin, düşman kanını sel gibi akıtın!”

Genç Menevşe, üzüntülü bakışlarıyla uzun süre Altay'ı geçirdi. Sonra değerli her bir Oğuz kızının yüreğinde olduğu gibi gözlerinde çiylenmiş gül bahçesi gibi yaşlar toplar.

Oğuz kızları kapatıldıkları Çağay Han'ın yer altındaki zindan kışlasında saklıydı. Çağay Han, Titsi Göz ve İçkan'la birlikte buraya girer, esir kızlara bakarlar. Han, yine o mavi gözleriyle bakan, kara saçlarıyla yakan, beyaz suratıyla körelten düşmanlara kinli ve korkutucu bir şekilde bakan, onlarla kahramanca çekişen o kızı gözüne kestirir.

—Titsi Göz, büyük bir hırsıyla yalvardı: Büyük Han onu bana bağışla!

—İçkan sokuldu: Yok baba, onu bana bağışla!

—Han cevap verdi: O benim olacak, hem de hemen! Şimdi konuşma, gidelim! Buraya gardiyanlar koy, dört gözle gözetlesinler.

Taş duvarlar arasından, mağaza kemerlerinden, kovuklardan, her taraftan çirkin kadınlar gibi korkunç gardiyanlar ve cadılar çıkar. Han'ın önünde daha da korkunç sırtarak eğilirler. Çağay Han çıkar, öbürleri de ardından çıkar. Ağır demir kapılar kapanır ve onların ardında silahlı bekçiler bulunur. İç tarafta korkmuş kızlar ecellerini beklerler.

Gardiyan cadı kadınlar ellerine birer meşale alırlar, sırasıyla onları gizli ateşle duvar içinde tutuştururlar. Bu onların büyülü kuvvetidir. O kızların etrafında keskin bir cehennem başlatırlar. Sanki bir dünyanın sonu...

Kızlar, halis Gülyari'yi korumak için umutsuzca savaşırlar; ama kart cadı kadın onları büyülemeye başlar. O genç ve güzel kızlar birer birer yere düşüp uyutulmuş olarak yatarlar...

Cadı, büyülenmiş kızları görünce ıslık çalarak işaret eder ve buraya her taraftan ortaya şeytan gibi adamlar ıslık çalarak çıkar. Hepsi birer birer daha da korkunç bir şekilde oynamaya, kudurmaya, tartaklamaya başlarlar.

Birden cadılar ansızın durdular. Yeni kurbanın üstüne üşüşmeye hazırlanırken yabancı insan kokusu duyarlar. Birden ağır demir kapılar açılır ve bir dev gibi büyük ve güçlü Oğuz Batır'ı Oldan, bu yer altındaki murdar topluluğunun arasından ortaya çıktı. O kurumlu, kahraman ve yakışıklı Cadılar, "Şeytanlar" onun üstüne doğru saldırdılar; ama o dövüşte acımasız ve çevik. Onun kılıcı hiç şaşmaz ve şeytanlar şimşek gibi düşerler, kaçıp sakınırlar; ama Cadılara bir şey ilişmez. Onlar hep meşaleleriyle o gizli ateşe değerler. Yeni kuvvet alıp teslim olmayan Oldan'la dövüşmezler, hem onu da büyülerler. Oldan uyuşukluk hissetmeye başlayınca onun dövüşü yavaşlıyor. Dostu Karaca onu gözetler. O bir kere Oldan'ı böyle yalnız bırakmaz, gizli bir yerden seyredirdi. O büyülü gizli ateşi gördüğünde o deliğe bir kılıç sallayıp onu bozar. Gizli ateş bir uzun dil gibi kurtulup çıkar ve yok olup gider! Cadılar büyülü kuvvetini kaybedip kuvvetsiz bir sürü karga olup bağırarak uçarlar.

Kızlar büyüden kurtulup kendilerine gelirler. Oldan'ı ve Karaca'yı görünce onların önlerinde diz çökerler. Karaca heyecanlı kalbiyle, çökmemeleri için onları kaldırır. Oldan'ı da kendine getirmeye çalışır. Gülyari Oldan'a yaklaşır ve onun güzelliğini yakından görünce hepten âşık olur. Kızın ateşli gözleri birden Oldan'ı da heyecanlandırır; ama bakışmaya vakit yok. Kızları eve gönderip hızla çıkarak ileriye düşmanın yuvalarına doğru giderler. Korkunç şeyler burada kalır; ama kuvvetsiz cehennem...

Çagay Han'ın zengin, ışıltılı konaklarında hep şamatalı eğlence olur. Yaban hırsızlar neşelenirler, bağırşırlar. Sanki bütün dünya onların olmuş. Aşçılar içeri türlü

yemek ve içecekler taşıyorlar. Hanın şevkine çalgıcılar, esir kızlar çıplak göbeklerle ve bacaklarla oynarlar.

—Han, Yası-Baş'ı göğsünden sarsıp kahkaha atar: Bana kız budu, sana koyun budu, ha-ha-ha-ha!

Yası-Baş razı olmaz: Hayır, Han bana kız budu.!

—Çagay Han, kendisine: “Dedim!” derdi.

Han'ın küçük kızı Zülferi bir tarafta çekinik kederli oturur. Titsi Göz onu Han'dan ister. Zülferi ise ondan hoşlanmaz, onu sevmez. İçkan da kardeşini, kızı korumaz, güler.

Birden yaklaşan çirkin karga bağrısları işitilir. Bir kısık ses çıkar. Oldan Batır Oğuz kızlarını yer altındaki zindandan kurtarmış, Titsi Göz'ün askerini kırmış, kaçırılanların hepsini geri almış. Çagay Han öfkeden ateş olup komutanlara bağırır, yerinde duramaz. Oldan'ı tutup tepelesinler ve onun köyünü bu topraklardan silsinler diye emir verir. Hem âdettir, kim onu yenip kafasını çuval içinde onun önüne getirirse ona bahşiş olarak Oğuz kızı Gülyari'yi verecek. İçkan kudurmuşçasına bağırır. Bütün bu kurt yuvası ulur. Onların ellerinden kaçırılanları almışlar. Yemin ederler, türlü âdetler, savaş ve saldırı âdetlerini yaparlar. Hepsi korkunç, fena, çirkin, canavarca...

Altay ve Menevşe dövüşten sonra gül bahçesinde kederli bir şekilde buluştular. Altay, Kıpçaklarla uzun süren dövüşlerini, cadıların yer altındaki zindanına nasıl girdiklerini, onu birisinin sırtına alıp sürüklediğini, kuvvetini toplayıp koparıp kurtulduğunu anlatırdı...

—Aman Altay, bu savaşlar ne kötü iştir! Sadece insana zarardır; ama sen başka savaşa gitmeyeceksin, bırakmayacağım!

—Ee, vatanımızı kim koruyacak ya?

—Kim... Başkaları da var, tecrübeli onları ölüm almaz, hem yalnızlar da var...

—Menevşe, ölüm beni de almaz! Çünkü... Severim... Ama hepsinin koruması lazım, bu duygu analarımızdandır, bizim borcumuzdur!

—O zaman ben de seninle gideceğim! Sensiz kalmaya korkarım.

—Ben de sensiz kalmayı istemiyorum. Sensiz sanki bir öksüz, sanki türküsüz bir bülbül gibiyim...

Oldan Batır'ın çadırında koşuşturma ve düğün hazırlıkları devam eder. Oldan Batır evlenir! Gülyari'yi alır. Bene Hatun, Naali, Altay ve Menevşe bu güzel yavukluyu elde edinceye kadar onu rahat bırakmadılar. Beğenilmiş, sırnaşık bakışlı bu kız Batır'ın gönlüne girmişti. Ne kadar da olsa aklı kız tarafına ermezdi. Bu sefer gönlüne her zaman yangınlı bir duygu damlatmıştı. Bu duygu onun yiğit kuvvetinden daha da güçlüydü.

Ama baba, Uzordaş bu işlere pek karışmazdı.

—O karısının homurtularına hep: “Korkma, onun da başı bir kere tutuşacak, evlenecek!” derdi.

—Öyle, ama ardından Altay ve Naali yetiştiler...

—Ha, şimdi ne söylenirsin ya? Sanki düğün yaparız!

—Gök Tanrı'ya şükür!

—Gelin de iyi, hatırlı...

—Sanki bir gül çiçeği!

Şimdi Bene Hatun koşuşturur, Oldan'ın düğününe yetişti.

Âdete göre düğün yeri ayırmak lazım. Oldan Batır o büyük yayı alıp bir ok koyar ve bütün kuvvetiyle gerip bırakır. Ok nereye düşerse orada güzel ve süslü düğün çadırı kurulacak.

Düğündeki insan topluluğundan çok şamata işitilir, sevinirler, türlü âdetler yapılır... Altay ve Naali de bu büyük aile bayramına çok sevinirler; ama Baba Uzordaş niyeysen sanki üzülür. Ana Bene Hatun, düğün işlerinden başka bir şey düşünmeye vakti yoktur. Şenliklerin bütün hızıyla devam etmekte; ama Karaca akıllı biri düşünceli olmasına rağmen bazen ahmak durumuna düşer.

Rus Batır'ı Bacay da düğünde bulunur. Oldan, değerli misafiri Bacay'ı baş köşeye oturttu. Hepsine pahalı hediyeler de getirmişti. Pahalı deriler, giysiler ve başka şeyler de. Genç Bacay bahadır Naali ile görüşüp sevdalandılar, ikisi öyle sıcak sevdalandılar ki keşke hemen evlenseler; ama...

—Bekle beni Bacay, ben tez büyüyeceğim... Birazcık daha kaldı.

Düğün güzel bir şekilde devam eder; ama en heyecanlı yerinde birden kesildi. Asker Oktay atını güçlükle durdurdu, hızlı soluyarak:

—Oldan Batır, haberler çok kötü! Titsi Göz Kıpçak ordularıyla yine üstümüze gelir!

—Rus Batır Bacay birden, “Oldan kardeş, beraber savaşağız, bırakmayacağız!” dedi.

—Genç Batır Sumbat kızgın bir şekilde: “Oldan Ağa benim ordum da senin sol tarafını tutacak!” dedi.

Oğuz askerleri yine dövüşe ve düşmandan korunmaya hazır. Altay ile birlikte güvenilir ve kahraman Menevşe de savaşa gider. Yine âdetler yerine getirilir; ama bu sefer iki sevdalı Oğuz kızı uslanmaz can acısıyla ve bekleme azabıyla burada kalır...

O gündən beri Naali bir yerde duramaz, yüreği sızlar, sanki eriyecek.

—Anam artık ben büyüdüm, evleneceğim. Sadece Bacay savaştan dönsün!

—Yok, kızım! Sen evlenmeye hazır değilsin. Nerde senin yürek güllerin?

—Ee, bizde eski bir âdet var. Büyük kızın gül bahçesi, kızlık bahçesi olur.

Kendi yüreğiyle o sevda güllerini, yürek güllerini büyütür. Kızım, bizim insanlarımız kırmızı gülü çok severler. O güller kızın yüreğinde açmayınca o evlenmez; çünkü o iyilik için bitmez sevda için yürek güllerini insana bağışlasın. Ee, kızım âdete göre evlenmeye hazır mısın?

—Hazırım, anam! Bahçeme gülleri şimdi ekerim. Bacay dönünceye kadar onları büyütürüm! Benim yüreğim ne yanar, bilsen... Onlar hızlı çok hızlı büyüyecekler. Anneciğim...!

—Duyarım kızım. Sana ne yapayım, öyle pek sevmişsin! Kızım, güllerini büyüt... Çünkü büyümüşsün...!

Titsi Göz'ün savaş taburu burada esir Oğuzlara çok eziyet eder. Kadınları, kızları ve kaçırılmış malları kendisine ayırır. Birden haber gelir, Oldan Batır Oğuzlarıyla ve Rus Batırı Bacay ordusuyla kalenin yanındaymışlar. Titsi Göz kinli gülümseyip övünerek meydan okur. Bir seferde kibirli arsız Oğuz'u çürütecekti. Ama Çağay Han'a yardım için haber yollar, kendisi de dövüşe hazırlanır. Askerler

vuruştular, dövüş korkunç bir şekilde devam eder. Kıpçaklar, Oğuzların ve Rusların kılıçlarından ve mızraklarından yaralanırlar. Oldan kahramanca dövüşür. Düşmanların daha beteri neredeyse devirip ezer. Bacay bahadır, Sumbat Batır, Altay Bey ve Menevşe pek kahraman ve çevik bir şekilde dövüşür. Yası Baş yeni ordusuyla yetişti. Dövüş kızıştı. Kıpçaklar sıkıştırırlar. Altay düştü. Menevşe onu hemen kucağına kavrar; ama çocuk ölüdür. Savaş ortasında bu ne acı! Menevşe gözü dönmüşçesine Kıpçakların üstüne saldırır. Yavuklusu öldüğü için düşmanın kalabalık olduğu yere saldırır! Ama o da düştü. Gençecik bir sevda bitti. Yürek güllerini daha büyütmemişti. İki genç yatar. Sanki dudakları birbirine gülümser... Oldan Batır ve Bacay yine dövüşe başlar; ama Bacay da düşer. Sanki Oldan'ı bir yıldırım çarptı. O öfkeyle büyük acıdan Titsi Göz'ün üstüne saldırır. Bu zoru görünce kaçmaya çalışır. Sumbat onun ardına takılır. Burada dövüş karma karışık devam eder. Oldan Batır, iyi dostu Bacay'ı sonsuz ölüm acısı bulduğu için kendisini kabahatli bulur. Kendinden geçip dostunun ölü gövdesinin yanında dizlerinin üstüne çöker. Dövüşen askerler uzaklaştılar; ama ansızın Titsi Göz burada yine ortaya çıktı. O aldatmıştı ve Sumbat'ı bir örtülü gizli kuyuya düşürmüştü. Şimdi onun orduları her zaman onun yanında bulunan Oldan'ı ve Karaca'yı ele geçirdiler. Tutup güçlü ve sıkı halatlarla bağlayıp buradan götürürler. Bozkırlar insan ve at leşi kaldı, kimin yendiği belli değildi; ama Titsi Göz ve Yası Baş kendilerine gelip ordularını Oğuz boylarına sürdüler. Önlerine ne rast gelirse yakıp yıkarlar. Oldan Batır'ın babasını, anasını, Naali'yi ve gelini Gülyari'yi esir alırlar. Artık Oldan Batır öldüğü için Yası Baş haince yavuklusu olması için Gülyari'yi ikna etmeye çalışır; ama Gülyari inanmaz. Öfkeyle bu maskaranın gözlerine tükürür. Yası Baş hepten kudurdu; ama şimdilik kıza bir şey yapmaz.

Oldan Batır'ı yer altındaki zindana kapattılar, kışlaya attılar. Karaca'yı da kalan Oğuz esirleriyle sürdüler.

Oğuz Batır yer altında bağlı, yere serili, acıdan ve kahırdan sersemleşmişti. O, hiç karşı da koymamıştı. Şimdi de bir şey yapmaz, kurtulmak için savaştı. Han'ın küçük kızı Zülferi buraya girdi. O, Oğuz Batır'ını ele geçirdiklerini anlamıştı ve hemen onu görmek için buraya gelmeye acele etti. O tam bu haldeyken bile ona bakar, onun gücünü ve güzelliğinden pek hoşlanır. O bekçileri aldatıp gizlice buraya girdi. Onu ölümden kurtarıp birlikte kaçmak için savaştı; çünkü o da zor durumdadır.

—Zülferi: “Batır, canlı mısın, aman nasıl bağlamışlar?” dedi. Belinden küçük hançerini çekip hızlıca halatları kesmeye çalışır. Şimdi Oldan Batır kendine gelip ne halde bulunduğunu anladı. Bu maskara delikten kurtulması lazımdı. Gücünü toplayıp her tarafındaki halatları parça parça koparır. Onun geldiğini ve ne istediğini anlamayarak kalkıp kızın önünde ayakta durur. Oldan Batır şimdi ona daha da güzel gelir. Yakın bir insan gibi onun gönlüne girer.

—Korkma... Batır'ım çekinme... Ben Han'ın kızıyım... Ama saf değilim... Beni küçükken kaçırdılar. Babam Rus knyazıydı... Adımı değiştirdiler... Sanırım aklımda tutuyorum. Bu ad benim değildi; ama sanırım evde “Alena” derlerdi... Pek azıcık aklımda tutuyorum. Çağay Han'a düştüm, artık büyümeden şimdi beni Titsi Göz'e gelin vermek ister. O da pek arsız, bana daima sataşır. Oğuz Batır hemen buradan kaçalım, bekçiler durdurmayacak. Han da bilmez! Acele edelim!

Oldan Batır yine kalbi sızlayarak kızın beyaz yüzüne, mavi gözlerine baktı. Gerçekten Rus kızına benzerdi, güzeldi. Yanaklarındaki gözyaşları zavallı yaprak gibi titrerdi.

—Yok, ben bütün yaptıkları için onlarla ödeşene kadar bu canavar deliğinden çıkmayacağım! Dostum seni ve bütün zavallıları kurtaracağım!

Karaca'nın esir olduğu esir olduğu yerden kaçtığı ansızın ortaya çıkar!

—Oh, dostum Karaca, buraya nasıl girdin?

—Kâpılardan, Batır'ım! Bekçiler beni göremediler!

—Ha, diri civan! Bu kızı buradan hemen çıkar. Onu kurtar. O bize dosttur!

Ben kurtları kemik için inine gelsinler diye bekleyeceğim!

—Zülferi: “Yok Batır, ben ne olursa olsun sensiz gitmem!” dedikten sonra büyük kılıcını çıkarıp Oldan Batır'a yaklaştı.

—Karaman da kılıcını savurdu: Batır, hepimiz canavarlarla dövüşelim!. O an dışarıdan da sesler işitildi. Buraya gelirler, adımları yaklaşır. Zülferi umutsuzca saklanması için Oldan'a yalvarır.

—Bu Han'ın kendisidir. Sesinden tanıyorum. Batır, seni öldürecekler kaç! Ağır kapılar gürültüyle açılır. Çagay Han sırtarak içerde belirir.

—Aha, kızım sen de buradasın, hainler! Kızı kesmek için eğri kılıcını çıkarıp saldı; ama Oldan Batır onun kolunu çevik ve kuvvetlice kavradı, eğri kılıcı elinden büküp düşürttü. Zülferi de küçük hançerini karnına sapladı. Han düşüp öldü. Kalan Kıpçaklar bunların üstüne saldırdılar; ama Batır kuvvetini yenemediler, yere serildiler.

—Zülferi'nin kılıcı hâlâ elinde: “Ne korkunç beladan geçtik, aman!” dedi.

—Karaca, kuşağına topuzu sokarak kabardı: Bu bir şey değil!

—Çıkalım buradan, ne duruyoruz! Batır, “Tez Han'ın konaklarına gidelim senin aileni kurtaralım!” dedi.

—Onları da mı aldılar? Köpekler! Oldan dişlerini sıktı. Hepsini bu kötü yerden hızla çıktılar.

Han'ın kalesinde oğlu İçkan, komutan Titsi Göz ve bir genç Kıpçak kadını şamatalı gülerek konuşurlar. Gülyari'yi de iç tarafa getirerek eziyete başlarlar. İçmesi ve oynaması için zorlarlar; ama o yapmaz. Yapabildiği kadar korunur.

—Han'ın Oğlu İçkan ona gözlerini dikti: Oğuz haini, sen benimsin! Babamdan hediyesin! Senin Batır'ın yakında kellesiz kalacak, umutlanma!

—Oldan Batır ölmeyecek, o hepinizi parçalayacak, maskaralar!

—Sana iyi, çok iyi olacak; ama biraz daha konuşalım. Öle ya, Titsi Göz?

—Bir kere bu böyle olmayacak! Ölüm daha iyi!

—Ölüm olmayacak, eziyet olacak! Ya öbürlerini de buraya getirin! Oldan'ın anasını, babasını ve Naali'yi içeri getirdiler. İlk önce ihtiyarlara türlü eziyetlere başladılar.

—Ben severim. Ne zaman ki kız teslim olur, Ha-ha-ha-ha! Oğuz kızı dikkat et!

—Rezil canavar sen çatlayıp patlasan daha iyi!

—Uzordaş baba gibi, bu inada bari size acısın, gencecik kızcağıza da...

İhtiyar susar, hiçbir şeyi düşünmez. Gülyari de sustu. İçkan o zaman birkaç asker çağırır. Onlara Naali'yi eziyet etmeleri için verir. Naali bağırır, dövüntür, ihtiyarların ve Gülyari'nin gönülleri sızlar.

—Gülyari ansızın bağırdı: Durun! Razıyım... Kendinden geçip yere düşer. İçkan sırtarak onu kucaklayıp onu kendi yatağına çıkarır. İhtiyar ana baba, İçkan'a yaptığı hainlik için Gülyari'ye de teslim olduğu için beddua ettiler. “Ölüm daha iyi, bu ne biçim bir ayıp!”

Bu sefer kapılar açılır ve Oldan Batır, Karaca, Zülferi ve Oğuz askerleri içeri girer. İçerde hepsi duraklarlar; ama Oldan Batır hemen bu duraklamayı görerek

hepsiyle birlikte dövüşü başlatır. Kavga uzun sürmez. Titsi Göz kellesiz yerde uzanmıştır. İçkan düşmanın kılıcına düşüp ölür. Karaca çok beklemeden İçkan'ın karnına kılıcını saplar. Ortalık sessizleşti; ama Naali buraya çıkar. Korkudan aklını yitirmiştir. İhtiyar ana üzerine koşup ağlayarak kızını kucaklar. Karaca kucağında Gülyari'yi getirir. O kendisini öldürmüştü.

—Uzordaş kederle: "Gök Tanrı burada ne oldu!" dedi. Gülyari Naali'yi ve bizi kurtarmak için kendisini kurban etti. Onun hiç kabahati yok. Sonra Zülferi'nin üstüne eğilip:

—Düşman olmasına rağmen bu kıza da yazık.

—O düşman değil! Baba, o Rus kızı.

—Anlarım ki Kıpçaklar çalmıştı? Zavallı, zavallı!

—Baba, o bize yardım etti...

—Çocuk hissetti, dostlara geldi...

Hak Oğuzlarda eskiden yaşamak zordu. Vatanları ve çadırları bozulmuş, yanmış dumanları daha tüter. Sanki burada kıyamet kopmuştu... Her biri taze bir mezar oldu. Oğullar, ana babalar, dedeler yatar...

Bütün boy kurtarabildikleri mallarıyla ve her tarafta neleri varsa bu mezarın yanına, Oldan Batır'ın etrafına toplanırlar. Hiç ses yok, hepsi sessiz dururlar. Kayıpları gönüllerinde pek ağır sızlar.

Bu boy neler getirmedi! Onun yaşamında ne yağmurlar ve eceller bozkırdaki yuvalarda, afetlerin arasında vurmadı! O; mallarını, çocuklarını, özgürlüğünü âdetlerini korumak için ne kadar dövüştü!

Gittikçe dayanmak daha da zorlaştı. Hep daha çok hırsız ordular doğudan üstlerine gelirler.

—İhtiyarlar kederle düşündü: Besbelli ki artık biz buralarda rahat yaşayamayacağız, mallarımızı bırakmayacağız. Göçmek lazım!

—Hepsi bağırdı: Göçmek lazım! Başka vatan aramak lazım!

—Oldan Batır acıyla: “Lazım!” ama çetin işitirim dedi. Uygun topraklar, zengin otlaklı, sulak ve daha kuytu topraklar kuzey batı tarafında varmış... Ama iki büyük nehirden geçmek lazımmış.

...Hiçbir sabah uçan kargalar bu yerlerde ne bir insan, ne de bir can görmedi. Ölülerin de mezarları belli değildi ki Çağaycılar ya da başka düşmanlar mezarları bulunmasın diye onlar mezarları düzeltmişlerdi. Buraların kalkıp gittikten sonra kalan çadır yerleri olduğunu düşünmeleri için üzerlerine kuru ot ve başka çöplerle dağıtmışlardı....

Bütün bu boy birliği eski arabalarıyla, mallarıyla, askerleriyle bu kuru topraklardan daha da uzaklaşırdı. Toz hep daha uzakta, başka bozkırların üstüne kalkardı...

Oğuz-ana Bene-Hatun, Batır Bey’in arabasının arkasında otururdu. Naali büyük kız elbiselerini kucağında tutardı. Onun güzel kızcağızı korkudan aklını yitirmişti. Bir suya atlamış, kaybolmuştu. Acaba şimdi bu ananın boğazını ne düşünceler, ne duygular sıkardı?

—O, “En büyük kaybımız, bizim vatanımız!” dedi. Gözünden de sıcak yaşlarını sildi.

—Oldan Batır atını durdurup geri dönüp o dumanlı düzlüklerine bakarak can acısıyla derince iç çekti... Toprak ana, affet! Rus kardeşlerim affedin!

Oğuz arabaları ve mal sürüleri Karadeniz'in limanlarına ve çevrelerine çıkıp Bug, Dnestr ve Tuna nehirlerinin aralarındaki bozkırlarda durdular.

Dokuzuncu asrın sonunda bir müddet yaşadıkları bu yerlere "Etelköz" demişlerdi. Tarihte uzun zaman "Atelkuza" daha sonra da "Bucak" dediler.

Bu bozkırlar daha dik, düz ve burada çok derin setler var. Bozkır hayvancıları o açık ovada çok bulunmazlar; ama burası daha gizlice, hem otlaklar da çoktu. Gerçekten buraları daha kurak, çoğu kez sıcaktan kavrulup güneşten bütün otlaklar yanarak kurur. Yaşamak çok zor olduğu için göçebe hayvancılar burada çok durmazlar.

Hak Oğuzlar da burada çok duramadılar; ama aileler ve boylar kurdular. İlerdeki Kıpçak bölükleri yine üstlerine gelinceye kadar köyde yaşadılar.

Oğuzlar buraya eski yerlerinden türlü adlar, köy adları getirdiler. Kimi nehirlere, göllere, topraklara Oğuz Türk adı koydular. Sonra belki Kıpçaklar ve Tatarlar da kullandı; çünkü bugün de Bucak'ın içi eski Türk Oğuz isimleriyle doludur.

Oldan Batır ihtiyarlayıp gitti. Bu Hak Oğuz boyları büyük can acısıyla onu bu topraklara gömdüler. Kayıg Oğuzlar, Gök Oğuzlar, Kereyt-Oğuzlar, Lenga-Oğuzlar, Konga-Oğuzlar...

Ama sıra bu bozkırları da bırakmaya geldi. Hak Oğuzlar, 1064 yılının yaz sonunda birkaç yerden Tuna Nehri'ni geçip onun aşağısına, Küçük Sofya'nın içinde Bizans padişahının izniyle padişahlığın kuzey sınırlarını başka göçebelere korumaları ve ona hizmet etmeleri şartıyla yerleştiler. Burada bu kalabalık uzun kervan çok zaman geçirdi... Balkanlar onu iyi yürekle kabul etti. Orada Eski Bizanslılar yaşar. Asparuh Han, Azak Bulgarlarıyla oraya çoktan gelmişti. Bulgar

Çarları kurmuştu. Krum Çar'ın zamanında, 9. asrın başlarında bu devlet güçlenmişti.
Şimdi Bizans, onları egemenliği altında tutar. Bulgarlar kurtulmak için savaşırlar.
Bakalım, belki Hak Oğuzlar onlara yardım edecekler...

KAYNAKÇA

- Aksan**, Doğan, *Sözcük Türleri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1977.
- Argunşah**, Hülya, *Çağdaş Gagauz Edebiyatı Antolojisi*, Kayseri, 1997
- Atacık**, Dursun Ahmet, *Türkiye Türkçesinde İstem (Valenz)*, İstanbul, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Banguoğlu**, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları:528, 2007.
- Biray**, Himmet, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Ankara, Gramer Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları:24, 1999.
- Buran**, Ahmet, *Türk Gramerinin Sorunları*, Anlara, Türk Dil Kurumu, 1999.
- Çimen**, Feyzi, *Özbek Türkçesinde İstem (Valenz)*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Dilaçar**, Agop, *Gramer Tanımı Adı Kapsamı Türleri Yöntemi Eğitimindeki Yeri ve Tarihçesi*, Ankara, TDK Belleten, 1971.
- Eker**, Süer, *Çağdaş Türk Dili*, Ankara, 4. Baskı, 2006.
- E.M.E. Mustafayev. V.G. Şçerbinin Rusça Sözlük**, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları,1996.
- Ergin**, Muharrem, *Üniversiteler için Türk Dili*, İstanbul, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, 2002.
- Gülsevin**, Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Hal Ekleri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Karahan**, Leyla, *3. Uluslar arası Türk Dil Kurultayı*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları:678, 1999.
- Kaynak**, İsmail, A. Macit Doğru, *Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1991.
- Korkmaz**, Zeynep, Ahmet Bican Ercilasun, Hamza Zülfikar, İsmail Parlatır, Mehmet Akalın, Tuncer Gülensoy, Necat Birinci, *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Ankara, 2003.
- Korkmaz**, Zeynep, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları:629, 1995.
- Korkmaz**, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

Özkan, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları:657, 1996.

Sev, Gülsev, 5. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Bildirileri 2*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/2, 2004.

Sev, Gülsev, *Tarihi Türk Lehçelerinde Hal Ekleri*, Akçağ Yayınları, 2007.

Türk Ansiklopedisi, Ankara, MEB, Basım evi, 1969.

Uzunboy, Halil, *Türkmen Türkçesinde İstem (Valenz)*, İstanbul Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

FİLLER / İSTEMLERİ DİZİNİ

Kelimeler	FİLLERİN İSTEDİĞİ HALLER					
	Yalın hâl (Nominal)	Yükleme hâli (Akkuzatif)	Yönelme hâli (Datif)	Bulunma hâli (Lokatif)	Çıkma hâli (Ablatif)	Vasıta hâli (İnstrumental)
Üret-, (Öğret-)	Ø	+I				
Geç-	Ø	+I	+A	+DA		
Gel-		+I	+A			
Bak-		+I		+DA		+IAn
Gez-		+I				
Sür-		+I				
Gir-		+I				
Kapla-	Ø	+I				
Kıy-		+I				
Beddua et-		+I				
Getir-		+I		+DA		
Yaşa-		+I		+DA	+DAn	+IAn
İnan-		+I				
Yerleş-		+I		+DA		
Koy-		+I		+DA	+DAn	
Eğdir-		+I				
Ceza ver-		+I		+DA		
Çık-						
Yardıma çık-			+A			
Eziyet et-		+I				
Hayda- (Sür-)		+I				
Göç- (Geç-)		+I				

Katlan-		+I				
Gezdir-		+I				
Bölün-	Ø					
Yalvar-	Ø					
Git-	Ø		+A			
Böl-	Ø					
Kork-						
Soy- (Koru-)			+A			
Topla-	Ø					
İste-		+I				
Boya-	Ø					
Isıt-	Ø					
Ver-	Ø					
Ver- (Kurban et-)			+A			
Konuş-	Ø					
Söyle-	Ø					
Götür-	Ø					
Değiştir-					+DAn	
Peyda ol-				+DA		+IAn
Yerleş-				+DA		
Kaçın- (Uğraş-)				+DA		
Konuk ol-				+DA		
Büyüt-					+DAn	
Yazıl- Dikil-				+DA		
Bağla-				+DA		
Kapat- (Hapset-)				+DA		
Kaldır- (Yükselt-)				+DA		
Çekil-				+DA		
Ayrıl-				+DA		

Zanaatlan (Yap-)				+DA		
Kaçır-				+DA		
Esne- (Yen-)		+I				
Ol-		+I	+A	+DA	+DAn	
İç çek-		+I				
Yetiş- (Var-)					+DAn	
Ara-					+DAn	
Çek- (Gel-)			+A			
Dart- (Çek-)					+DAn	
Yetiş-			+A			
Bul-				+DA		
İhtır- (Bak-)				+DA		
Çal-				+DA		
Otur-			+A			
Yardıma çık-			+A			
Soy- (Koru-)			+A			
Bulun-			+A	+DA		
Var ol-						
Peydah ol-				+DA		+lAn
Kalk-(Aç-)						+lAn
Örü-(Yürü-)					+DAn	
Karış-					+DAn	
Anıl- (Kal-)			+A			
Gül-					+DAn	
Kavra-					+DAn	
Kabul et-			+A	+DA		
Silk- (Alt et-)					+DAn	
De-	Ø					
Zorlaştır-		+I				

Çıkar-	Ø					
Bırak-	Ø					
Boz- (Yitir-)					+DAn	
Bozul-					+DAn	
Kur- (Düz-)					+DAn	
Bağlan-						+lAn
Açıl-	Ø					
Uruş- (Savaş-)						+lAn
Sol-						
Bulundur-				+DA		
Görün-		+I				
İç-						+lAn
Kaç-	Ø					
Al- (Kabul et-)			+A			